ISSN 2786-9202 (Print)
ISSN 2786-9210 (Online)

Випуск 4,
№ 1
2026

Агора

журнал соціальних наук

Agora

social sciences journal

Агора.
Журнал соціальних наук
Періодичне рецензоване
наукове видання

Свідоцтво
про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 25191-15131Р
від 08.06.2022 р.

Ідентифікатор медіа
в Реєстрі суб'єктів
у сфері медіа R30-04856
(Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 09.05.2024 р. № 1560)

Журнал включений
до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»
за спеціальністю С2 Політологія
(наказ Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 р. № 320)

Журнал
засновано 2023 року
Виходить двічі на рік

Засновник
Національний університет
«Острозька академія»
www.oa.edu.ua

Адреса редакції:
вул. Семінарська, 2,
м. Острог, 35800, Україна
Тел.: 38 (03654) 2-29-49
e-mail: agora@oa.edu.ua

ISSN 2786-9202 (Print)
ISSN 2786-9210 (Online)

Агора.
Журнал соціальних наук

Випуск 4, № 1
2026

Agora.
Social Sciences Journal

Volume 4, Issue 1
2026

Національний університет
«Острозька академія»
2026

Головний редактор

Віталій Лебедюк, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри національної безпеки та політології, Національний університет «Острозька академія» (Україна), керівник аналітичного центру «Школа політичної аналітики ПОЛІС». E-mail: vitalii.lebediuk@oa.edu.ua. ORCID: 0000-0001-6308-6778. Scopus Author ID: 58565011300. Researcher ID: P-9221-2015.

Члени редакційної колегії

Анатолій Худолій, доктор політичних наук, професор, професор кафедри англійської філології, Національний університет «Острозька академія» (Україна). E-mail: anatoliy.khudoliy@oa.edu.ua. ORCID: 0000-0001-8144-126X. Scopus Author ID: 57195832235. Researcher ID: AAF-7200-2021.

Пьотр Сула, доктор політичних наук, доцент, заступник директора Інституту політичних наук та директор Центру кількісних досліджень, Вроцлавський університет (Польща). E-mail: piotr.sula@uwr.edu.pl. ORCID: 0000-0001-5377-5684. Scopus Author ID: 56595136000. Researcher ID: P-3606-2018.

Юлія Курнишова, Ph.D., науковий співробітник, Алексантері Інститут, Університет Гельсінкі (Фінляндія). E-mail: yuliia.kurnyshova@helsinki.fi. ORCID: 0009-0006-5717-4804. Scopus Author ID: 57193956589. Researcher ID: PPZ-7544-2026.

Микола Романов, доктор юридичних наук, ст. науковий співробітник, професор, академік АН ВШ України, завідувач кафедри національної безпеки та політології, Національний університет «Острозька академія» (Україна). E-mail: mykola.romanov@oa.edu.ua. ORCID: 0000-0002-1086-9485. Scopus Author ID: 58020068700. Researcher ID: KOC-5049-2024.

Андрій Кобетяк, доктор політичних наук, доцент кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка (Україна). E-mail: Kobetiak-A@zu.edu.ua. ORCID: 0000-0001-6899-0571. Scopus Author ID: 57225217955. Researcher ID: JRW-1737-2023.

Роман Мартинюк, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри національної безпеки та політології, Національний університет «Острозька академія» (Україна). E-mail: roman.martyniuk@oa.edu.ua. ORCID: 0000-0003-4469-7762. Scopus Author ID: 58755604900. Researcher ID: KOD-1021-2024.

Editor-in-Chief

Vitalii Lebediuk, Ph.D., Associate Professor at the Department of National Security and Political Science, The National University of Ostroh Academy (Ukraine), Head of NGO «School for Political Analysis – POLIS"(Ukraine). E-mail: vitalii.lebediuk@oa.edu.ua. ORCID: 0000-0001-6308-6778. Scopus Author ID: 58565011300. Researcher ID: P-9221-2015.

Editorial Board

Anatoliy Khudoliy, Dr Hab. in Political Science, Professor, Head of the Department of English Philology, The National University of Ostroh Academy (Ukraine). E-mail: anatoliy.khudoliy@oa.edu.ua. ORCID: 0000-0001-8144-126X. Scopus Author ID: 57195832235. Researcher ID: AAF-7200-2021.

Piotr Sula, Dr Hab., Deputy director of the Institute of Political Science for research and development, University of Wrocław (Poland). E-mail: piotr.sula@uwr.edu.pl. ORCID: 0000-0001-5377-5684. Scopus Author ID: 56595136000. Researcher ID: P-3606-2018.

Yuliia Kurnyshova, Ph.D. (History and Security Studies), The Aleksanteri Institute, The University of Helsinki (Finland). E-mail: yuliia.kurnyshova@helsinki.fi. ORCID: 0009-0006-5717-4804. Scopus Author ID: 57193956589. Researcher ID: PPZ-7544-2026.

Mykola Romanov, Dr Hab. in Law, Senior Research Fellow, Professor, Member of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Head of the Department of National Security and Political Science, The National University of Ostroh Academy (Ukraine). E-mail: mykola.romanov@oa.edu.ua. ORCID: 0000-0002-1086-9485. Scopus Author ID: 58020068700. Researcher ID: KOC-5049-2024.

Andrii Kobetiak, Dr Hab. in Political Science, Associate Professor at the Department of Philosophy and Political Science at Ivan Franko State University of Zhytomyr (Ukraine). E-mail: Kobetiak-A@zu.edu.ua. ORCID: 0000-0001-6899-0571. Scopus Author ID: 57225217955. Researcher ID: JRW-1737-2023.

Roman Martyniuk, Ph.D. in Political Science, Associate Professor, Associate Professor at the Department of National Security and Political Science, The National University of Ostroh Academy (Україна). E-mail: roman.martyniuk@oa.edu.ua. ORCID: 0000-0003-4469-7762. Scopus Author ID: 58755604900. Researcher ID: KOD-1021-2024.

Томаш Стемпнєвський, доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин Люблінського католицького університету Івана Павла II (Польща), Академія військового мистецтва у Варшаві (Польща). E-mail: tomasz.stepniewski@kul.pl. ORCID: 0000-0002-4581-5145. Scopus Author ID: 57226441832.

Вардан Атоян, доктор політичних наук, доцент, Керівник Центру соціально-поведінкових досліджень, Вірменський державний економічний університет (Вірменія). E-mail: atoyan.amberd@asue.am. ORCID: 0000-0002-4974-0312. Scopus Author ID: 57226195198. Researcher ID: AAQ-8556-2021.

Наталія Путіна, доктор філософії (кандидат наук), доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, Молдавський державний університет (Молдова). E-mail: nataliaputina@yahoo.com. ORCID: 0000-0002-3607-4103. Scopus Author ID: 59679527100. Researcher ID: POY-7923-2026.

Tomasz Stępniewski, Dr Hab., Professor at the Department of Political Science and International Affairs, The John Paul II Catholic University of Lublin (Poland), War Studies University (Poland). E-mail: tomasz.stepniewski@kul.pl. ORCID: 0000-0002-4581-5145. Scopus Author ID: 57226441832.

Vardan Atoyan, Dr Hab. in Political Science, Associate Professor, Head of the Center for Social & Behavioral Research, Armenian State University of Economics (Armenia). E-mail: atoyan.amberd@asue.am. ORCID: 0000-0002-4974-0312. Scopus Author ID: 57226195198. Researcher ID: AAQ-8556-2021.

Natalia Putină, Ph.D., Associate professor of Political and Administrative Sciences, Department of International Relations, Moldova State University (Moldova). E-mail: nataliaputina@yahoo.com. ORCID: 0000-0002-3607-4103. Scopus Author ID: 59679527100. Researcher ID: POY-7923-2026.

Редакція журналу

Віталій Лебедюк, відповідальний редактор журналу

Роман Мартинюк, літературний редактор

Наталія Крушинська, технічний редактор

Юрій Коцюк, адміністратор вебресурсу

Адреса електронної пошти для листування з авторами: agora@oa.edu.ua
Офіційний сайт видання: https://journals.oa.edu.ua/agora

Журнал «Агора. Журнал соціальних наук» розміщують на платформі «Наукова періодика України» з використанням відкритого доступу Open Journal Systems (OJS), в Національному репозитарії академічних текстів, у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України, а також індексується у Crossref, Scilit (Швейцарія), Open Ukrainian Citation Index (OUCI) та має власний профіль у Google Scholar.

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України відповідно до Наказу МОН України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 12) строком на три роки з 01 червня 2026 року по 31 травня 2029 року з присвоєнням категорії «Б». Кластер: Розвиток людського капіталу, соціальні науки та журналістика. Спеціальності: С2 Політологія.

Здійснюють обов'язкове розсилання періодичного видання відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 10 травня 2002 року № 608 «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів».

DIGITAL OBJECT IDENTIFIER
DOI: 10.25264/2786-9202/4.1

Журнал підтримує політику відкритого доступу (Open Access).
Усі публікації проходять обов'язкову перевірку на виявлення текстових збігів та дублювання за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.

За достовірність інформації та статистичних даних, що містяться в опублікованих матеріалах, відповідають автори.

Передрук можливий за умови покликання на автора і видання.
Статті публікують на безоплатній та безгонорарній основі.

Рекомендовано до друку та оприлюднення в мережі «Інтернет»
на засіданні вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 2 від 23.09.2026 р.)

© Автори статей, 2026
© Національний університет «Острозька академія», 2026

ЗМІСТ

Віталій Лебедюк
СЛОВО ДО ЧИТАЧА 6

Дослідницькі статті

Тетяна Мадрига
ІНТЕГРАЦІЯ ВОЛОНТЕРСТВА В ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МОДЕЛІ, ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ УЧАСТІ 9

Марія Бруяка
ЧИННИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ РАДНИКІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 35

Дмитро Ткач, Дмитро Ткач
ПРАВОКОНСЕРВАТИВНИЙ ПОВОРОТ У ЄВРОПІ: КОНТУРИ ЯВИЩА 55

Марія Панасюк
ФАНТАЗМ СУВЕРЕННОСТІ БЕЗ НОШІ ВЛАДИ: НЕОЛІБЕРАЛІЗМ, КАРНАВАЛІЗАЦІЯ І НОВИЙ ПРЕКАРІАТ У ДЗЕРКАЛІ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ КРИТИКИ 69

Рецензії

Дмитро Шевчук
ЛЕВІЯТАН І ДОЛЯ СВОБОДИ В СУСПІЛЬСТВАХ 93

CONTENTS

Vitalii Lebediuk
TO OUR READERS 6

Research articles

Tetiana Madryha
INTEGRATING VOLUNTEERING INTO HIGHER EDUCATION CURRICULA: MODELS, INSTITUTIONAL MECHANISMS AND PRECONDITIONS FOR CIVIC PARTICIPATION 9

Mariia Bruiaka
FACTORS INFLUENCING THE APPOINTMENT OF ADVISORS TO THE PRESIDENT OF UKRAINE 35

Dmytro Tkach, Dmytro Tkach
THE RIGHT-WING CONSERVATIVE TURN IN EUROPE: CONTOURS OF THE PHENOMENON 55

Mariia Panasiuk
THE FANTASY OF SOVEREIGNTY WITHOUT THE BURDEN OF POWER: NEOLIBERALISM, CARNIVALIZATION, AND THE NEW PRECARIAT THROUGH THE LENS OF PSYCHOANALYTIC CRITIQUE 69

Rewiews

Dmytro Shevchuk
LEVIATHAN AND THE FATE OF LIBERTY IN SOCIETIES 93

Слово до читача

Пропонуємо вашій увазі новий номер рецензованого наукового видання «Агора. Журнал соціальних наук» кафедри національної безпеки та політології Національного університету «Острозька академія». У цьому випуску зібрано матеріали, які об'єднує увага до того, як працюють політичні й освітні інститути, хто і за яким принципом ухвалює рішення, як змінюються суспільні очікування та які питання вони ставлять перед державою.

Номер відкриває стаття Тетяни Мадриги «Інтеграція волонтерства в освітні програми закладів вищої освіти: моделі, інституційні механізми та передумови розвитку громадянської участі». Після 2022 року волонтерство в українських університетах стало масовим, а отже, постало питання, як визнавати набуті в ньому компетентності. Авторка зіставляє досвід США, Канади, Великої Британії, Польщі та програм Європейського Союзу за єдиним набором критеріїв: від статусу волонтерської діяльності в освітній програмі й нарахування кредитів до партнерства з громадою, рефлексії та документального підтвердження. Окремо розглянуто можливості, які відкриває для українських закладів вищої освіти Закон України від 8 січня 2025 року № 4186-IX. Дослідниця застерігає, що фактичний вплив таких практик на громадянську участь потребує окремої емпіричної перевірки.

Інститут, про який говорять небагато, постає в статті Марії Бруяки «Чинники призначення радників Президента України». Радники входять до вузького кола глави держави й долучаються до підготовки політичних рішень, проте відкритого реєстру їхніх призначень немає. Авторка проаналізувала біографічні дані 304 осіб, призначених радниками за шести президентських каденцій, і за допомогою бінарної логістичної регресії перевірила, від чого залежить штатний або позаштатний статус. Результат може здивувати: узагальнені показники компетентності й лояльності значущими предикторами не стали, натомість важливими виявилися тривалість перебування на посаді, попередній досвід державної служби, членство в президентській партії та електоральний досвід. Читач знайде в статті спробу описати логіку формування президентського оточення.

Зміни партійних систем Європи розглядають Дмитро Іванович Ткач та Дмитро Костянтинович Ткач у статті «Правоконсервативний поворот у Європі: контури явища». Автори пропонують дивитися на це явище ширше, ніж на зростання популярності радикально правих партій: як на зсув у політичному дискурсі консервативних і правоцентристських сил, у якому на перший план виходять національний суверенітет, міграція, безпека та національна ідентичність. Особливу увагу привертає технологічний вимір: логіка суверенітету дедалі частіше переноситься на цифрову сферу, кіберстійкість і регулювання штучного інтелекту. Дослідження спирається на порівняльний, системний та

історико-політичний методи й показує, що єдиної моделі такого повороту немає, а його прояви залежать від контексту конкретної держави.

Теоретичний і водночас оригінальний матеріал пропонує Марія Панасюк у статті «Фантазм суверенності без ноші влади: неолібералізм, карнавалізація і новий прекаріат у дзеркалі психоаналітичної критики». Спираючись на ідеї Жака Лакана, Славоя Жижека, Михайла Бахтіна та П'єра Бурдьє, авторка простежує, як об'єкти бажання зміщуються від дефіцитних товарів пізнього СРСР до купленого диплома, дорогої техніки й речей, придбаних у кредит. Для ілюстрації запропонованої моделі використано три епізоди мультсеріалу «Південний Парк». Авторка наголошує, що це теоретико-аналітична праця, а висновки щодо медіаспоживання, освітньої політики та регулювання споживчого кредитування сформульовано як гіпотези для подальшої емпіричної перевірки.

У розділі рецензій Дмитро Шевчук розглядає книгу Дарона Аджемоґлу та Джеймса Робінсона «Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи», що вийшла українською у видавництві «Наш формат» (Київ, 2020). Рецензент нагадує, що її автори, відзначені у 2024 році Нобелівською премією разом із Саймоном Джонсоном, шукають відповідь на питання, як виникає свобода і чому вона є рідкістю. Центральна ідея книги полягає в тому, що свобода можлива лише тоді, коли міцній державі протистоїть так само міцне, мобілізоване суспільство. Рецензію варто прочитати всім, хто замислюється над тим, яка держава і яке суспільство потрібні нам сьогодні.

Тематика номера охоплює освіту й громадянську участь, кадрову політику, європейські партійні трансформації, критичну теорію культури та ширші питання про співвідношення держави і свободи. Команда видання щиро дякує авторам і рецензентам за працю та довіру до журналу. Сподіваємося, що цей випуск стане цікавим і корисним для науковців, викладачів, студентів, а також для всіх, хто прагне глибше осмислити суспільні та політичні процеси в Україні та світі.

Віталій ЛЕБЕДЮК,
головний редактор журналу

Дослідницькі статті

Research articles

Agora
Social Sciences Journal

Мадрига Т. Інтеграція волонтерства в освітні програми закладів вищої освіти: моделі, інституційні механізми та передумови розвитку громадянської участі. *Агора. Журнал соціальних наук.* 2026. Вип. 4, № 1. С. 9–34. https://doi.org/10.25264/2786-9202/4.1-9-34.

УДК 378.091.3:364.467

ІНТЕГРАЦІЯ ВОЛОНТЕРСТВА В ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МОДЕЛІ, ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ УЧАСТІ

Тетяна Мадрига [a,*]

[a] *кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політичних наук, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна*

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено інтеграцію волонтерства до освітніх програм закладів вищої освіти (ЗВО) та визнання компетентностей, набутих у процесі волонтерської діяльності. Метою дослідження є аналіз зарубіжних моделей інтеграції волонтерства у вищу освіту, визначення інституційних механізмів і умов їх застосування, а також оцінювання можливостей використання цього досвіду українськими ЗВО. За результатами дослідження виокремлено три типи механізмів: 1) кредитне суспільно орієнтоване навчання (service-learning), що передбачає визначені результати навчання, рефлексію та оцінювання (США, Канада, Український католицький університет); 2) зарахування волонтерської діяльності як практики (окремі польські ЗВО; Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності серед здобувачів освіти» № 4186-IX); 3) позанавчальне визнання та документування набутого досвіду без нарахування кредитів. Встановлено, що, попри відмінності, проаналізовані моделі передбачають поєднання суспільно корисної діяльності з визначеними результатами навчання, інституційним партнерством, структурованою рефлексією, оцінюванням і документальним підтвердженням набутих компетентностей. Проаналізована вибіркова дисципліна є доступною формою включення волонтерської тематики до освітньої програми. Проте без обов'язкових суспільно корисних проєктів, партнерства з громадськими організаціями, структурованої рефлексії та оцінювання практичних результатів вона не становить завершеної моделі суспільно орієнтованого навчання.

Ключові слова:
волонтерство, громадянська участь, суспільно орієнтоване навчання, освітні програми, заклади вищої освіти.

[*] *Адреса для кореспонденції:*
tetiana.madryha@cnu.edu.ua

[*] ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7761-9811

Історія статті:
Надійшла 25.08.2026
Прорецензована 15.09.2026
Прийнята до друку 23.09.2026
Опублікована 28.09.2026

Зміст цієї роботи може бути використаний на умовах міжнародної ліцензії Creative *Commons Attribution NonCommercial NoDerivs* (CC BY-NC-ND 4.0), яка дозволяє іншим завантажувати та поширювати роботу за умови зазначення авторства, але без можливості жодним чином змінювати роботу

Зроблено висновок про інституційний потенціал інтеграції волонтерства у вищу освіту. Водночас фактичний вплив такої інтеграції на формування громадянських компетентностей та участь студентів потребує окремої емпіричної перевірки.

або використовувати її в комерційних цілях.

Вступ. Сучасна вища освіта дедалі більше орієнтується на модель компетентнісно орієнтованої підготовки фахівців, що передбачає поєднання академічного навчання з практиками громадянської участі. За цих умов волонтерська діяльність перестає бути виключно позааудиторною ініціативою здобувачів і поступово набуває ознак повноцінного освітнього інструменту. Особливої актуальності ця проблема набула в Україні після 2022 року, коли волонтерська діяльність стала масовою, зокрема й в університетському середовищі.

За даними дослідження «Стійкість волонтерів», проведеного Українською волонтерською службою у грудні 2023 р. (n = 4 621 молодий волонтер), 74 % респондентів долучилися до волонтерства після 24 лютого 2022 р. (Українська волонтерська служба & U-Report Ukraine, 2024). Проте вибірку становили особи, які вже є волонтерами, тому ці дані характеризують динаміку залучення в цій групі, а не поширеність волонтерства серед усієї молоді. За загальнонаціональним опитуванням Інституту соціології НАН України (серпень 2025 р., n = 1 000, вік 16+), 73,2 % респондентів вважають допомогу через волонтерство громадянським обов'язком (Жуленьова, 2025).

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації суттєво змінило роль ЗВО: поряд із освітньою функцією низка закладів стала осередками волонтерської діяльності (Seumenicht, 2024). Університети надавали гуртожитки для внутрішньо переміщених осіб: Львівський національний університет імені Івана Франка розмістив понад 2 тисячі ВПО (Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022), у гуртожитку Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка станом на 27 березня 2022 р. мешкали понад 900 осіб (Дрогобицька міська рада, 2022; Думич, 2024). Університетські спільноти організовували гуманітарну допомогу й підтримку Збройних сил України: так, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича протягом перших 11 місяців повномасштабної війни залучив понад 70 студентів-волонтерів, роздав понад 7 500 продуктових наборів і отримав понад 500 тонн гуманітарного вантажу (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2023). Волонтерські відділи й сектори діють у структурах студентського самоврядування низки закладів (Українська волонтерська служба, 2025), а волонтерство розглядається як форма неформальної освіти, що розвиває лідерські компетентності й соціальну відповідальність (Шелема & Опачко, 2026). Наявні описи стосуються окремих закладів і здебільшого належать самим закладам чи міжнародним організаціям; узагальнених даних про масштаби й форми університетського волонтерства після 2022 р. бракує.

Попри активне розширення волонтерських практик в університетському середовищі, їх інтеграція до освітнього процесу залишається переважно несистемною: за наявними описами, така діяльність реалізується через студентське самоврядування, громадські об'єднання, благодійні акції або окремі соціальні проєкти. Натомість її потенціал як складової професійної підготовки та інструменту формування компетентностей використовується лише частково.

Проблематика волонтерської діяльності широко представлена в сучасному науковому дискурсі. Основна увага науковців зосереджена на її організаційних, соціальних, правових і політичних аспектах, розвитку громадянського суспільства, громадянської активності та функціонуванні волонтерських організацій. Водночас питання інтеграції волонтерської діяльності до освітніх програм закладів вищої освіти та використання її потенціалу як інструменту формування громадянської участі, громадянської відповідальності та відповідних компетентностей здобувачів освіти досліджено недостатньо, що зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення.

Огляд літератури. Теоретичні та організаційні засади інтеграції суспільнокорисної діяльності до освітнього процесу найбільш ґрунтовно розроблено в зарубіжних дослідженнях суспільно орієнтованого навчання (service-learning). Р. Брінгл і Дж. Хетчер розглядають його як кредитну освітню діяльність, що поєднує участь студентів у задоволенні потреб громади з академічним навчанням, структурованою рефлексією та формуванням громадянської відповідальності (Bringle & Hatcher, 1996). А. Фурко, розмежовуючи суспільно орієнтоване навчання, волонтерство, стажування та інші форми досвідного навчання, наголошує на збалансованості освітніх результатів студентів і суспільної користі для громади як визначальної риси цієї моделі (Furco, 1996). Р. Брінгл та співавтори обґрунтовують суспільно орієнтоване навчання як педагогіку формування компетентностей для демократичної культури й пропонують модель «громадянсько налаштованого випускника» (Civic-Minded Graduate) як спільну рамку результатів навчання для кредитних курсів і позанавчальних громадянських програм (Bringle et al., 2019). Особливості розвитку суспільно орієнтованого навчання в канадській системі вищої освіти висвітлили в колективному дослідженні А. Тейлор, С. Баттервік, М. Райкова, С. Глік, Н. Пейказаді та С. Мехрабі. Автори проаналізували поширення Community Service-Learning у канадських університетах, його концептуальні засади, організаційні моделі та проблеми інституціоналізації (Taylor et al., 2015).

Для аналізу слід розмежувати суміжні форми. Волонтерство – добровільна неоплачувана діяльність на користь інших, яка сама по собі не є навчальним компонентом. Суспільно орієнтоване навчання (service-learning) інтегрує діяльність на користь громади з результатами навчання, рефлексією й оцінюванням та передбачає взаємну користь для студента й громади (Bringle & Hatcher, 1996; Furco, 1996). Стажування й професійна практика насамперед

слугують професійній підготовці студента, а позанавчальне визнання (HEAR, Youthpass) лише фіксує досвід і кредитного компонента саме по собі не створює.

Сучасні дослідження конкретизують як освітні результати суспільно орієнтованого навчання, так і умови, за яких вони можуть бути досягнуті. На основі систематичного огляду 32 досліджень Г. Тейсма та співавтори визначили три основні складові результативної інтеграції Community Service-Learning до університетських курсів: узгодження цілей і формату дисципліни, налагодження партнерства з громадою, а також розроблення стратегії рефлексії та оцінювання. Автори наголошують, що конкретні форми реалізації цих складових мають відповідати попередньому досвіду та підготовленості студентів (Tijsma et al., 2020). Метааналіз і метасинтез К. Гордон, М. Пінка, Г. Розінга та С. Міцці засвідчив позитивний зв'язок між участю студентів у програмах суспільно орієнтованого навчання і розвитком емпатії, водночас виявивши залежність результатів від дизайну програм і методики їх оцінювання (Gordon et al., 2022). Новітнє дослідження М.-Т. Шультес та співавторів підтверджує, що стале впровадження суспільно орієнтованого навчання залежить від довготривалої співпраці університетів із громадськими партнерами, інституційного визнання додаткової роботи викладачів і студентів та багатостороннього оцінювання результатів (Schultes et al., 2025).

Практичні механізми інтеграції волонтерської діяльності до освітнього процесу представлені переважно в документах і матеріалах закладів вищої освіти. Досвід університетів США засвідчує використання кредитних курсів із чітко визначеними результатами навчання, обов'язковою рефлексією та оцінюванням студентських досягнень (University of Pittsburgh, n.d.). У канадських університетах застосовуються сертифікатні програми, курси з інтегрованим Community Service-Learning-компонентом та офіційне внесення позанавчальних досягнень до студентського портфоліо (University of Alberta, n.d.; University of Toronto, n.d.). У Великій Британії волонтерський досвід фіксується в офіційних документах про академічні й позанавчальні досягнення студента (University of Westminster, n.d.; University of Edinburgh, n.d.-b), а в країнах Європейського Союзу результати участі у волонтерських і солідарних проєктах документуються за допомогою інструменту Youthpass (Youthpass, n.d.).

У вітчизняному науковому дискурсі волонтерство переважно досліджується як феномен громадянського суспільства, форма соціальної активності, благодійної діяльності та суспільної самоорганізації. Т. Лях, В. Лютий та В. Жуков вивчають роль волонтерської діяльності у розвитку соціальної активності студентів, формуванні їхніх громадянських, особистісних і професійних якостей (Лях та ін., 2024). Г. Бреславська досліджує питання інтеграції волонтерських практик у зміст фахових дисциплін педагогічної освіти (Бреславська, 2026). Досвід окремих ЗВО описано в працях О. Бойка та ін. (Бойко, 2024) і В. Думича (Думич, 2024). Нормативну рамку задають Закон № 4186-IX і Порядок визнання у вищій, фаховій передвищій та професійній освіті результатів навчання,

здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти (реєстрація в Мін'юсті 16.03.2022 за № 328/37664; зміни 2022, 2025, 2026 рр.) (Міністерство освіти і науки України, 2022). У проаналізованих джерелах не виявлено порівняльних досліджень механізмів інтеграції та визнання волонтерства в освітніх програмах, а також емпіричних оцінок ефектів суспільно орієнтованого навчання в українських ЗВО. Законодавче закріплення у 2025 році можливості зарахування волонтерської діяльності як практики створило нові передумови для розвитку цього напряму, однак залишило відкритими питання щодо механізмів його реалізації на рівні закладів освіти. Тому потребують подальшого дослідження моделі інтеграції волонтерства до освітніх програм, критерії визнання здобутих результатів навчання, організаційні засади взаємодії університетів із громадськими та благодійними організаціями, а також можливості адаптації зарубіжного досвіду до умов української вищої освіти.

Мета та завдання. Метою статті є порівняння моделей інтеграції волонтерської діяльності в освітні програми ЗВО та визначення інституційних механізмів і умов їх застосування в Україні. Завдання: 1) розмежувати поняття волонтерства, суспільно орієнтованого навчання, стажування, професійної практики та позанавчального визнання; 2) порівняти за єдиними критеріями механізми, задокументовані в США, Канаді, Великій Британії, Польщі, програмах ЄС та Україні; 3) проаналізувати нормативне поле України та документований статус дисципліни «Волонтерський рух» у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника; 4) визначити виклики й ризики (зокрема етичні та щодо доступності) та умови адаптації механізмів в Україні.

Методи та дані. Дослідження має якісний порівняльний дизайн множинних кейсів і ґрунтується на кабінетному аналізі документів (desk research). Його завдання – не виміряти вплив волонтерства на громадянську участь, а описати й зіставити ці механізми та визначити інституційні передумови, які, за даними наукової літератури, пов'язані з розвитком громадянських компетентностей студентів. Методологічну основу становлять порівняльний, системний та інституційний підходи. Порівняльний підхід використано для зіставлення механізмів між країнами. Системний дає змогу розглядати волонтерство як елемент освітньої програми поряд із результатами навчання, рефлексією й оцінюванням. Інституційний спрямований на аналіз нормативних і внутрішніх документів закладів як формальних правил, що визначають статус волонтерської діяльності.

Кейси добирали цілеспрямовано, а не репрезентативно. США й Канаду включено, бо саме в них суспільно орієнтоване навчання розвивається найдовше й найповніше описане в науковій літературі (Bringle & Hatcher, 1996; Taylor et al., 2015; Bringle et al., 2019). Велика Британія представляє позанавчальне визнання досвіду в офіційних документах про досягнення студента. Польща є сусідньою країною ЄС із задокументованим зарахуванням волонтерства як

професійної практики, а це найближчий аналог норми Закону № 4186-IX. Програми ЄС розглянуто як наднаціональну рамку документування результатів навчання, до якої Україна адаптує законодавство. Україна є цільовим контекстом дослідження. Одиницею аналізу слугує не країна, а окремий механізм, задокументований у нормативному або інституційному документі (закон, положення чи ухвала закладу, сторінка програми, силабус). Тому висновки стосуються саме цих кейсів і не поширюються на всю систему вищої освіти країни.

Спільні показники порівняння: статус волонтерства в програмі; кредити або визнання; партнерство з громадою; рефлексія; оцінювання; документальне підтвердження; рівень нормативного регулювання; джерело й дата (Таблиця 1).

Результати. Результати документального аналізу відображають, які механізми інтеграції волонтерства існують і як вони оформлені, але не те, наскільки вони поширені чи результативні. Серед проаналізованих матеріалів виокремлено три типи механізмів: кредитне суспільно орієнтоване навчання, зарахування волонтерства як практики та позанавчальне визнання й документування досвіду без кредитів. Тип визначали за тим, як документ пов'язує діяльність з освітньою програмою: через кредити, через зарахування як практики чи без кредитів. Оскільки такі механізми задокументовано переважно на рівні окремих програм, закладів чи нормативних актів, порівняння між країнами є ілюстративним, а не статистичним.

США: суспільно орієнтоване навчання як форма інтеграції волонтерської діяльності до освітніх програм

Однією з описаних у джерелах моделей інтеграції волонтерської діяльності до освітнього процесу закладів вищої освіти у США є *суспільно орієнтоване навчання* (service-learning). Воно поєднує академічне навчання із суспільно корисною діяльністю, забезпечуючи застосування теоретичних знань у практичній взаємодії з громадою.

Р. Брінгл і Дж. Хетчер визначають його як кредитну освітню діяльність, у межах якої студенти беруть участь в організованій громадській роботі, що відповідає визначеним потребам громади, а також здійснюють рефлексію власного досвіду, що сприяє глибшому засвоєнню змісту навчальної дисципліни, кращому розумінню майбутньої професії та формуванню громадянської відповідальності. На відміну від традиційного волонтерства, суспільно орієнтоване навчання є складовою навчального курсу й передбачає оцінювання досягнутих результатів навчання, а не лише факту участі студента у громадській діяльності (Bringle & Hatcher, 1996; Bringle et al., 2019).

Визначальною рисою суспільно орієнтованого навчання є його інтеграція до освітньої програми з визначеними результатами навчання, рефлексією й оцінюванням. Асоціація американських коледжів та університетів (Association of American Colleges & Universities, AAC&U) відносить суспільно

орієнтоване навчання (service-learning) і навчання на основі взаємодії з громадою (community-based learning) до високоефективних освітніх практик (High-Impact Practices), які, за її визначенням, дають значні переваги студентам, зокрема історично недостатньо представленим у вищій освіті (Association of American Colleges & Universities, 2023; Baylor University, n.d.).

Практична реалізація суспільно орієнтованого навчання має чітке нормативне та організаційне забезпечення. Так, згідно з рекомендаціями Школи мистецтв і наук Кеннета П. Дітріха (Kenneth P. Dietrich School of Arts & Sciences) Університету Піттсбурга (University of Pittsburgh), один академічний кредит передбачає виконання студентами трьох–п'яти годин діяльності служіння щотижня, включно з груповими заняттями для рефлексії. Водночас кредит нараховується не за сам факт виконання діяльності служіння, а за підтвердження результатів навчання через академічну роботу та супровідні завдання. Саме ця особливість принципово відрізняє суспільно орієнтоване навчання від стажування (internship), де основним бенефіціаром є сам студент, а компанія забезпечує його професійне навчання та супервізію; у суспільно орієнтованому навчанні ж основним бенефіціаром є саме громадська організація, якій студент надає послугу (University of Pittsburgh, n.d.).

Важливою особливістю американської моделі є її інституціоналізація. Р. Брінгл і Дж. Хетчер наголошують, що ефективне впровадження суспільно орієнтованого навчання потребує створення в університетах спеціалізованих структур, відповідальних за координацію взаємодії з громадою, методичний супровід викладачів, підтримку студентів та інтеграцію суспільно орієнтованого навчання до освітніх програм. Запропонована авторами модель Комплексного плану дій із суспільно орієнтованого навчання (Comprehensive Action Plan for Service Learning, CAPSL) передбачає послідовний розвиток суспільно орієнтованого навчання через роботу з чотирма ключовими групами учасників – університетом, викладачами, студентами та громадою – і охоплює етапи планування, ресурсного забезпечення, розширення практики, моніторингу, оцінювання, досліджень та інституціоналізації (Bringle & Hatcher, 1996).

Наявні джерела не дають підстав кількісно визначити поширеність таких практик у всій системі вищої освіти США. Тому американський досвід у цьому дослідженні розглядається на прикладі конкретних університетських практик та інституційних рекомендацій, зокрема розглянутих вище вимог Університету Піттсбурга.

Канада: суспільно орієнтоване навчання через діяльність на користь громади (Community Service-Learning)

Канадська модель принципово розмежовує волонтерство як таке і суспільно орієнтоване навчання, інтегроване в освітню програму (Community Service-Learning, CSL): останнє є педагогічним підходом, що інтегрує навчання через служіння громаді з цілеспрямованими формальними навчальними активностями в межах курсу. Розгорнуте визначення описує CSL як метод, у межах якого студенти навчаються й розвиваються через активну участь у продумано

організованому досвіді служіння, що відповідає реальним потребам громади, інтегрований в академічну програму або передбачає структурований час для рефлексії, і поглиблює аудиторне навчання, поширюючи його на громаду (Furco, 1996).

Принциповою відмінністю CSL від стажування чи кооперативної освіти є прагнення забезпечити рівну користь як для студента, так і для громадської організації, тоді як у стажуванні основний фокус зроблено на навчанні самого студента. Партнерами CSL, на відміну від стажування, зазвичай є некомерційні організації, школи та органи влади, а не комерційні компанії; крім того, цілі, пов'язані з громадянською залученістю, є унікальною рисою саме CSL, тоді як інші форми досвідного навчання радше зосереджені на розвитку професійних навичок працевлаштування (Taylor et al., 2015).

Хоча програми суспільно орієнтованого навчання існують у США з середини 1960-х років, їх активне поширення в Канаді розпочалося наприкінці XX – на початку XXI століття й особливо інтенсивно відбувалося протягом 2000–2010-х років. Важливу роль у цьому процесі відіграв Родинний фонд Дж. В. Макконнелла (JW McConnell Family Foundation), який у 2004–2011 рр. надав 9,5 млн доларів десяти канадським університетам для започаткування або розширення програм суспільно орієнтованого навчання. За підтримки фонду у 2004 р. було також створено Канадський альянс суспільно орієнтованого навчання (Canadian Alliance for Community Service-Learning, CACSL). За даними, узагальненими Taylor et al. у 2015 р., елементи CSL реалізовували щонайменше 37 канадських закладів вищої освіти, зокрема 30 університетів, а заснована у 2009 р. Ontario CSL Network об'єднувала близько 24 університетів, 8 коледжів і приблизно 90 фахівців-практиків (Taylor et al., 2015). У сучасному інституційному середовищі загальнонаціональну взаємодію у сфері партнерства між закладами освіти та громадами підтримує Community Campus Engage Canada. На офіційному сайті мережі представлено електронний каталог відповідних університетських підрозділів та інших мереж, однак зазначено, що він продовжує оновлюватися; узагальненої кількості чинних CSL-програм і залучених закладів у ньому не наведено (Community Campus Engage Canada, n.d.).

Показовим є приклад Університету Альберти, де запроваджено сертифікат із громадянської залученості та суспільно орієнтованого навчання, який визнає студентів, що суттєво інтегрували суспільно орієнтоване навчання (CSL) у свій академічний досвід. Для його отримання необхідно пройти щонайменше 3 кредити в межах спеціально визначеного курсу із суспільно орієнтованого навчання та 9 кредитів із затверджених курсів із вбудованим (інтегрованим) CSL-компонентом (University of Alberta, n.d.). Університет Торонто розрізняє два формати: навчальні (curricular) програми суспільно орієнтованого навчання, які передбачають часткову зайнятість студента в громадській організації й тривають від кількох годин до кількох днів або тижнів протягом навчального семестру (конкретні строки визначаються навчальним курсом), а позанавчальні (co-curricular) програми можуть бути як одноразовими заходами,

так і довготривалими практиками з гнучкою тривалістю. За участь у навчальних (curricular) програмах суспільно орієнтованого навчання студенти отримують академічні кредити (залікові бали). Більшість позанавчальних (co-curricular) програм є неоплачуваними, однак участь у них може бути офіційно визнана шляхом внесення до позанавчального портфоліо досягнень студента (Co-Curricular Record, CCR) (University of Toronto, n.d.).

Попри це зростання, дослідники зазначають, що Канаді бракує координації, властивої американській системі: опитування канадських практиків CSL, проведене для CACSL, показало, що альянсу ще належить виконати значну роботу з налагодження зв'язків між практиками, розвитку ресурсів та поєднання національних, провінційних і локальних організацій. Канадські заклади вищої освіти покладаються здебільшого на фінансування від фондів, приватного сектору та провінційних урядових асигнувань, а самі програми, як правило, залишаються невеликими за кадровим забезпеченням, ресурсами та часткою залучених студентів. Показовим є приклад Університету Британської Колумбії (University of British Columbia, UBC): попри те, що кількість студентів, залучених до суспільно орієнтованого навчання, зросла до понад 5 100 у 2014–2015 навчальному році, це становило лише 10 % від загальної кількості зарахованих студентів; при цьому програма співпрацювала приблизно з 480 партнерськими організаціями – некомерційними об'єднаннями, органами влади, школами, закладами освіти та охорони здоров'я (Taylor et al., 2015).

Концептуальне осмислення CSL у Канаді залишається порівняно нерозвиненим: дослідник Т. Чемберз (Chambers, 2009) зазначав, що конкретних концептуальних моделей для канадського досвіду суспільно орієнтованого навчання розроблено дуже мало.

Щодо інституційної підтримки, дослідження Р. Калке та А. Тейлор засвідчує суттєву організаційну неоднорідність суспільно орієнтованого навчання в канадських закладах вищої освіти. Огляд CSL-програм у 39 університетах і трьох коледжах (Baloy, 2014, цит. за Kahlke & Taylor, 2018) показав, що відповідальні за їх реалізацію підрозділи мали різні назви та неоднакове місце в інституційній структурі закладів. Авторки підтвердили цю тенденцію на матеріалах дев'яти університетських програм, які отримували фінансування Родинного фонду Дж. В. Макконнелла. Встановлено, що моделі CSL відрізнялися за інституційним підпорядкуванням, структурою підрозділів, кадровим і фінансовим забезпеченням, а також способами інтеграції суспільно орієнтованого навчання в освітню та позанавчальну діяльність. Розміщення програми в системі центрального управління університетом могло полегшувати доступ до ресурсів, тоді як її функціонування в межах факультету сприяло академічній легітимності та взаємодії з викладачами. Дослідниці дійшли висновку, що розвиток CSL-програм визначався поєднанням інституційних і локальних чинників, зокрема розміром і типом університету, регіональним та громадським контекстом, професійним досвідом керівників, кадровими ресурсами, джерелами фінансування і місцем програми в організаційній структурі. Тому для

Канади не характерна єдина модель інституціоналізації CSL: під час визначення цілей, структури та очікуваних результатів відповідних програм заклади освіти мають враховувати власний інституційний контекст і потреби громадських партнерів (Kahlke & Taylor, 2018).

Велика Британія: формальне визнання через офіційний документ

Ключовим інструментом визнання студентських досягнень у Великій Британії є Higher Education Achievement Report (HEAR) – офіційний документ, у якому поряд з академічними результатами можуть фіксуватися підтверджені позанавчальні досягнення студента. Зокрема, в University of Westminster до HEAR може бути внесено волонтерську діяльність обсягом не менше 25 годин (University of Westminster, n.d.). Поряд із HEAR університети впроваджують власні програми визнання позанавчальної активності. Так, Edinburgh Award є програмою University of Edinburgh, спрямованою на розвиток навичок студентів і офіційне визнання їхньої участі в діяльності поза межами освітньої програми, зокрема у волонтерстві. Програма передбачає визначення студентом пріоритетних навичок, цілеспрямовану роботу над їх розвитком і структуровану рефлексію щодо набутого досвіду та здійсненого впливу. Інформація про успішне проходження Edinburgh Award вноситься до HEAR студента (University of Edinburgh, n.d.-a). У Шотландії університетські механізми визнання доповнює програма Saltire Awards, за допомогою якої відзначають волонтерську діяльність молоді (Saltire Awards, n.d.).

Польща: зарахування волонтерства як професійної практики

Можливість визнання волонтерської діяльності як професійної практики в Польщі простежується на рівні внутрішніх документів окремих закладів вищої освіти, тому її не слід розглядати як універсальну характеристику всієї національної системи. Зокрема, на офіційній сторінці факультету педагогіки і психології Університету Яна Кохановського в Кельцях серед документів щодо професійної практики розміщено заяву про її зарахування на підставі волонтерства або стажування та відповідні форми підтвердження виконаної діяльності. Це свідчить про наявність інституційної процедури визнання волонтерського досвіду, однак оприлюднена вебсторінка не дає достатніх підстав для висновку про автоматичне або повне зарахування практики (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, n.d.). Більш чітко відповідний механізм визначено в Положенні про професійну практику Університету Яна Длугоша в Ченстохові, затвердженому внутрішнім розпорядженням № R021.1.17.2026. Документ передбачає можливість повного або часткового зарахування професійної практики на підставі волонтерської діяльності, якщо виконані студентом завдання забезпечили досягнення результатів навчання, визначених програмою практики. Рішення ухвалює відповідний заступник декана після отримання позитивного висновку керівника практики та перевірки поданих студентом підтвердних документів (Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, 2026). Отже, проаналізовані кейси демонструють не загальнопольську модель, а конкретні університетські механізми індивідуального визнання волонтерського досвіду відповідно до змісту й результатів професійної практики.

Механізм зарахування волонтерської діяльності як професійної практики формалізований на рівні окремих закладів вищої освіти. Так, ухвалою Сенату Державної вищої професійної школи імені Ангелуса Сілезіуса у Валбжиху визначено, що студенти можуть претендувати на повне або часткове зарахування практики на підставі документально підтвердженої професійної діяльності або неоплачуваної форми зайнятості (зокрема волонтерства чи стажування), за умови відповідності такої діяльності профілю практичної підготовки та галузі навчання за відповідною освітньою програмою (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, 2020).

Країни ЄС: механізми підтримки та визнання волонтерської діяльності

На рівні Європейського Союзу молодіжне волонтерство підтримується передусім програмами Erasmus+ та European Solidarity Corps, які забезпечують участь молоді в міжнародних волонтерських і солідарних проєктах (European Youth Portal, n.d.). Одним із основних інструментів визнання результатів такої участі є Youthpass – офіційний європейський інструмент ідентифікації, осмислення та документування результатів неформального й інформального навчання, здобутих у проєктах Erasmus+ Youth та European Solidarity Corps. Youthpass передбачає не лише видачу сертифіката, а й структурований процес рефлексії, що супроводжує учасника впродовж реалізації проєкту та дає змогу описати набуті знання, уміння і компетентності. Водночас цей інструмент підтверджує освітній досвід учасника, але не забезпечує автоматичного зарахування академічних кредитів закладом освіти (Youthpass, n.d.). Інституційний масштаб підтримки молодіжного волонтерства підтверджує бюджет програми European Solidarity Corps на 2021–2027 роки, який становить 1,009 млрд євро (European Commission, 2026).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика моделей інтеграції та визнання волонтерського досвіду

Країна / механізм	**Статус; кредити / визнання**	**Партнерство з громадою**	**Оцінювання та рефлексія**	**Підтверджувальний документ**	**Рівень регулювання**	**Джерело**
Кредитне суспільно орієнтоване навчання (service-learning)						
США / University of Pittsburgh	Академічні кредити в межах service-learning-курсу	Взаємодія з громадською організацією є складовою курсу	Результати навчання, академічні завдання та рефлексія	Академічний запис про результати курсу	Університетський	University of Pittsburgh, n.d.
Канада / University of Alberta	Сертифікат; 3 кредити CSL-курсу та 9 кредитів курсів з CSL-компонентом	Передбачене програмою	Визначаються вимогами окремих курсів; у джерелі не конкретизовано	Certificate in Community Engagement and Service-Learning	Університетський	University of Alberta, n.d.

Країна / механізм	Статус; кредити / визнання	Партнерство з громадою	Оцінювання та рефлексія	Підтверджувальний документ	Рівень регулювання	Джерело
Канада / University of Toronto*	Академічні кредити або визнання в Co-Curricular Record	Передбачене навчальними й позанавчальними програмами	Визначаються конкретним курсом або програмою, у джерелі не конкретизовано	Академічний запис або Co-Curricular Record	Університетський	University of Toronto, n.d.
Україна / Український католицький університет	Service-learning інтегровано в освітню стратегію закладу; кредитний статус курсів у джерелі не конкретизовано	Співпраця з громадськими організаціями та місцевими громадами	Рефлексія передбачена підходом; оцінювання у джерелі не конкретизовано	У джерелі не конкретизовано	Університетський (освітня стратегія)	Український католицький університет, 2019
Зарахування волонтерської діяльності як практики						
Польща / окремі університетські процедури	Повне або часткове зарахування професійної практики	Не є обов'язковою умовою; визначальними є результати практики	Перевірка відповідності виконаних завдань результатам навчання	Заява студента і документи від організації	Внутрішні положення окремих університетів	Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, 2020; Uniwersytet Jana Kochanowskiego, n.d.; Uniwersytet Jana Długosza, 2026
Україна / Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності серед здобувачів освіти» № 4186-IX	Право на зарахування волонтерської діяльності як практики; визнання компетентностей як неформальної й інформальної освіти	Не є обов'язковою умовою; залежить від рішення закладу	Відповідність освітній програмі; за згодою закладу	Письмове підтвердження від організації	Національний	Закон України, 2025

Країна / механізм	Статус; кредити / визнання	Партнерство з громадою	Оцінювання та рефлексія	Підтверджувальний документ	Рівень регулювання	Джерело
Позанавчальне визнання та документування досвіду без нарахування кредитів						
Велика Британія / HEAR (University of Westminster)	Позанавчальне визнання; внесення до HEAR волонтерської діяльності обсягом не менше 25 год	Залежить від обраної діяльності	Підтвердження обсягу діяльності; рефлексію у джерелі не конкретизовано	Запис у HEAR	Університетський	University of Westminster, n.d.
Велика Британія / Edinburgh Award	Позанавчальне визнання; внесення до HEAR	Залежить від виду діяльності	Цілі розвитку, структурована рефлексія та підсумкова письмова робота	Edinburgh Award і запис у HEAR	Університетський	University of Edinburgh, n.d.-a
ЄС / Youthpass	Документування нефор-мального й інформального навчання; без автоматичного нарахування кредитів	Проєктна взаємодія в межах Erasmus+ «Молодь» та Європейського корпусу солідарності	Структурована самооцінка й рефлексія щодо набутих компетентностей	Сертифікат Youthpass	Наднаціональний (програми ЄС)	Youthpass, n.d.; European Commission, 2026
Тематичне включення до освітньої програми						
Україна / курс «Волонтерський рух» (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника)	Вибіркова дисципліна, 3 кредити ЄКТС.	Силабусом не передбачане	Усні відповіді, контрольна робота, тести, презентація; рефлексію силабусом не передбачено	Силабус дисципліни	Кафедра, освітня програма	Силабус навчальної дисципліни «Волонтерський рух», 2025

** Кейс University of Toronto поєднує ознаки першого і третього типів: діяльність може бути зарахована в академічних кредитах або відображена в Co-Curricular Record.*

Примітка. CSL – Community Service-Learning (суспільно орієнтоване навчання через діяльність на користь громади); HEAR – Higher Education Achievement Report (офіційний документ про академічні та позанавчальні досягнення студента).

Джерело: складено автором на основі нормативних актів, програмних документів ЄС та офіційних матеріалів університетів.

Дані таблиці свідчать, що розглянуті практики відрізняються за рівнем формалізації та способом включення волонтерського досвіду до освітньої траєкторії студента. У моделях service-learning суспільно корисна діяльність

безпосередньо пов'язана з навчальними результатами, партнерством із громадою, рефлексією та оцінюванням. Сертифікатні програми й записи позанавчальних досягнень забезпечують офіційне визнання досвіду без обов'язкового включення його до основної освітньої програми. Зарахування волонтерської діяльності як професійної практики залежить від відповідності її змісту визначеним результатам навчання, тоді як Youthpass документує результати неформального й інформального навчання, але не забезпечує автоматичного присвоєння академічних кредитів. Межі перенесення визначають різні системи кредитування й те, що більшість кейсів стосується окремих закладів, а не країни. Кредитне service-learning потребує партнерської мережі, координаційних структур і ресурсів, а зарахування як практики й документування досвіду менш залежать від інфраструктури, тому їх адаптація в Україні можлива раніше й на рівні окремих програм.

В Україні інституційне впровадження моделі суспільно орієнтованого навчання Service-Learning розпочалося в Українському католицькому університеті, який, за повідомленням самого університету, у 2019 р. став першим закладом вищої освіти, що офіційно інтегрував цей підхід у власну освітню стратегію «Університет, який служить». У межах цього підходу академічне навчання поєднується з реалізацією проєктів, спрямованих на вирішення актуальних потреб громади, а навчальні результати досягаються через практичну діяльність, рефлексію та партнерську взаємодію із суспільством. Така модель передбачає активну участь студентів у розробленні та реалізації суспільно значущих ініціатив, інтеграцію соціальних проєктів у зміст навчальних дисциплін і співпрацю закладу освіти з громадськими організаціями та місцевими громадами. При цьому суспільно орієнтоване навчання розглядається не як різновид волонтерської чи благодійної діяльності, а як освітня технологія, що забезпечує взаємну цінність для університету та громади, сприяючи формуванню професійних компетентностей, громадянської відповідальності та соціальної активності здобувачів освіти (Український католицький університет, 2019). Оприлюднені матеріали університету описують підхід і стратегію, але не дають підстав оцінювати кредитний статус курсів чи результати.

Нормативну основу для системної інтеграції волонтерства в освітній процес в Україні заклав Закон України від 08.01.2025 № 4186-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності серед здобувачів освіти», який набрав чинності 1 червня 2025 р. Документ вносить зміни до законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту» та «Про волонтерську діяльність» і передбачає кілька принципових нововведень. По-перше, закріплює право здобувача освіти на зарахування часу здійснення волонтерської діяльності до практики в разі її відповідності освітній програмі закладу освіти та за згодою цього закладу. По-друге, встановлює обов'язковість письмового підтвердження волонтерської діяльності: організація чи установа, яка залучає волонтерів, повинна видати документ із зазначенням напряму, періоду та часу здійснення

такої діяльності. По-третє, передбачає визнання компетентностей, здобутих у результаті волонтерської діяльності, у порядку, передбаченому для визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти. По-четверте, вводить у законодавство поняття «мотиваційний лист» – викладена вступником письмово (відповідно до визначених закладом вищої освіти вимог до структури та змісту мотиваційного листа) інформація про його особисту зацікавленість у вступі на певну освітню програму закладу вищої освіти, досягнення у навчанні, громадській, волонтерській та інших видах діяльності. По-п'яте, закріплює обов'язок керівника закладу освіти сприяти розвитку волонтерства серед учасників освітнього процесу у вільний від занять час (Закон України, 2025). За поясненням ініціаторів, метою ухвалення закону є адаптація законодавства України до права ЄС у частині визнання результатів волонтерської діяльності.

Прикладом тематичного включення волонтерства до освітньої програми є досвід кафедри політичних наук Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, де для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Політологія» розроблено вибіркову навчальну дисципліну «Волонтерський рух» (силабус затверджено на засіданні кафедри політичних наук, протокол № 6 від 18 листопада 2025 р.). Дисципліна викладається у 7-му семестрі в обсязі 3 кредитів ЄКТС (90 год.: 10 год. лекцій, 20 год. семінарських занять, 60 год. самостійної роботи для очної форми навчання) (Силабус навчальної дисципліни «Волонтерський рух», 2025).

Мета дисципліни полягає у формуванні в студентів цілісної системи знань про волонтерський рух як складову громадянського суспільства, його категорії, форми, методи, ресурси й тенденції розвитку, а також у розвитку соціальної активності та особистої громадянської відповідальності здобувачів. Курс має міждисциплінарний характер, поєднуючи історичний, правовий, соціальний, соціально-педагогічний і психологічний компоненти, що узгоджується з тезою про потребу міждисциплінарного підходу до волонтерства в освітньому середовищі.

Тематична структура дисципліни охоплює дванадцять тем – від ґенези волонтерства як феномену цивілізованого суспільства та становлення волонтерського руху в Україні до вужчих і водночас практично значущих питань: правового статусу волонтера, ролі волонтерських організацій у системі національної безпеки, волонтерського фандрейзингу, а також регіонального виміру – волонтерських практик на Прикарпатті. Окремої уваги заслуговує узгодженість програмних компетентностей дисципліни із загальними компетентностями освітньої програми, зокрема ЗК-6 (здатність реалізувати права і обов'язки члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського суспільства) та ЗК-7 (здатність примножувати моральні, культурні й наукові цінності суспільства), що вказує на декларований зв'язок курсу із загальною архітектурою компетентностей програми (Силабус навчальної дисципліни «Волонтерський рух», 2025).

Система оцінювання дисципліни за 100-бальною шкалою поєднує традиційні форми контролю – усні відповіді на семінарських заняттях, контрольну роботу й тематичні тести – із виконанням індивідуального аналітико-проєктного завдання, що передбачає розроблення та представлення графічної презентації з визначеної проблеми волонтерства. Його виконання спрямоване на поглиблення знань про волонтерську діяльність, розвиток умінь виявляти й аналізувати суспільно значущі проблеми, працювати з інформацією, обґрунтовувати можливі способи їх розв'язання та публічно представляти результати власної роботи. Така організація навчання забезпечує поєднання теоретичної підготовки з аналізом реальних волонтерських практик і формує необхідне змістове та компетентнісне підґрунтя для подальшого залучення студентів до суспільно корисної діяльності. Доповнення дисципліни практичним проєктом на користь громади, партнерством із громадською або благодійною організацією, структурованою рефлексією та оцінюванням отриманих результатів дасть змогу надалі трансформувати її у повноцінну модель суспільно орієнтованого навчання. Для цього студентам можна запропонувати на вибір діяльність, погоджену з партнерською організацією (участь у її проєкті, підтримка волонтерського штабу, підготовка прикладного продукту), із рефлексивним щоденником і оцінюванням за результатами навчання; для працюючих студентів, внутрішньо переміщених осіб і осіб з інвалідністю слід передбачити рівноцінні альтернативи, зокрема дистанційну діяльність.

Розглянутий досвід дає підстави стверджувати, що інтеграція волонтерської проблематики в освітню програму не обов'язково потребує докорінної перебудови навчального плану. Водночас визначення фактичної результативності дисципліни у формуванні громадянських і професійних компетентностей потребує окремого емпіричного оцінювання результатів навчання та досвіду студентів.

Аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду дає підстави визначити низку ключових викликів, що супроводжують інтеграцію волонтерської діяльності в освітній процес закладів вищої освіти. Насамперед існує небезпека надмірної формалізації волонтерства, коли воно починає сприйматися не як прояв громадянської відповідальності та особистої ініціативи, а як механізм накопичення кредитів ЄКТС або додаткова перевага під час вступу. За таких умов волонтерська діяльність може втратити свою виховну й ціннісну складову.

Ще одним викликом є організаційне забезпечення таких програм. Інтеграція волонтерської діяльності в освітній процес потребує від науково-педагогічних працівників додаткової роботи, пов'язаної з координацією, консультуванням здобувачів освіти, оцінюванням результатів їхньої діяльності та організацією рефлексії. Водночас у проаналізованих українських документах не виявлено спеціалізованих структур, які виконували б ці функції, на відміну від канадських центрів Community Service-Learning чи офісів суспільно орієнтованого навчання, що діють в університетах США.

Проблемним залишається і питання офіційного визнання волонтерського досвіду. Незважаючи на законодавче закріплення можливості його зарахування як практики, рішення про таке визнання приймається безпосередньо закладом освіти. Це створює передумови для різних підходів до оцінювання та зарахування волонтерської діяльності в окремих університетах і навіть на рівні окремих освітніх програм.

Окремої уваги потребує проблема рівного доступу здобувачів освіти до волонтерських ініціатив. Обсяг таких можливостей значною мірою залежить від регіону й безпекової ситуації в умовах правового режиму воєнного стану, профілю підготовки та рівня співпраці університету з громадськими чи благодійними організаціями, що потенційно може призводити до нерівності у формуванні індивідуальних освітніх траєкторій. Додатковими ризиками є примусовий чи інструментальний характер волонтерської діяльності та обмежена доступність для студентів з інвалідністю, студентів, які працюють, і студентів із числа внутрішньо переміщених осіб. Тому необхідно забезпечити добровільність вибору та передбачити рівноцінні альтернативи.

Водночас зазначені труднощі не нівелюють значення інтеграції волонтерства до системи вищої освіти. Прийняття Закону України № 4186-IX заклало нормативну основу для подальшого вдосконалення механізмів визнання волонтерського досвіду та розроблення єдиних методичних підходів до його оцінювання. Силабус кафедри політичних наук Карпатського національного університету імені Василя Стефаника свідчить, що запровадження вибіркової навчальної дисципліни, присвяченої волонтерській діяльності, є організаційно можливим і для інших закладів вищої освіти; її результативність не оцінювалась. Важливим напрямом подальшого розвитку також може стати створення національного інструменту документального підтвердження волонтерського досвіду за аналогією з Youthpass або British HEAR, а також формування при університетах спеціалізованих координаційних центрів, які забезпечували б взаємодію між академічним середовищем і громадським сектором. Реалізація таких механізмів може сприяти інституційному визнанню набутих компетентностей; їхній вплив на громадянську активність студентів потребує окремої перевірки.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави визначити теоретичний та інституційний потенціал інтеграції волонтерської діяльності до освітніх програм закладів вищої освіти як одного з напрямів поєднання професійної підготовки студентів із практиками суспільно корисної діяльності. Теоретичний аналіз засвідчив, що суспільно орієнтоване навчання відрізняється від традиційних форм волонтерства інтеграцією діяльності на користь громади з визначеними результатами навчання, партнерською взаємодією з громадськими організаціями, структурованою рефлексією, оцінюванням досягнутих результатів та інституційною підтримкою освітнього процесу. Наявність цих складових створює передумови для розвитку громадянських і професійних

компетентностей здобувачів освіти. Водночас установлення фактичного впливу таких освітніх практик на громадянську участь студентської молоді потребує окремої емпіричної перевірки із застосуванням опитувань, оцінювання результатів навчання та порівняльного аналізу досвіду учасників відповідних програм.

Вивчення практик США, Канади, Великої Британії, Польщі та програм Європейського Союзу засвідчило різноманітність моделей інтеграції волонтерської діяльності. Незважаючи на відмінності у формах реалізації, їх об'єднує інституційне визнання волонтерського досвіду та створення умов для залучення студентів до суспільно значущої діяльності. У цьому контексті інтеграція волонтерства у вищу освіту створює передумови для формування компетентностей і практичного досвіду громадянської участі; фактичний ефект у дослідженні не оцінювався.

В Україні важливим етапом розвитку цього напряму стало прийняття Закону України від 8 січня 2025 року № 4186-IX, який закріпив на законодавчому рівні можливість зарахування волонтерської діяльності як практики.

Результати проведеного аналізу вказують на те, що інституційні механізми інтеграції волонтерської діяльності у вітчизняну систему вищої освіти перебувають на етапі формування. Серед основних проблем, що потребують подальшого розв'язання, – відсутність описаних у проаналізованих джерелах спеціалізованих координаційних підрозділів, відсутність уніфікованих підходів до оцінювання й визнання волонтерського досвіду, а також нерівний доступ здобувачів освіти до відповідних можливостей. Подальша інституціоналізація волонтерських практик у закладах вищої освіти має потенціал для створення умов розвитку громадянських компетентностей студентської молоді та посилення взаємодії університетського середовища з інститутами громадянського суспільства. Перспективними напрямами подальших досліджень є розроблення механізмів оцінювання і визнання результатів волонтерської діяльності з урахуванням європейських практик, зокрема Youthpass, а також емпірична перевірка впливу різних моделей інтеграції волонтерства на результати навчання та громадянську участь студентів.

Дослідження має певні обмеження. Добір зарубіжних та українських кейсів здійснено цілеспрямовано, а не на основі систематичного огляду всіх наявних практик, тому отримані результати не можуть бути поширені на сукупність закладів вищої освіти відповідних країн. Джерельна база частково залежить від офіційних вебматеріалів університетів і програм, зміст яких може оновлюватися, а використані кількісні та інституційні дані належать до різних часових періодів. Український досвід представлено на прикладі авторської практики розроблення та викладання вибіркової навчальної дисципліни, що дало змогу продемонструвати один із можливих підходів до інтеграції волонтерства в освітній процес. Водночас узагальнення цього досвіду на рівні закладів вищої освіти потребує подальших емпіричних досліджень із залученням представників університетів, викладачів і студентів. Відтак документальний

порівняльний аналіз дає змогу визначити наявні моделі, інституційні механізми та умови їх застосування, але не дозволяє встановити поширеність цих практик або оцінити їхній причинний вплив на формування громадянських компетентностей і громадянську участь студентської молоді.

Внесок автора

CRediT: **Тетяна Мадрига**: концепція та дизайн дослідження, аналіз даних, методологія, написання, редагування тексту.

Фінансування

Дослідження не отримувало цільового фінансування.

Заява про конфлікт інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Доступність даних

Окремий набір первинних даних у межах дослідження не формувався.

Етика дослідження

Дослідження проведено з дотриманням принципів академічної доброчесності та етичних стандартів наукових досліджень.

Декларація щодо використання ШІ

Інструменти генеративного штучного інтелекту під час підготовки рукопису не використовувалися.

Декларація про оригінальність і одночасне подання рукопису

Авторка підтверджує, що поданий рукопис є оригінальним, раніше не публікувався в цій або суттєво подібній формі та не перебуває на розгляді в іншому журналі чи видавництві.

Література

Association of American Colleges & Universities. (2023). *High-impact practices*. https://www.aacu.org/trending-topics/high-impact

Baylor University. (n.d.). *Service learning*. Academy for Teaching & Learning. https://atl.web.baylor.edu/teaching-guides/teaching-techniques/service-learning

Bringle, R. G., & Hatcher, J. A. (1996). Implementing service learning in higher education. *The Journal of Higher Education, 67*(2), 221–239. https://doi.org/10.2307/2943981

Bringle, R. G., Brown, L. A., Hahn, T. W., & Studer, M. (2019). Pedagogies and civic programs to develop competencies for democratic culture and civic learning outcomes. *Bordón. Revista de Pedagogía, 71*(3), 27–43. https://doi.org/10.13042/Bordon.2019.72003

Chambers, T. (2009). A continuum of approaches to service learning within Canadian post-secondary education. *Canadian Journal of Higher Education, 39*(2), 77–100. https://doi.org/10.47678/cjhe.v39i2.486

Community Campus Engage Canada. (n.d.). *Directory: Community engagement offices across Canada*. Retrieved September 20, 2026, from https://ccecanada.ca/cce-directory/

European Commission. (2026). *European Solidarity Corps guide: 2026 call*. https://youth.europa.eu/sites/default/files/inline-files/european_solidarity_corps_guide_2026_EN.pdf

European Youth Portal. (n.d.). *Three decades of solidarity: A historical overview of EU youth programmes*. https://youth.europa.eu/go-abroad/volunteering/three-decades-of-solidarity-historical-overview-of-eu-youth-programmes_en

Furco, A. (1996). Service learning: A balanced approach to experiential education. In B. Taylor (Ed.), *Expanding boundaries: Serving and learning* (pp. 2–6). Corporation for National Service.

Gordon, C. S., Pink, M. A., Rosing, H., & Mizzi, S. (2022). A systematic meta-analysis and meta-synthesis of the impact of service-learning programs on university students' empathy. *Educational Research Review, 37*, 100490. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2022.100490

Kahlke, R., & Taylor, A. (2018). Community service-learning in Canada: One size does not fit all. *Engaged Scholar Journal: Community-Engaged Research, Teaching, and Learning, 4*(1), 1–18. https://doi.org/10.15402/esj.v4i1.305

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu. (2020). *Uchwała nr 45/2020 Senatu Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu z dnia 23 września 2020 r.* https://bip.ans.edu.pl/uchwala/3113/45-2020

Saltire Awards. (n.d.). *Celebrating youth volunteering in Scotland*. https://saltireawards.scot/

Schultes, M.-T., Graf, D., Holzer, J., Schober, B., & Spiel, C. (2025). Implementation and evaluation of service learning at higher education institutions. *Evaluation and Program Planning, 112*, 102622. https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2025.102622

Seumenicht, O. (2024, February 20). *Ukrainian higher education has persevered, but strategic international collaboration is key to its post-war future*. European University Association. https://www.eua.eu/our-work/expert-voices/ukrainian-higher-education-has-persevered-but-strategic-international-collaboration-is-key-to-its-post-war-future.html

Taylor, A., Butterwick, S., Raykov, M., Glick, S., Peikazadi, N., & Mehrabi, S. (2015). *Community service-learning in Canadian higher education*. Department of Educational Studies, University of British Columbia. https://doi.org/10.14288/1.0226035

Tijsma, G., Hilverda, F., Scheffelaar, A., Alders, S., Schoonmade, L., Blignaut, N., & Zweekhorst, M. (2020). Becoming productive 21st century citizens: A systematic review uncovering design principles for integrating community service learning into higher education courses. *Educational Research, 62*(4), 390–413. https://doi.org/10.1080/00131881.2020.1836987

University of Alberta. (n.d.). *Certificate in Community Engagement and Service-Learning*. https://www.ualberta.ca/en/admissions-programs/embedded-undergraduate-certificates/community-engagement-and-service-learning.html

University of Edinburgh. (n.d.-a). *About the Edinburgh Award*. Retrieved September 20, 2026, from https://edinburgh-award.ed.ac.uk/about

University of Edinburgh. (n.d.-b). *Higher Education Achievement Report*. Retrieved September 20, 2026, from https://edinburgh-award.ed.ac.uk/hear

University of Pittsburgh. (n.d.). *Guidelines for undergraduate service-learning projects and courses*. Kenneth P. Dietrich School of Arts & Sciences. https://www.as.pitt.edu/faculty/teaching/guidelines-undergraduate-service-learning-projects-and-courses

University of Toronto. (n.d.). *Community-engaged learning*. Experiential Learning Hub. https://experientiallearning.utoronto.ca/learningtype/community-engaged-learning/

University of Westminster. (n.d.). *Higher Education Achievement Report* (HEAR). https://www.westminster.ac.uk/current-students/studies/your-student-journey/completing-

your-studies/degree-classifications-and-awards/higher-education-achievement-report-hear

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie. (2026). *Regulamin praktyk zawodowych: Załącznik do Zarządzenia wewnętrznego nr R021.1.17.2026*. https://bip.ujd.edu.pl/attachments/download/13811

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach. (n.d.). *Praktyki zawodowe – pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna*. https://wpp.ujk.edu.pl/home/studenci/praktyki-zawodowe/praktyki-zawodowe-pedagogika-wczesnoszkolna-i-przedszkolna/

Youthpass. (n.d.). *Welcome to Youthpass*. https://www.youthpass.eu/en/

Бойко, О., Зякун, А., Повалій, Т., Котенко, О., & Сірик, О. (2024). Волонтерство як чинник реалізації сталого розвитку в Сумському державному університеті. *Образ, 3*(46), 5–20. https://doi.org/10.21272/Obraz.2024.3(46)-5-20

Бреславська, Г. (2026). Інтеграція волонтерських практик у зміст фахових дисциплін педагогічної освіти. *Перспективи та інновації науки, 5*(63), 475–487. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-5(63)-475-487

Дрогобицька міська рада. (2022, 30 березня). *Імпровізовані «ресторан», «бібліотека» та «дитячі кімнати»: як функціонує університетський гуртожиток, який з перших днів приймає внутрішньо переміщених осіб*. https://drohobych-rada.gov.ua/improvizovani-restoran-bibliotk/

Думич, В. (2024). Волонтерська діяльність Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Історія»*, (57), 113–123. https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.10

Жуленьова, О. (2025). *Стан і перспективи волонтерства в Україні: дані опитування 2025 року*. Інститут соціології НАН України. https://isnasu.org.ua/analytics/013_Zhuleniova_O_-_Stan_i_perspektyvy_volonterstva.php

Закон України. (2025, 8 січня). *Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності серед здобувачів освіти* (№ 4186-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4186-20#Text

Львівський національний університет імені Івана Франка. (2022, 8 квітня). *Кожен на своєму місці: волонтерські ініціативи Львівського університету*. https://lnu.edu.ua/volunteer-initiatives-of-lviv-university/

Лях, Т. Л., Лютий, В. П., & Жуков, В. І. (2024). Волонтерська діяльність студентів як шлях до їхньої активної участі у суспільному житті громади. *Ввічливість. Humanitas*, (3), 68–76. https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.10

Міністерство освіти і науки України. (2022). *Про затвердження Порядку визнання у вищій, фаховій передвищій та професійній освіті результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти* (наказ від 8 лютого 2022 р. № 130). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-22#Text

Силабус навчальної дисципліни «Волонтерський рух». (2025). Кафедра політичних наук, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. https://kpn.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/197/2025/03/pnbvolonterskyj-rukh.pdf

Українська волонтерська служба, U-Report Ukraine. (2024, 29 січня). *74 % українців долучились до волонтерства після 24 лютого 2022 року: що показали результати дослідження*. https://volunteer.country/library/74-ukrayinciv-dolucalis-do-volonterstva-pislia-24-liutogo-2022-roku-shho-pokazali-rezultati-doslidzhennia/

Українська волонтерська служба. (2025, 9 січня). *Яке місце волонтерства в ОСС? https://volunteer.country/en/library/iake-misce-volonterstva-v-oss*

Український католицький університет. (2019, 13 грудня). *УКУ – перший університет в Україні, який на інституційному рівні впроваджує освітній підхід Service Learning – "Суспільно орієнтоване навчання"*. https://ucu.edu.ua/news/uku-pershyj-universytet-v-ukrayini-yakyj-na-instytutsijnomu-rivni-vprovadzhuye-osvitnij-pidhid-service-learning-suspilno-oriyentovane-navchannya/

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. (2023, 31 січня). *Волонтерство в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича*. https://www.chnu.edu.ua/novyny/aktualni-novyny/volonterstvo-v-chernivetskomu-natsionalnomu-universyteti-imeni-yuriia-fedkovycha/

Шелема, М. В., & Опачко, М. В. (2026). *Трансформація ролі студентського самоврядування у вітчизняних ЗВО в умовах повномасштабної війни в Україні*. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.20275554

References

Association of American Colleges & Universities. (2023). *High-impact practices*. https://www.aacu.org/trending-topics/high-impact (in English).

Baylor University. (n.d.). *Service learning*. Academy for Teaching & Learning. https://atl.web.baylor.edu/teaching-guides/teaching-techniques/service-learning (in English).

Boiko, O., Ziakun, A., Povalii, T., Kotenko, O., & Siryk, O. (2024). Volonterstvo yak chynnyk realizatsii staloho rozvytku v Sumskomu derzhavnomu universyteti [Volunteering as a factor in implementing sustainable development at Sumy State University]. *Obraz, 3*(46), 5–20. https://doi.org/10.21272/Obraz.2024.3(46)-5-20 (in Ukrainian).

Breslavska, H. B. (2026). Intehratsiia volonterskykh praktyk u zmist fakhovykh dystsyplin pedahohichnoi osvity [Integration of volunteer practices into the content of professional disciplines in teacher education]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky, 5*(63), 475–487. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-5(63)-475-487 (in Ukrainian).

Bringle, R. G., & Hatcher, J. A. (1996). Implementing service learning in higher education. *The Journal of Higher Education, 67*(2), 221–239. https://doi.org/10.2307/2943981 (in English).

Bringle, R. G., Brown, L. A., Hahn, T. W., & Studer, M. (2019). Pedagogies and civic programs to develop competencies for democratic culture and civic learning outcomes. *Bordón. Revista de Pedagogía, 71*(3), 27–43. https://doi.org/10.13042/Bordon.2019.72003 (in English).

Chambers, T. (2009). A continuum of approaches to service learning within Canadian post-secondary education. *Canadian Journal of Higher Education, 39*(2), 77–100 (in English). https://doi.org/10.47678/cjhe.v39i2.486

Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriia Fedkovycha. (2023, January 31). *Volonterstvo v Chernivetskomu natsionalnomu universyteti imeni Yuriia Fedkovycha* [Volunteering at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University]. https://www.chnu.edu.ua/novyny/aktualni-novyny/volonterstvo-v-chernivetskomu-natsionalnomu-universyteti-imeni-yuriia-fedkovycha/ (in Ukrainian).

Community Campus Engage Canada. (n.d.). *Directory: Community engagement offices across Canada*. Retrieved September 20, 2026, from https://ccecanada.ca/cce-directory/ (in English).

Drohobytska miska rada. (2022, March 30). *Improvizovani "restoran", "biblioteka" ta "dytiachi kimnaty": yak funktsionuie universytetskyi hurtozhytok, yakyi z pershykh*

dniv pryimaie vnutrishno peremishchenykh osib [Improvised "restaurant," "library," and "children's rooms": How the university dormitory hosting internally displaced persons from the first days operates]. https://drohobych-rada.gov.ua/improvizovani-restoran-bibliotk/ (in Ukrainian).

Dumych, V. (2024). Volonterska diialnist Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka v umovakh povnomasshtabnoi ahresii Rosii proty Ukrainy [Volunteer activities of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University under Russia's full-scale aggression against Ukraine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia "Istoriia"*, (57), 113–123. https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.10 (in Ukrainian).

European Commission. (2026). *European Solidarity Corps guide: 2026 call*. https://youth.europa.eu/sites/default/files/inline-files/european_solidarity_corps_guide_2026_EN.pdf (in English).

European Youth Portal. (n.d.). *Three decades of solidarity: A historical overview of EU youth programmes*. https://youth.europa.eu/go-abroad/volunteering/three-decades-of-solidarity-historical-overview-of-eu-youth-programmes_en (in English).

Furco, A. (1996). Service learning: A balanced approach to experiential education. In B. Taylor (Ed.), *Expanding boundaries: Serving and learning* (pp. 2–6). Corporation for National Service (in English).

Gordon, C. S., Pink, M. A., Rosing, H., & Mizzi, S. (2022). A systematic meta-analysis and meta-synthesis of the impact of service-learning programs on university students' empathy. *Educational Research Review, 37*, Article 100490. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2022.100490 (in English).

Kahlke, R., & Taylor, A. (2018). Community service-learning in Canada: One size does not fit all. *Engaged Scholar Journal: Community-Engaged Research, Teaching, and Learning, 4*(1), 1–18. https://doi.org/10.15402/esj.v4i1.305 (in English).

Liakh, T. L., Liutyi, V. P., & Zhukov, V. I. (2024). Volonterska diialnist studentiv yak shliakh do yikhnoi aktyvnoi uchasti u suspilnomu zhytti hromady [Students' volunteer activity as a way to their active participation in the community's social life]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (3), 68–76. https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.10 (in Ukrainian).

Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. (2022, April 8). *Kozhen na svoiemu mistsi: volonterski initsiatyvy Lvivskoho universytetu* [Everyone in their place: Volunteer initiatives of the University of Lviv]. https://lnu.edu.ua/volunteer-initiatives-of-lviv-university/ (in Ukrainian).

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2022). *Pro zatverdzhennia Poriadku vyznannia u vyshchii, fakhovii peredvyshchii ta profesiinii osviti rezultativ navchannia, zdobutykh shliakhom neformalnoi ta/abo informalnoi osvity* [On approval of the Procedure for recognition of learning outcomes acquired through non-formal and/or informal education in higher and professional pre-higher education] (Order No. 130 of February 8, 2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-22#Text (in Ukrainian).

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu. (2020). *Uchwała nr 45/2020 Senatu Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu z dnia 23 września 2020 r.* [Resolution No. 45/2020 of the Senate of Angelus Silesius University of Applied Sciences in Wałbrzych of September 23, 2020]. https://bip.ans.edu.pl/uchwala/3113/45-2020 (in Polish).

Saltire Awards. (n.d.). *Celebrating youth volunteering in Scotland*. https://saltireawards.scot/ (in English).

Schultes, M.-T., Graf, D., Holzer, J., Schober, B., & Spiel, C. (2025). Implementation and evaluation of service learning at higher education institutions. *Evaluation and Program Planning, 112*, Article 102622. https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2025.102622 (in English).

Seumenicht, O. (2024, February 20). *Ukrainian higher education has persevered, but strategic international collaboration is key to its post-war future*. European University Association. https://www.eua.eu/our-work/expert-voices/ukrainian-higher-education-has-persevered-but-strategic-international-collaboration-is-key-to-its-post-war-future.html (in English).

Shelema, M. V., & Opachko, M. V. (2026). *Transformatsiia roli studentskoho samovriaduvannia u vitchyznianykh ZVO v umovakh povnomasshtabnoi viiny v Ukraini* [Transformation of the role of student self-government in Ukrainian HEIs under the full-scale war in Ukraine]. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.20275554 (in Ukrainian).

Sylabus navchalnoi dystsypliny "Volonterskyi rukh" [Syllabus of the course "Volunteer Movement"]. (2025). Department of Political Science, Vasyl Stefanyk Carpathian National University. https://kpn.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/197/2025/03/pnbvolonterskyj-rukh.pdf (in Ukrainian).

Taylor, A., Butterwick, S., Raykov, M., Glick, S., Peikazadi, N., & Mehrabi, S. (2015). *Community service-learning in Canadian higher education*. University of British Columbia, Department of Educational Studies. https://doi.org/10.14288/1.0226035 (in English).

Tijsma, G., Hilverda, F., Scheffelaar, A., Alders, S., Schoonmade, L., Blignaut, N., & Zweekhorst, M. (2020). Becoming productive 21st century citizens: A systematic review uncovering design principles for integrating community service learning into higher education courses. *Educational Research, 62*(4), 390–413. https://doi.org/10.1080/00131881.2020.1836987 (in English).

Ukrainian Catholic University. (2019, December 13). *UKU – pershyi universytet v Ukraini, yakyi na instytutsiinomu rivni vprovadzhuie osvitnii pidkhid Service Learning – "Suspilno-oriientovane navchannia"* [UCU became the first university in Ukraine to implement the Service Learning educational approach at the institutional level]. https://ucu.edu.ua/news/uku-pershyj-universytet-v-ukrayini-yakyj-na-instytutsijnomu-rivni-vprovadzhuye-osvitnij-pidhid-service-learning-suspilno-oriyentovane-navchannya/ (in Ukrainian).

Ukrainska Volonterska Sluzhba, & U-Report Ukraine. (2024, January 29). *74 % ukraintsiv doluchylys do volonterstva pislia 24 liutoho 2022 roku: shcho pokazaly rezultaty doslidzhennia* [74% of Ukrainians joined volunteering after February 24, 2022: What the research results showed]. https://volunteer.country/library/74-ukrayinciv-dolucalis-do-volonterstva-pislia-24-liutogo-2022-roku-shho-pokazali-rezultati-doslidzennia/ (in Ukrainian).

Ukrainska Volonterska Sluzhba. (2025, January 9). *Yake mistse volonterstva v OSS?* [What is the place of volunteering in student self-government?]. https://volunteer.country/en/library/iake-misce-volonterstva-v-oss (in Ukrainian).

University of Alberta. (n.d.). *Certificate in community engagement and service-learning*. https://www.ualberta.ca/en/admissions-programs/embedded-undergraduate-certificates/community-engagement-and-service-learning.html (in English).

University of Edinburgh. (n.d.-a). *About the Edinburgh Award*. Retrieved September 20, 2026, from https://edinburgh-award.ed.ac.uk/about (in English).

University of Edinburgh. (n.d.-b). *Higher Education Achievement Report*. Retrieved September 20, 2026, from https://edinburgh-award.ed.ac.uk/hear (in English).

University of Pittsburgh. (n.d.). *Guidelines for undergraduate service-learning projects and courses*. Kenneth P. Dietrich School of Arts & Sciences. https://www.as.pitt.edu/faculty/teaching/guidelines-undergraduate-service-learning-projects-and-courses (in English).

University of Toronto. (n.d.). *Community-engaged learning*. Experiential Learning Hub. https://experientiallearning.utoronto.ca/learningtype/community-engaged-learning/ (in English).

University of Westminster. (n.d.). *Higher Education Achievement Report* (HEAR). https://www.westminster.ac.uk/current-students/studies/your-student-journey/completing-your-studies/degree-classifications-and-awards/higher-education-achievement-report-hear (in English).

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie. (2026). *Regulamin praktyk zawodowych: Załącznik do Zarządzenia wewnętrznego nr R021.1.17.2026* [Regulations on professional internships: Appendix to Internal Order No. R021.1.17.2026]. https://bip.ujd.edu.pl/attachments/download/13811 (in Polish).

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach. (n.d.). *Praktyki zawodowe – pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna* [Professional internships – preschool and early childhood education]. https://wpp.ujk.edu.pl/home/studenci/praktyki-zawodowe/praktyki-zawodowe-pedagogika-wczesnoszkolna-i-przedszkolna/ (in Polish).

Youthpass. (n.d.). *Welcome to Youthpass*. https://www.youthpass.eu/en/ (in English).

Zakon Ukrainy. (2025, January 8). *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo spryiannia rozvytku volonterskoi diialnosti sered zdobuvachiv osvity* [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Promotion of Volunteer Activities among Students] (No. 4186-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4186-20#Text (in Ukrainian).

Zhulenova, O. (2025). *Stan i perspektyvy volonterstva v Ukraini: dani opytuvannia 2025 roku* [The state and prospects of volunteering in Ukraine: 2025 survey data]. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. https://isnasu.org.ua/analytics/013_Zhuleniova_O_-_Stan_i_perspektyvy_volonterstva.php (in Ukrainian).

INTEGRATING VOLUNTEERING INTO HIGHER EDUCATION CURRICULA: MODELS, INSTITUTIONAL MECHANISMS AND PRECONDITIONS FOR CIVIC PARTICIPATION

Tetiana Madryha [a,*]

[a] *PhD in Political Sciences, Associate Professor, Doctoral Student at the Department of Political Science, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ukraine*

ABSTRACT

The article examines the integration of volunteering into higher education curricula and the recognition of competencies acquired through volunteer activities. The study aims to analyse foreign models of integrating volunteering into higher education, to identify the institutional mechanisms and conditions for their application, and to assess the potential for using this experience in Ukrainian higher education institution (HEIs).

ARTICLE INFO

Keywords:
volunteering, civic participation, service-learning, educational programmes, higher education institu-tions.

**Corresponding author:*
tetiana.madryha@cnu.edu.ua

Three types of mechanisms have been identified: 1) credit-bearing service-learning, which provides for defined learning outcomes, reflection, and assessment (the USA, Canada, Ukrainian Catholic University); 2) crediting volunteer activities as practice (some Polish HEIs; the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Promoting the Development of Volunteering among Education Seekers" No. 4186-IX); 3) non-curricular recognition and documentation of acquired experience without awarding credits. The study finds that, despite their differences, the analysed models combine socially beneficial activity with defined learning outcomes, institutional partnerships, structured reflection, assessment, and documentary confirmation of the acquired competencies. The elective course analysed is an accessible way to introduce volunteering-related content into a curriculum. However, without mandatory socially beneficial pro-jects, partnerships with civil society organisations, structured re-flection, and assessment of practical results, it does not constitute a complete model of service-learning. The study concludes that inte-grating volunteering into higher education has institutional poten-tial. At the same time, the actual impact of such integration on the development of civic competencies and student participation re-quires separate empirical verification.

[*] *ORCID:* https://orcid.org/0000-0001-7761-9811

Article history:
Received 25.08.2026
Peer-reviewed 15.09.2026
Accepted 23.09.2026
Published 28.09.2026

The content of this work may be used under the terms of the *Creative Commons Attribution NonCommercial NoDerivs* (CC BY-NC-ND 4.0) international license, which allows others to download and distribute the work, provided that they attribute it to the work, but without the possibility to modify it in any way or use it for commercial purposes.

Agora
Social Sciences Journal

Бруяка М. Чинники призначення радників Президента України. *Агора. Журнал соціальних наук.* 2026. Вип. 4, № 1. С. 35–54. https://doi.org/10.25264/2786-9202/4.1-35-54.

УДК 321.64(477)

ЧИННИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ РАДНИКІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Марія Бруяка [a,*]

[a] *Школа політичної аналітики – ПОЛІС, Острог, Україна*

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано чинники, що впливають на призначення штатних і позаштатних радників президентів України за каденцій Леоніда Кравчука, Леоніда Кучми, Віктора Ющенка, Віктора Януковича, Петра Порошенка та Володимира Зеленського. Попри непублічність радників, вони входять до вузького кола президента, мають доступ до чутливої інформації та беруть участь у формуванні внутрішньо- і зовнішньополітичних рішень. Для аналізу застосовано бінарну логістичну регресію, де залежною змінною виступав статус радника – штатний або позаштатний. З'ясовано, що агреговані змінні компетентності та лояльності не є статистично значущими предикторами статусу радника. Натомість виявлено чотири значущі чинники: тривалість перебування на посаді, попередній досвід на державних посадах, членство в президентській партії та електоральний досвід. Зі збільшенням терміну перебування ймовірність штатного статусу знижується. Попередній державний досвід і партійна приналежність цю ймовірність підвищують, тоді як електоральний досвід – знижує, оскільки такі особи рідше потрапляють до штатного апарату президента. Найвищу ймовірність штатного призначення демонструють особи, які поєднують партійну приналежність із досвідом державної служби, що підтверджує доцільність виокремлення окремої категорії – фахівців із політичними зв'язками. Дослідження розкриває логіку формування президентського оточення, де контроль над апаратом і мінімізація внутрішньої конкуренції мають пріоритет над незалежною експертизою.

Ключові слова:
радник, президентські призначення, лояльність, компетентність.

[*] *Адреса для кореспонденції:*
mariia.bruiaka@oa.edu.ua

[*] ORCID: https://orcid.org/0009-0001-2923-2839

Історія статті:
Надійшла 30.07.2026
Прорецензована 10.09.2026
Прийнята до друку 23.09.2026
Опублікована 28.09.2026

Зміст цієї роботи може бути використаний на умовах міжнародної ліцензії Creative *Commons Attribution NonCommercial NoDerivs* (CC BY-NC-ND 4.0), яка дозволяє іншим завантажувати та поширювати роботу за умови зазначення авторства, але без можливості жодним чином змінювати роботу або використовувати її в комерційних цілях.

Вступ. Інститут радників Президента України залишається «сірою зоною» державного управління. За роки незалежності не було створено єдиного реєстру радників, що унеможливлює відстеження їхніх призначень та

звільнень. Такий підхід суперечить відкритій кадровій політиці. У нещодавньому запиті до Офісу Президента, Руху ЧЕСНО вдалося отримати актуальний перелік радників за часів нинішньої президентської каденції. Проте список включає лише працюючих радників без врахування звільнених. Попри вимогу офіційної інформації щодо радників, Офіс Президента не опублікував список у відкритому доступі. Крім того, необхідно зібрати та систематизувати інформацію про призначення радників за каденцій попередніх президентів.

Радники залишаються поза належною увагою медіа, адже не є публічними особами, а їхня діяльність прихована. Попри це вони входять до вузького кола президента і консультують його з предметних питань. Призначенці мають доступ до чутливої інформації, допомагають у формуванні внутрішньо- та зовнішньополітичних рішень. Їхнє призначення і звільнення здійснюються на розсуд глави держави без участі громадськості. Відбір законодавчо не врегульований, а ключовою умовою є відповідність особистим критеріям Президента.

Кваліфікація таких осіб викликає обґрунтовані сумніви, як і критерії їхнього призначення на посаду радника. Інституційні характеристики радників, їхня професійна діяльність та зв'язки з президентом потребують окремого дослідження. Крім того, практика добору радників на засадах особистого вибору глави держави дотепер залишалася поза увагою. Звідси постає питання: на яких критеріях ґрунтується добір радників президентами України – лояльності чи компетентності?

Огляд літератури. У літературі дослідники вже давно вивчають кадрові призначення через призму лояльності та компетентності. Центральним є питання, якими критеріями керуються президенти, обираючи кандидатів на політичні посади. Одні автори звертають увагу на те, що президенти віддають перевагу особам із попереднім досвідом у державних структурах як свідченню компетентності. Інші, навпаки, акцентують увагу на лояльності.

Поняття лояльності та компетентності потребують деталізації. Зокрема, американський дослідник Річард Уотерман зі співавторами використовує біографічні характеристики призначенців для операціоналізації цих понять. Компетентність операціоналізують так: фахова освіта у відповідній сфері, практичний досвід виконання конкретних функцій, попередня робота в державних органах та досвід обіймання виборних посад. Лояльність: участь у виборчій кампанії президента, робота в перехідній команді, інавгурації, а також партійна діяльність. Примітно, що виборний досвід відносять до компетентності, а не лояльності – адже він передусім свідчить про управлінські навички, а не про партійну прив'язаність (Ouyang et al., 2017).

Американські дослідники Гері Голлібоу, Габріель Гортон та Девід Льюїс, проаналізувавши 1 307 призначень в адміністрації Барака Обами, з'ясували, що президент ставив компетентність у пріоритет у стратегічно важливих агентствах, тоді як у менш значущих або ідеологічно близьких структурах частіше поступався лояльності (Hollibaugh et al., 2014).

Британські дослідники Дімітрі Мігров, Хюнгмін Парк та Франческо Сквінтані звертають увагу на дилему, перед якою постає глава держави. Президент намагається знайти баланс між радником, близьким йому за переконаннями, але менш поінформованим, і радником більш фаховим, але потенційно упередженим (Migrow et al., 2025). Ця дилема є особливо гострою в авторитарних режимах, де компетентний підлеглий може становити загрозу для позиції лідера.

Важливим внеском у розробку типологій призначень є дослідження шведських дослідниць Біргітти Ніклассон та Катажини Єзерської. Вони виокремлюють три типи призначень послів: на підставі лояльності, за професійними заслугами та за змішаним критерієм, коли фаховість поєднується з політичними зв'язками. Автори встановили, що більшість призначень відбувалася на підставі професійного досвіду, тоді як лоялістів частіше направляли на менш вимогливі позиції. Натомість фахівців із політичними зв'язками призначали на стратегічно важливі напрямки (Niklasson & Jezierska, 2024).

Підсумовуючи, варто зазначити, що жодна з розглянутих праць не пропонує моделі, повністю придатної для вивчення інституту президентських радників в Україні. Це зумовлено, зокрема, особливостями інституційного становища радників, які не мають повноважень формувати цілі державні агентства. Особливістю цього дослідження буде операціоналізація понять лояльності та компетентності за класифікацією Річарда Уотермана. Вивчення конкретних біографій потребуватиме виявлення чинників, які впливатимуть на призначення. Відповідно, у дослідженні використано три аналітичні категорії: лоялісти, фахівці та фахівці з політичними зв'язками.

Мета та завдання. Мета дослідження – виявити чинники, пов'язані з призначенням радників Президента України, зокрема з отриманням ними штатного статусу.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання:

– дослідити чинники (лояльність, компетентність, фахівці з політичними зв'язками), що впливають на призначення на посаду радника Президента України;

– ідентифікувати ключові чинники, що впливають на призначення радників на відповідній посаді.

Методи та дані

Основу емпіричної бази складають довідки 304 радників, призначених за каденцій Леоніда Кравчука, Леоніда Кучми, Віктора Ющенка, Віктора Януковича, Петра Порошенка та Володимира Зеленського. Інформацію зібрано з Вікіпедії, платформи Рух ЧЕСНО та офіційних сайтів державних органів. Факти призначення та звільнення підтверджено постановами на офіційному сайті Президента України. У сукупності це дозволило сформувати унікальний набір даних про радників президентів України.

Довідки містять відомості про вік, стать, період перебування на посаді радника, освіту, досвід роботи в державному та недержавному секторах, а також

про політичну діяльність. Вони дають змогу емпірично оцінити кожного радника за показниками лояльності та компетентності. Варто зазначити: для 10 осіб біографічні дані були відсутні, тому їх не включено до бази.

Компетентність операціоналізується через три показники: наявність наукового ступеня, попередній досвід на державних посадах та обіймання виборної посади. Лояльність вимірюється через: попередню співпрацю з президентом, підтримку під час виборчої кампанії, членство в президентській партії, а також особисті зв'язки – як довірена особа, бізнес-партнер, друг або родич. Фахівець із політичними зв'язками поєднує ознаки компетентності щонайменше з одним із трьох індикаторів лояльності: попередньою співпрацею, партійністю або особистими зв'язками.

У дослідженні застосовано бінарну логістичну регресію. Залежна змінна є бінарною: штатний або позаштатний радник. Коефіцієнти відношення шансів (OR) показують напрям і силу зв'язку: OR > 1 означає зростання ймовірності штатного статусу, OR < 1 – її зниження.

Побудовано дві моделі. Перша включає змінні компетентності, лояльності та їхню взаємодію. Друга охоплює ширший набір: стать, вік, тривалість перебування на посаді, науковий ступінь, досвід державної служби, попередню співпрацю, особисті зв'язки, підтримку на виборах, партійність, факт балотування та факт обрання.

Якість моделей оцінювалась за показниками AUC, псевдо-R^2, AIC та тестом Госмера–Лемешоу. Мультиколінеарність перевірялась через VIF. Надійність результатів підтверджувалась аналізом чутливості з виключенням впливових спостережень за відстанню Кука.

Набір даних має певні обмеження. Єдиним надійним підтвердженням призначення вважався офіційний указ Президента України. Осіб, щодо яких не вдалося знайти відкритих біографічних даних, до аналізу не включали. Призначення, документального підтвердження яких не було виявлено, також не враховували. Медійні згадки не розглядали як достатнє підтвердження факту призначення. Сформована база охоплює 304 біографічні довідки й створює емпіричне підґрунтя для порівняльного аналізу, хоча її репрезентативність потребує оцінювання з урахуванням зазначених обмежень.

Результати. Основною метою дослідження було з'ясувати, що саме впливає на ймовірність отримання статусу штатного радника: лояльність, компетентність чи їхнє поєднання. Вихідна гіпотеза полягала в тому, що штатні радники є більш компетентними порівняно з позаштатними. Це пояснюється характером їхньої роботи – штатні радники перебувають у постійному контакті з президентом, натомість позаштатні взаємодіють із главою держави значно рідше та більш ситуативно.

Для перевірки гіпотези побудовано дві моделі бінарної логістичної регресії. Перша модель перевіряла безпосередній вплив агрегованих змінних компетентності та лояльності, а також ефект їхньої взаємодії на ймовірність

отримання статусу штатного радника. Жоден із предикторів не виявився статистично значущим: ані компетентність (OR = 1.197, p = 0.455), ані лояльність (OR = 1.111, p = 0.825), ані їхня взаємодія (OR = 1.069, p = 0.813). Якість моделі залишилась вкрай низькою: AUC = 0.54, R^2 = 0.01. ROC-крива фактично збігається з діагоналлю, що відповідає рівню випадкового класифікатора. Отже, перша модель гіпотезу не підтвердила. Ані компетентність, ані лояльність, ані їхнє поєднання не дають змоги передбачити, яким буде статус радника. Ймовірним поясненням є те, що обидві характеристики є радше базовим порогом входу – необхідною умовою для того, щоб взагалі розглядатись кандидатом, – але не чинником, що визначає конкретний тип призначення.

Друга модель включала розширений набір змінних: стать, вік, тривалість перебування на посаді, наявність наукового ступеня, попередній досвід на державних посадах, попередня співпраця з президентом, особисті зв'язки, підтримка на виборах, членство в президентській партії, факт балотування та факт обрання. Ця модель виявилась суттєво кращою: AUC = 0.731, R^2 = 0.166 – тобто модель пояснює близько 17 % дисперсії залежної змінної; AIC = 391.62. Тест Госмера–Лемешоу підтвердив задовільне калібрування (X^2 = 7.90, df = 8, p = 0.443). Значення VIF для всіх предикторів залишились у прийнятних межах (VIF < 5), що свідчить про відсутність суттєвої мультиколінеарності.

На відміну від першої моделі, ROC-крива помітно відхиляється від діагоналі. Для додаткової перевірки надійності проведено аналіз зі стандартними помилками: статус значущості ключових предикторів зберігається – period2 залишається значущим на рівні p < 0.001, last_job_in_politics – на рівні p < 0.01, party та selected – на рівні p < 0.05. Аналіз впливових спостережень через відстань Кука виявив 16 потенційно впливових рядків (поріг 4/n = 0.013). Отримані результати є стійкими. Статистично значущими у другій моделі виявились чотири предиктори: тривалість перебування на посаді, попередній досвід на державних посадах, членство в президентській партії та електоральний досвід.

Тривалість перебування на посаді є найсильнішим предиктором у моделі (OR = 0.604, p < 0.001). Від'ємний напрям зв'язку означає, що зі збільшенням тривалості перебування на посаді на один рік шанси мати штатний статус зменшуються приблизно на 40 % за інших рівних умов. На першому році прогнозована ймовірність штатного статусу становить близько 65 %, на другому – 52 %, на четвертому – 30 %, на шостому – лише 15 %. Чим довше людина перебуває на посаді, тим менша ймовірність, що вона є штатним радником (Рис. 1).

Цей результат можна пояснити двома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, штатні радники перебувають у постійному й безпосередньому контакті з президентом, що дає главі держави змогу регулярно оцінювати ефективність їхньої роботи. Якщо діяльність радника не відповідає очікуванням або потреба в його послугах зникає, його можуть звільнити відносно швидко. Отже, тривале перебування на штатній посаді може бути радше винятком, ніж правилом.

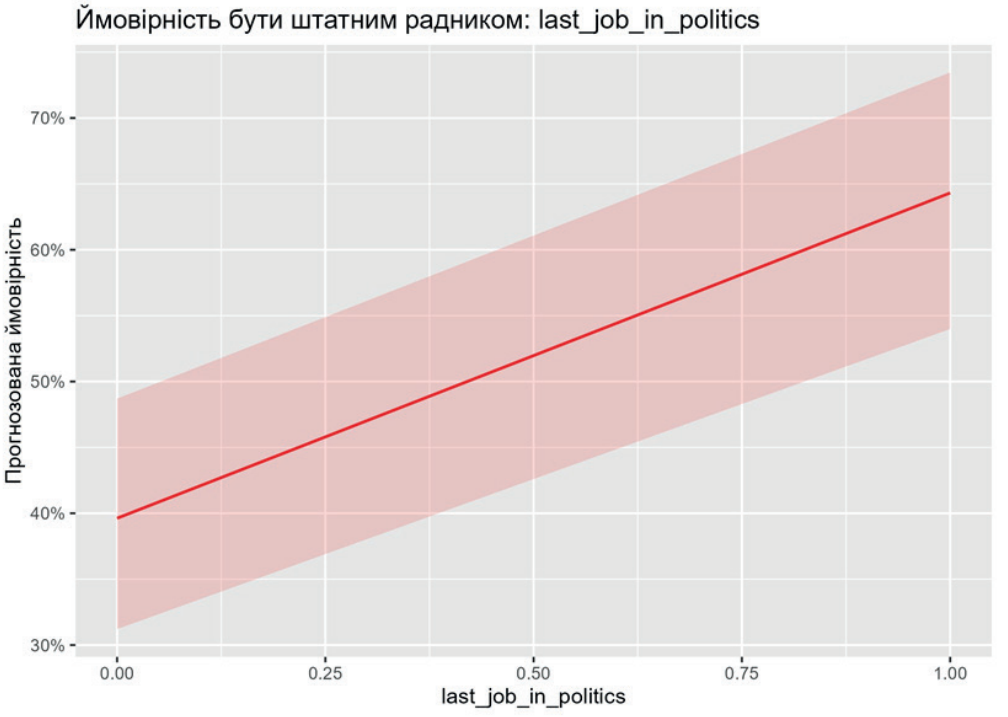

Рис. 1. Прогнозована ймовірність бути штатним радником залежно від тривалості перебування на посаді

Джерело: власні обрахунки на основі біографічних даних сайту Рух ЧЕСНО.

Позаштатні радники, навпаки, виконують переважно ситуативні функції та взаємодіють із президентом рідше й опосередковано. Їхня роль може бути здебільшого формальною, а участь у підготовці рішень – обмеженою. Саме тому вони можуть довше зберігати свій статус, навіть якщо не виконують обов'язків на регулярній основі.

По-друге, плачуваний характер штатної посади може бути додатковим чинником, що обмежує тривалість перебування на ній. Якщо радник є корисним, але потрібен не постійно, раціональніше призначити його позаштатним. Спостережувана тенденція до збільшення частки позаштатних радників може свідчити про те, що фінансове навантаження від утримання великого штату спонукає президентів скорочувати кількість постійних посад. Отже, обидва чинники діють в одному напрямку та узгоджуються з логікою попереднього аналізу: позаштатні радники в середньому довше перебувають на посаді саме через меншу інтенсивність взаємодії з президентом.

Попередній досвід на державних посадах підвищує ймовірність отримання штатного статусу (OR = 2.746, p = 0.001) (Рис. 2). Особи, які перед призначенням обіймали посади у виконавчій, законодавчій або судовій гілках влади, мають прогнозовану ймовірність бути штатними радниками близько 65 % – проти

40 % для тих, хто такого досвіду не має. Різниця між двома групами є найбільш вираженою на початку перебування на посаді – близько 25 відсоткових пунктів – і поступово зменшується з часом, хоча залишається помітною навіть після шести років.

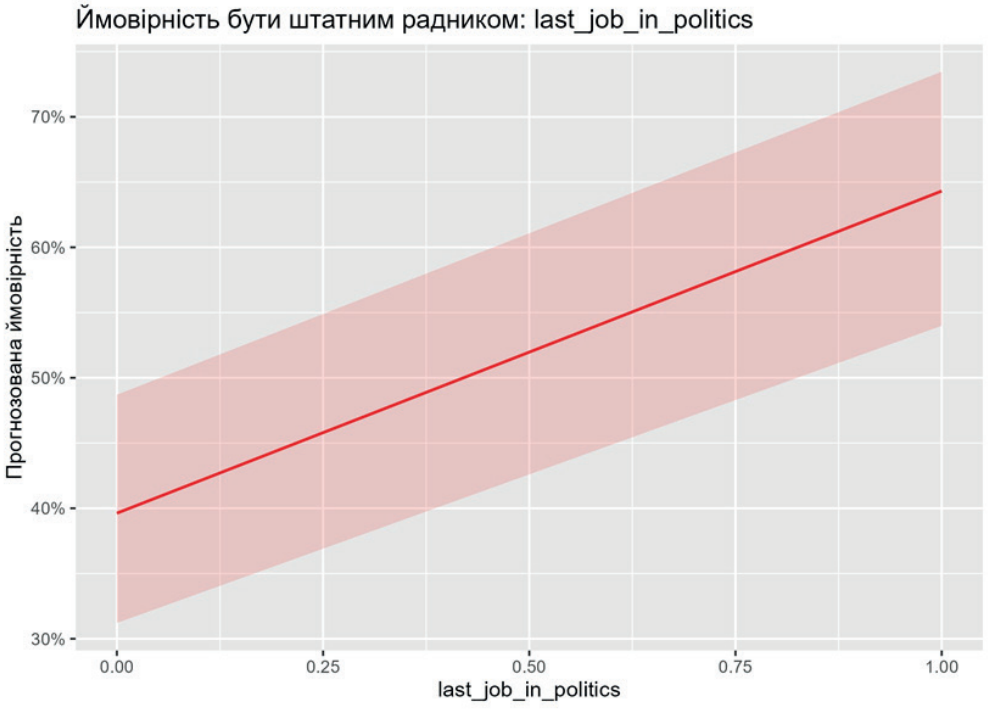

Рис. 2. Прогнозована ймовірність бути штатним радником залежно від попереднього досвіду на державних посадах

Джерело: власні обрахунки на основі біографічних даних сайту Рух ЧЕСНО.

Оскільки попередній досвід державної служби є складовою категорії компетентності, статистична значущість цього предиктора свідчить про те, що окремі характеристики професійного досвіду можуть бути пов'язані з імовірністю отримання штатного статусу. Кандидат із державним досвідом краще орієнтується в інституційних процесах, розуміє механізми прийняття рішень та ефективніше взаємодіє з президентом. Можна припустити, що такий досвід слугує для президента сигналом надійності та передбачуваності: людина вже «перевірена» системою та знає тонкощі її функціонування. Це підвищує ймовірність того, що президент обере саме її для постійної роботи в апараті, а не для разового залучення.

Членство в президентській партії також позитивно впливає на ймовірність штатного статусу (OR = 2.375, p = 0.039). Прогнозована ймовірність зростає від близько 45 % для осіб без відповідної партійної приналежності до 65 % для членів партії президента. Члени президентської партії на початку перебування на

посаді мають приблизно на 20 % вищу ймовірність бути штатними радниками порівняно з особами без такої приналежності. З часом ця різниця зменшується разом із загальним зниженням ймовірності для обох груп, однак залишається помітною впродовж усього терміну. Тобто перевагою партійної приналежності є не лише вища ймовірність потрапити до штату, але й можливість довшого утримання цього статусу (Рис. 3).

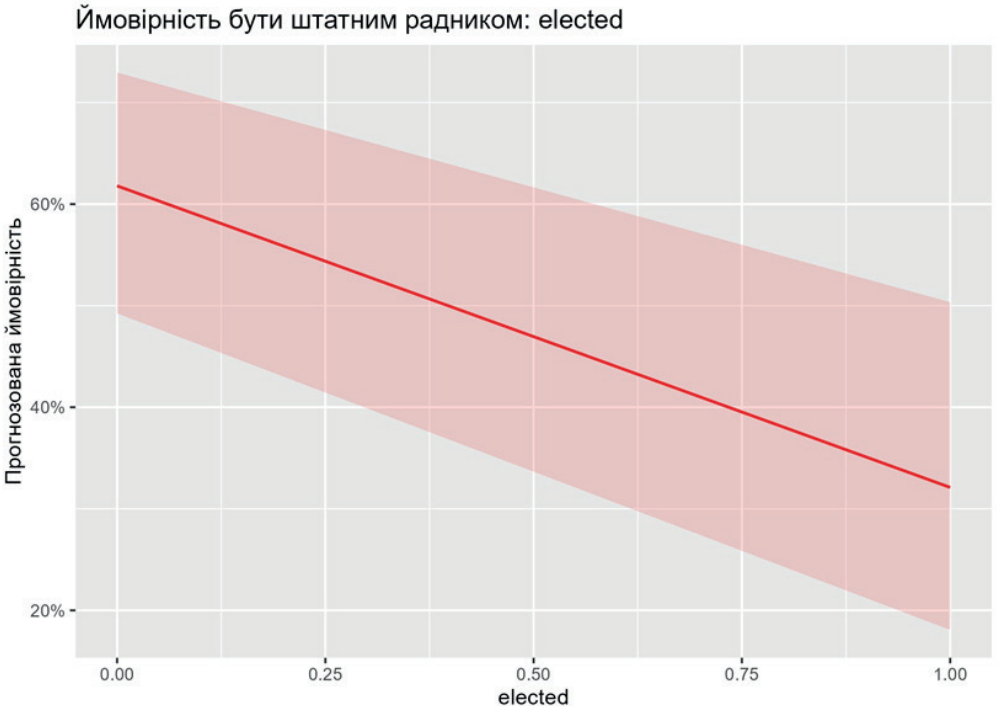

Рис. 3. Прогнозована ймовірність бути штатним радником залежно від членства в президентській партії

Джерело: власні обрахунки на основі біографічних даних сайту Рух ЧЕСНО.

Оскільки партійна приналежність входить до категорії лояльності, цей результат свідчить про її роль у доборі штатних радників. Проте йдеться не про особисту відданість конкретному президенту, а про ідеологічну близькість і спільну командну ідентичність. Для постійної роботи в президентському апараті це має практичне значення: знижується ризик ідеологічного конфлікту, підвищується рівень взаємної довіри.

Водночас партійна приналежність є необхідною, але не завжди достатньою умовою. Вона підвищує шанси отримати статус штатного радника, натомість особиста лояльність визначає, хто з-поміж партійців залишиться в цьому статусі надовго. Відтак, для посади штатного радника, що передбачає постійний контакт із президентом, партійна приналежність знижує ризик ідеологічного

конфлікту, але не гарантує тієї особистої відданості, яку президент може шукати у найближчому оточенні.

Електоральний досвід натомість суттєво знижує ймовірність штатного статусу (OR = 0.292, p = 0.039). Особи, які мали досвід обрання до представницьких органів або на інші виборні посади, мають прогнозовану ймовірність бути штатними радниками близько 32 % – проти 62 % для тих, хто не проходив через вибори. Різниця близько 30 відсоткових пунктів є одним із найбільших ефектів у моделі (Рис. 4).

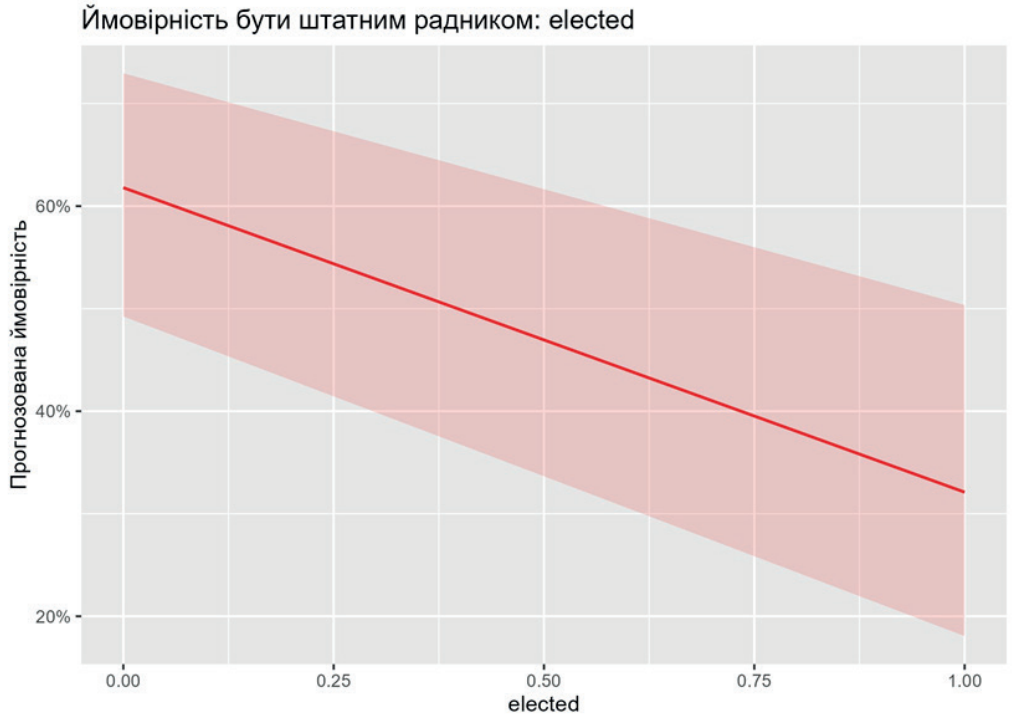

Рис. 4. Прогнозована ймовірність бути штатним радником залежно від електорального досвіду

Джерело: власні обрахунки на основі біографічних даних сайту Рух ЧЕСНО.

Навіть на першому році перебування особи з електоральним досвідом мають прогнозовану ймовірність близько 47 % проти 75 % для тих, хто виборного досвіду не має, і ця відмінність зберігається впродовж усього терміну. Цей результат є несподіваним, адже електоральний досвід віднесено до категорії компетентності – як свідчення управлінських навичок. Очікувалося, що він позитивно впливатиме на ймовірність штатного статусу. Однак виявилося протилежне.

Пояснення може полягати в тому, що особи з успішним виборчим досвідом мають власну електоральну базу та певний ступінь незалежності від

президента. Це робить їх менш придатними для ролі штатного радника, адже такі особи зацікавлені у просуванні власної політичної кар'єри. Президент, ймовірно, уникає залучати до постійного апарату осіб із виразними політичними амбіціями. Їх простіше і доцільніше тримати у позаштатному статусі – формально зберігаючи можливість співпраці, але не надаючи постійного доступу до президентського апарату.

Для глибшого розуміння того, як значущі предиктори взаємодіють між собою, побудовано графіки прогнозованих ймовірностей для різних комбінацій змінних. Комбінований аналіз дозволяє спостерігати не лише окремий ефект кожної змінної, а й те, як вони разом формують профіль типового штатного або позаштатного радника (Рис. 5).

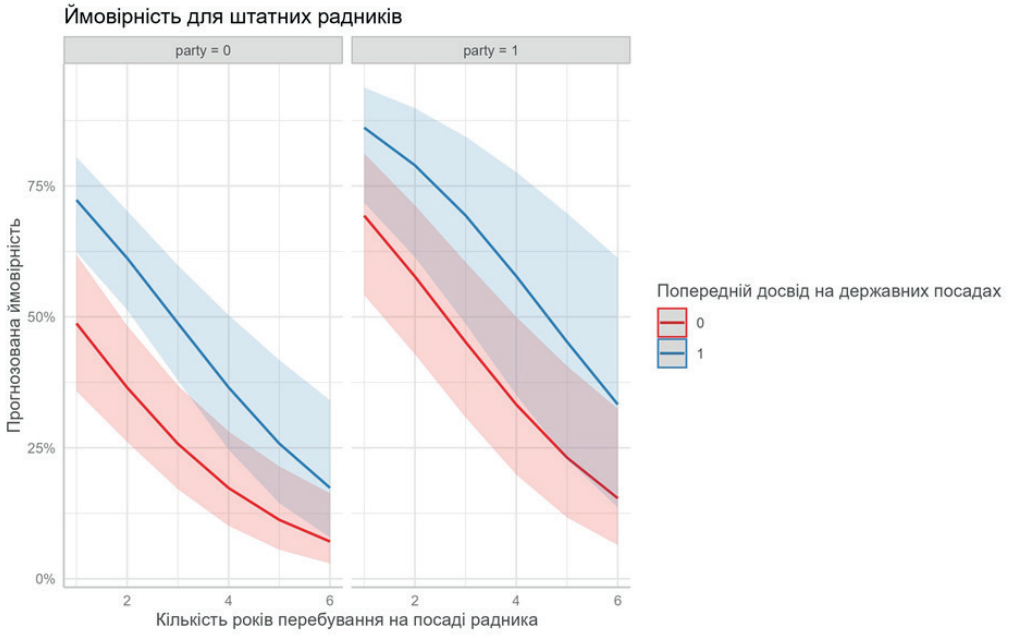

Рис. 5. Прогнозована ймовірність бути штатним радником залежно від тривалості перебування, досвіду на державних посадах та членства в президентській партії

Джерело: власні обрахунки на основі біографічних даних сайту Рух ЧЕСНО.

Найвища ймовірність штатного статусу спостерігається серед осіб, які одночасно є членами президентської партії та мають попередній досвід на державних посадах. Прогнозована ймовірність для такого профілю на початку перебування на посаді сягає понад 85 %. Натомість особи, які не відповідають жодній із цих умов, мають ймовірність лише близько 50 % навіть на першому році. Цей результат є підтвердженням значущості третьої аналітичної категорії – фахівців із політичними зв'язками. Президент при формуванні штатного складу обирає кандидатів, які поєднують партійну лояльність із практичним

досвідом державної служби. Поєднання обох характеристик суттєво підвищує ймовірність отримання саме штатного, а не позаштатного статусу.

Водночас електоральний досвід знижує ймовірність штатного статусу незалежно від партійної приналежності. Навіть серед членів президентської партії особи з електоральним досвідом мають помітно нижчу прогнозовану ймовірність порівняно з тими, хто є партійним, але виборів не проходив. Тобто наявність виборного досвіду є своєрідним стримуючим чинником, що знижує ймовірність потрапити до штатного апарату навіть попри партійну лояльність. Президент надає перевагу радникам без електоральних намірів (Рис. 6).

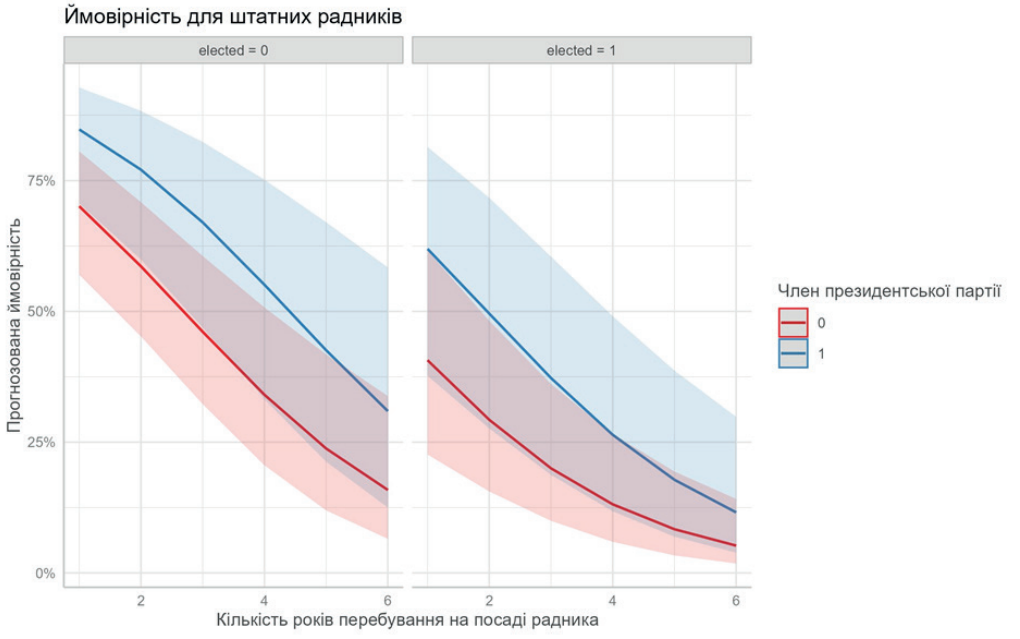

Рис. 6. Прогнозована ймовірність бути штатним радником залежно від тривалості перебування, членства в партії та електорального досвіду

Джерело: власні обрахунки на основі біографічних даних сайту Рух ЧЕСНО.

Отже, результати двох моделей дозволяють сформулювати кілька важливих висновків. Агреговані змінні компетентності та лояльності не мають статистично значущого впливу на ймовірність отримання статусу штатного радника. Гіпотеза про більшу компетентність штатних радників у даних не підтвердилась. Ці характеристики, ймовірно, є необхідною умовою для того, щоб узагалі розглядатись як кандидат, але не чинником, що визначає конкретний тип призначення.

Найбільш значущими предикторами виявились тривалість перебування на посаді, попередній досвід на державних посадах, членство в президентській партії та наявність електорального досвіду. Президент залучає до штату радників, лояльних йому через партійну приналежність, які водночас володіють

практичним досвідом державної служби та не мають електоральних амбіцій. Загальна картина відповідає логіці президентських систем, де найближче оточення формується з огляду на контроль, передбачуваність та усунення внутрішньої конкуренції.

Висновки. Інститут президентських радників в Україні досі залишається однією з найменш досліджених ділянок кадрової політики у системі виконавчої влади. Ця робота є спробою частково заповнити цю прогалину через емпіричний аналіз біографічних даних 304 осіб, призначених радниками протягом шести президентських каденцій.

Центральне дослідницьке питання полягало в тому, яким принципом керуються президенти при формуванні штату радників. Аналіз показав, що ні компетентність, ні лояльність не мають статистично значущого впливу на ймовірність отримання штатного статусу. Це дозволяє припустити, що зазначені характеристики є радше передумовою для розгляду кандидатури, аніж фактором, який безпосередньо визначає тип призначення.

Натомість статистично значущими виявились чотири окремі предиктори: тривалість перебування на посаді, попередній досвід роботи в державних структурах, членство в президентській партії та наявність електорального досвіду. Чим довше особа обіймає посаду радника, тим нижча ймовірність того, що вона має штатний статус. Досвід державної служби та партійна приналежність, навпаки, підвищують шанси на штатне призначення. Електоральний досвід діє у протилежному напрямку: особи з власною політичною базою та амбіціями рідше отримують штатний статус.

Найвищу прогнозовану ймовірність штатного призначення демонструють особи, які одночасно мають партійну приналежність та досвід державної служби. Цей результат підтверджує доцільність виокремлення третьої аналітичної категорії – фахівців із політичними зв'язками, що поєднує елементи лояльності й компетентності. Отже, президент може віддавати перевагу не виключно лояльним або виключно фаховим кандидатам, а особам, які поєднують обидві характеристики.

Узагальнений портрет такого радника виглядає так: чоловік середнього віку, з досвідом роботи в державному апараті, член президентської партії, без власних електоральних амбіцій і без тривалого стажу на посаді. Така людина інституційно залежна від президента, ідеологічно близька через партійну приналежність і водночас достатньо обізнана, щоб виконувати консультативні функції.

Отже, у доборі штатних радників не домінує ані чиста меритократія, ані класичний патронаж. Радше йдеться про інституційну логіку, в якій контроль над апаратом має пріоритет над незалежною експертизою. Формування найближчого кола радників підпорядковане не лише функціональним потребам президента, а й завданню утримання влади та мінімізації внутрішньої конкуренції. Вирішальною виявляється саме комбінація партійної приналежності з практичним досвідом державної служби.

Окремої уваги заслуговує інституційний контекст самого явища. Відсутність законодавчо закріплених вимог до посади радника, непрозорість процедури призначення та поступовий вихід штатних радників за межі формальної державної служби створюють умови, за яких суспільний контроль над цим інститутом є мінімальним. Оскільки радники виконують консультативну функцію при главі держави, прозорість кадрових рішень у цій сфері має розглядатися як складова ширшої підзвітності виконавчої влади.

Внесок автора

CRediT: **Марія Бруяка**: концепція та дизайн дослідження, аналіз даних, методологія, написання, редагування тексту.

Фінансування

Дослідження не отримувало цільового фінансування.

Заява про конфлікт інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Етика дослідження

Дослідження проведено з дотриманням принципів академічної доброчесності та етичних стандартів наукових досліджень.

Доступність даних

Дані можуть бути надані за обґрунтованим запитом до авторки з урахуванням етичних, правових або договірних обмежень.

Декларація щодо використання ШІ

За допомогою ШІ здійснено перевірку точних вихідних даних цитованих джерел (сторінки, роки видання, видавництва, форматування APA7).

Декларація про оригінальність і одночасне подання рукопису

Авторка підтверджує, що поданий рукопис є оригінальним, раніше не публікувався в цій формі та не перебуває на розгляді в іншому журналі чи видавництві.

Додатки

Додаток А

Змінні для аналізу

Змінна	Опис	Назва	Вимірювання
Науковий ступінь	Якщо радник має науковий ступінь доктора наук чи кандидата наук на момент перебування на посаді (до уваги брався останній ступінь який має радник)	academic_degree	0 – ні; 1 – так.
Виборна посада	Перемога у виборах та обіймання виборних посад (депутат, мер)	selected	0 – ні; 1 – так
Попередній досвід в органах державної ради	Радник попередньо працював на державних посадах (міністр, заступник міністра, посол, державний секретар, керівник держ. органу)	last_job_in_politics	0 – ні; 1 – так.
Робота на вибочій кампанії	Радник висловлював підтримку кандидату в президенти під час передвиборчої кампанії, або працював у виборчому штабі кандидата в президенти	support_elections	0 – ні; 1 – так.
Приналежність до партії	Якщо радник та президент є членами однієї партії	party	0 – ні; 1 – так
Особисті зв'язки	Якщо радник президенту довірена особа, бізнес партнер, друг або родич	connection	0 – ні; 1 – так.
Попередньо співпрацювали	Особа співпрацювала з президентом до призначення на посаду радника	previously_cooperated	0 – ні; 1 – так.
Каденція	Під час каденції якого президента був радником	cadence	
Штатний, позаштатний	Радника призначено як штатного чи позаштатного	internal_external	0 – позаштатний; 1 – штатний
Стать	Чоловік, жінка	gender	0 – жінка; 1 – чоловік
Вік	Вік кандидата на момент призначення радником	age	Вимірюється в роках

Додаток B

Описова статистика

variable	n	mean	median	sd	min	max
age	303	50,1	50	10,09	28	81
period2	303	2,2	2	1,34	1	6
academic_degree	303	0,48	0	0,50	0	1
selected	303	0,46	0	0,50	0	1
last_job_in_politics	303	0,44	0	0,50	0	1
competence	303	1,37	1	0,84	0	3
previously_ cooperated	303	0,08	0	0,28	0	1
connection	303	0,25	0	0,43	0	1
support_elections	303	0,09	0	0,30	0	1
party	303	0,28	0	0,45	0	1
loyalty	303	0,7	1	0,53	0	2
ran_for_office	303	0,48	0	0,50	0	1
elected	303	0,37	0	0,48	0	1
internal_external_ bin	303	0,51	1	0,50	0	1

Додаток C

Модель 1: логістична регресія

term	odds_ratio	conf.low	conf.high	p.value
(Intercept)	0.709	0.298	1.659	0.4298
competence	1.197	0.748	1.931	0.4552
loyalty	1.111	0.438	2.851	0.8249
competence:loyalty	1.069	0.614	1.854	0.8126

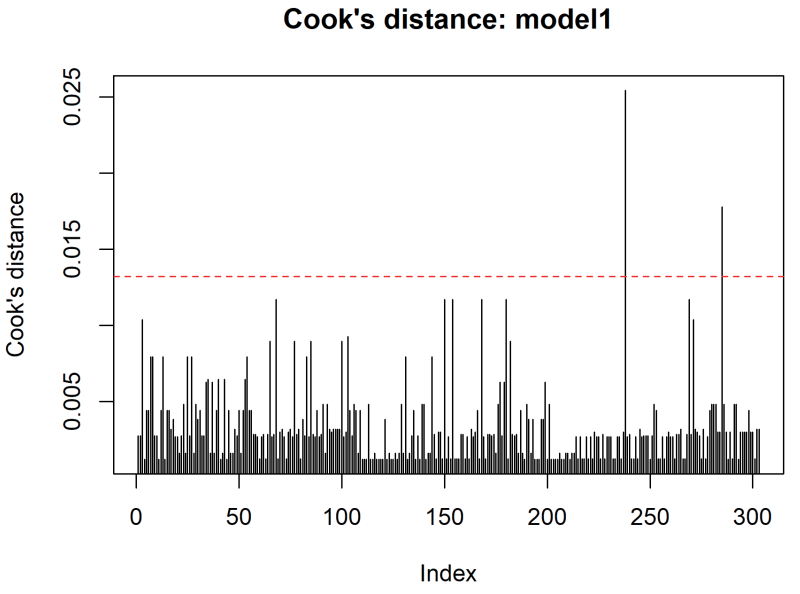
Додаток D

Модель 2: логістична регресія

term	odds_ratio	conf.low	conf.high	p.value
(Intercept)	6.422	1.178	37.083	0.0339
gender_bin	0.525	0.188	1.363	0.1975
age	0.980	0.953	1.007	0.1432
period2	0.604	0.489	0.737	0.0000
academic_degree	1.267	0.752	2.148	0.3762
selected	2.471	0.874	7.571	0.0967
last_job_in_politics	2.746	1.487	5.193	0.0015
previously_cooperated	1.683	0.645	4.527	0.2914
connection	1.707	0.855	3.496	0.1353
support_elections	0.969	0.360	2.575	0.9496
party	2.375	1.059	5.506	0.0390
ran_for_office	0.947	0.390	2.316	0.9048
elected	0.292	0.085	0.902	0.0391

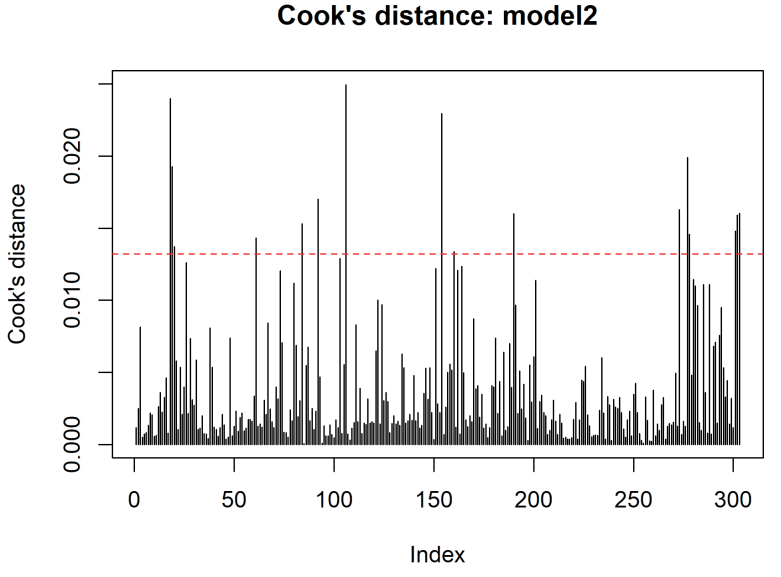
Додаток E

Відстань Кука Модель 1

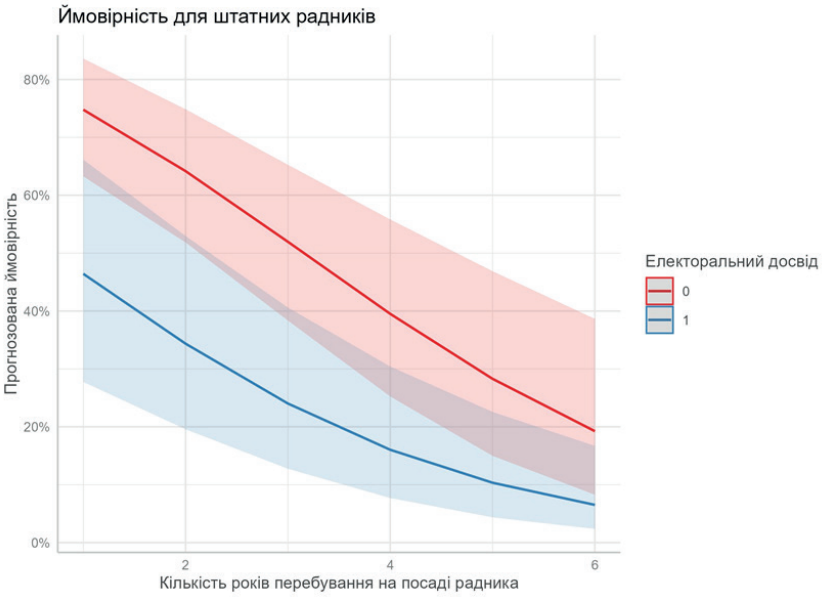
Додаток F

Відстань Кука Модель 2

Додаток G

Прогнозована ймовірність бути штатним радником залежно від тривалості перебування та електорального досвіду

Література

Colonnelli, E., Prem, M., & Teso, E. (2020). Patronage and selection in public sector organizations. *American Economic Review, 110*(10), 3071–3099. https://doi.org/10.1257/aer.20181491

Council of Economic Advisers. (n.d.). *Council of Economic Advisers*. The White House. https://www.whitehouse.gov/cea/

Dahlström, C., & Lapuente, V. (2017). *Organizing Leviathan: Politicians, bureaucrats, and the making of good government*. Cambridge University Press. https://www.researchgate.net/publication/325677711_Organizing_leviathan_Politicians_bureaucrats_and_the_making_of_good_government

Dahlström, C., Lapuente, V., & Teorell, J. (2012). The merit of meritocratization: Politics, bureaucracy, and the institutional deterrents of corruption. *Political Research Quarterly, 65*(3), 656–668. https://doi.org/10.1177/1065912911408109

Executive Office of the President. (n.d.). *Executive Office of the President*. The White House. https://www.whitehouse.gov/eop/

Geddes, B. (1990). Building state autonomy in Brazil, 1930–1964. *Comparative Politics, 22*(2), 217–235. https://doi.org/10.2307/422315

Geddes, B. (1994). *Politician's dilemma: Building state capacity in Latin America*. University of California Press. https://link.springer.com/article/10.1007/BF02687150

Hollibaugh, G. E., Horton, G., & Lewis, D. E. (2014). Presidents and patronage. *American Journal of Political Science, 58*(4), 1024–1042. https://doi.org/10.1111/ajps.12083

Lewis, D. E. (2008). *The politics of presidential appointments: Political control and bureaucratic performance*. Princeton University Press. https://www.jstor.org/stable/j.ctt7rnqz

McDonnell, E., & Vilaça, L. (2021). Hybrid state building. *Comparative Politics, 54*(1). https://doi.org/10.5129/001041521X16105322356559

McDonnell, E. M., & Vilaça, L. V. (2021). Between pockets of efficacy and islands of excellence: Accounting for the variance in state capacity. *The Oxford Handbook of the Quality of Government (ed. A. Bågenholm, M. Bauhr, M. Grimes, B. Rothstein), Oxford University Press*. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198858218.001.0001

Migrow, D., Park, H., & Squintani, F. (2025). *The choice of political advisors* (Warwick Economics Research Paper Series No. 1582). University of Warwick, Department of Economics. https://ideas.repec.org/p/wrk/warwec/1582.html

Niklasson, B., & Jezierska, K. (2024). The politicization of diplomacy: A comparative study of ambassador appointments. *International Affairs, 100*(4), 1653–1673. https://doi.org/10.1093/ia/iiae116

Ouyang, Y., Haglund, E. T., & Waterman, R. W. (2017). The missing element: Examining the loyalty-competence nexus in presidential appointments. *Presidential Studies Quarterly, 47*(1), 62–91. https://doi.org/10.1111/psq.12346

Panizza, F., Peters, B. G., & Ramos Larraburu, C. (Eds.). (2022). *The politics of patronage appointments in Latin American central administrations*. University of Pittsburgh Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv35bfdwc

Toral, G. (2024). How patronage delivers: Political appointments, bureaucratic accountability, and service delivery in Brazil. *American Journal of Political Science, 68*(2), 797–815. https://doi.org/10.1111/ajps.12758

Zaida, Z., & Rong, L. (2020). The relationship of Holland theory in career decision making: A systematic review of literature. *Journal of Critical Reviews, 7*(9). https://doi.org/10.31838/jcr.07.09.165

Про Положення про Радника Президента України: Указ Президента України від 2 серпня 2005 р. № 1103/2005. (2005). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103/2005#Text

Про Радника Президента України: Указ Президента України від 14 липня 2021 р. № 309/2021. (2021). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/309/2021#Text

Рух ЧЕСНО. (б.д.). *Рух ЧЕСНО закликає Офіс Президента публікувати інформацію про всіх радників*. https://www.chesno.org/post/6837/

Рух ЧЕСНО. (б.д.). *Рух ЧЕСНО опублікував повний перелік радників Зеленського та Єрмака*. https://www.chesno.org/post/5754/

References

Colonnelli, E., Prem, M., & Teso, E. (2020). Patronage and selection in public sector organizations. *American Economic Review, 110*(10), 3071–3099. https://doi.org/10.1257/aer.20181491

Council of Economic Advisers. (n.d.). *Council of Economic Advisers*. The White House. https://www.whitehouse.gov/cea/

Dahlström, C., & Lapuente, V. (2017). *Organizing Leviathan: Politicians, bureaucrats, and the making of good government*. Cambridge University Press. https://www.researchgate.net/publication/325677711_Organizing_leviathan_Politicians_bureaucrats_and_the_making_of_good_government

Dahlström, C., Lapuente, V., & Teorell, J. (2012). The merit of meritocratization: Politics, bureaucracy, and the institutional deterrents of corruption. *Political Research Quarterly, 65*(3), 656–668. https://doi.org/10.1177/1065912911408109

Executive Office of the President. (n.d.). *Executive Office of the President*. The White House. https://www.whitehouse.gov/eop/

Geddes, B. (1990). Building state autonomy in Brazil, 1930–1964. *Comparative Politics, 22*(2), 217–235. https://doi.org/10.2307/422315

Geddes, B. (1994). *Politician's dilemma: Building state capacity in Latin America*. University of California Press. https://link.springer.com/article/10.1007/BF02687150

Hollibaugh, G. E., Horton, G., & Lewis, D. E. (2014). Presidents and patronage. *American Journal of Political Science, 58*(4), 1024–1042. https://doi.org/10.1111/ajps.12083

Lewis, D. E. (2008). *The politics of presidential appointments: Political control and bureaucratic performance*. Princeton University Press. https://www.jstor.org/stable/j.ctt7rnqz

McDonnell, E., & Vilaça, L. (2021). Hybrid state building. *Comparative Politics, 54*(1). https://doi.org/10.5129/001041521X16105322356559

McDonnell, E. M., & Vilaça, L. V. (2021). Between pockets of efficacy and islands of excellence: Accounting for the variance in state capacity. The Oxford Handbook of the Quality of Gov-ernment (ed. A. Bågenholm, M. Bauhr, M. Grimes, B. Rothstein), Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198858218.001.0001

Migrow, D., Park, H., & Squintani, F. (2025). *The choice of political advisors* (Warwick Economics Research Paper Series No. 1582). University of Warwick, Department of Economics. https://ideas.repec.org/p/wrk/warwec/1582.html

Niklasson, B., & Jezierska, K. (2024). The politicization of diplomacy: A comparative study of ambassador appointments. *International Affairs, 100*(4), 1653–1673. https://doi.org/10.1093/ia/iiae116

Ouyang, Y., Haglund, E. T., & Waterman, R. W. (2017). The missing element: Examining the loyalty-competence nexus in presidential appointments. *Presidential Studies Quarterly, 47*(1), 62–91. https://doi.org/10.1111/psq.12346

Panizza, F., Peters, B. G., & Ramos Larraburu, C. (Eds.). (2022). *The politics of patronage appointments in Latin American central administrations*. University of Pittsburgh Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv35bfdwc

Pro Polozhennia pro Radnyka Prezydenta Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 2 serpnia 2005 r. No. 1103/2005 [On the Regulation on the Advisor to the President of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of August 2, 2005, No. 1103/2005]. (2005). *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103/2005#Text* [in Ukrainian].

Pro Radnyka Prezydenta Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 lypnia 2021 r. No. 309/2021 [On the Advisor to the President of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of July 14, 2021, No. 309/2021]. (2021). *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/309/2021#Text* [in Ukrainian].

Rukh ChESNO. (n.d.). *Rukh ChESNO opublikuvav povnyi perelik radnykiv Zelenskoho ta Yermaka* [Rukh ChESNO has published the full list of advisors to Zelenskyy and Yermak]. https://www.chesno.org/post/5754/ [in Ukrainian].

Rukh ChESNO. (n.d.). *Rukh ChESNO zaklykaie Ofis Prezydenta publikuvaty informatsiiu pro vsikh radnykiv* [Rukh ChESNO calls on the Office of the President to publish information on all advisors]. https://www.chesno.org/post/6837/ [in Ukrainian].

Toral, G. (2024). How patronage delivers: Political appointments, bureaucratic accountability, and service delivery in Brazil. *American Journal of Political Science, 68*(2), 797–815. https://doi.org/10.1111/ajps.12758

Zaida, Z., & Rong, L. (2020). The relationship of Holland theory in career decision making: A systematic review of literature. *Journal of Critical Reviews, 7*(9). https://doi.org/10.31838/jcr.07.09.165

FACTORS INFLUENCING THE APPOINTMENT OF ADVISORS TO THE PRESIDENT OF UKRAINE

Mariia Bruiaka [a,*]
[a] *School for Political Analytics – POLIS, Ostroh, Ukraine*

ABSTRACT

The article examines the factors that influence the appointment of staff and non-staff advisors to the presidents of Ukraine during the terms of Leonid Kravchuk, Leonid Kuchma, Viktor Yushchenko, Viktor Yanukovych, Petro Poroshenko, and Volodymyr Zelenskyy. Although advisors are not public figures, they belong to the president's inner circle, have access to sensitive information, and take part in shaping domestic and foreign policy decisions. The analysis employs binary logistic regression, in which the advisor's status, staff or non-staff, serves as the dependent variable. The aggregated variables of competence and loyalty are found not to be statistically significant predictors of advisor status. Instead, four significant factors are identified: length of tenure, previous experience in public office, membership in the president's party, and electoral experience. As tenure lengthens, the probability of staff status decreases. Prior public-sector experience and party membership increase this probability, whereas electoral experience reduces it, since such individuals are less likely to join the president's staff apparatus. The highest probability of a staff appointment is observed among individuals who combine party membership with public-service experience, which supports distinguishing a separate category: specialists with political ties. The study reveals the logic of forming the presidential entourage, in which control over the apparatus and the minimization of internal competition take priority over independent expertise.

ARTICLE INFO

Keywords:
advisor, presidential appointments, loyalty, competence.

**Corresponding author:*
mariia.bruiaka@oa.edu.ua

[*] *ORCID:* https://orcid.org/0009-0001-2923-2839

Article history:
Received 30.07.2026
Peer-reviewed 10.09.2026
Accepted 23.09.2026
Published 28.09.2026

The content of this work may be used under the terms of the *Creative Commons Attribution NonCommercial NoDerivs* (CC BY-NC-ND 4.0) international license, which allows others to download and distribute the work, provided that they attribute it to the work, but without the possibility to modify it in any way or use it for commercial purposes.

Agora
Social Sciences Journal

Ткач Д., Ткач Д. Правоконсервативний поворот у Європі: контури явища. *Агора. Журнал соціальних наук.* 2026. Вип. 4, № 1. С. 55–68. https://doi.org/10.25264/2786-9202/4.1-55-68.

УДК 329.4(4)

ПРАВОКОНСЕРВАТИВНИЙ ПОВОРОТ У ЄВРОПІ: КОНТУРИ ЯВИЩА

Дмитро Ткач [a,*], Дмитро Ткач [b]

[a] доктор політичних наук, професор кафедри журналістики, ВНЗ «Університет економіки та права "КРОК"», Київ, Україна

[b] науковий співробітник Центру інновацій та технологічного розвитку, Державна установа «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України», Київ, Україна

АНОТАЦІЯ

Партійні системи європейських держав перебувають у стані помітної перебудови: консервативні та праві сили нарощують електоральну підтримку, а їхня проблематика (національний суверенітет, міграція, безпека, культурна ідентичність) переміщується з периферії політичного порядку денного до його центру. Після 2022 р. до цього переліку додався технологічний вимір: цифровий суверенітет, кіберстійкість, регулювання штучного інтелекту. Прояви та наслідки цього процесу в окремих державах різняться настільки, що потребують порівняльного аналізу. Мета дослідження – визначити передумови, ознаки та прояви правоконсервативного повороту в Європі й оцінити його вплив на трансформацію політичних систем, партійної конкуренції та державної політики у технологічній сфері. Дослідження ґрунтується на порівняльному, системному та історико-політичному методах. Порівняльний метод застосовано для зіставлення політичних процесів у різних європейських державах, системний – для аналізу взаємозв'язку між політичними партіями, електоратом та інституційним середовищем, історико-політичний – для з'ясування передумов формування сучасних правоконсервативних тенденцій. Використано також аналіз програмних документів партій і чинних актів ЄС. Установлено, що правоконсервативний поворот не зводиться до зростання популярності радикально правих партій. Він охоплює ширший спектр змін у політичному дискурсі та в діяльності консервативних і правоцентристських сил. До його основних проявів належать посилення уваги до національного суверенітету, міграційної політики, національної

Ключові слова:
правоконсервативний поворот, європейська політика, консерватизм, праві партії, цифровий суверенітет.

[*]Адреса для кореспонденції:
ditkach2017@gmail.com

**ORCID [a]:* https://orcid.org/0000-0002-0824-8559
ORCID [b]: https://orcid.org/0009-0009-1401-3324

Історія статті:
Надійшла 25.08.2026
Прорецензована 11.09.2026
Прийнята до друку 23.09.2026
Опублікована 28.09.2026

Зміст цієї роботи може бути використаний на умовах міжнародної ліцензії Creative *Commons Attribution NonCommercial NoDerivs* (CC BY-NC-ND 4.0), яка дозволяє іншим завантажувати та поширювати роботу за умови зазначення авторства, але без можливості

© Дмитро Ткач, Дмитро Ткач

ідентичності та безпеки, критичне ставлення до окремих аспектів європейської інтеграції, а також перенесення логіки суверенітету на цифрову й технологічну сферу. Водночас характер процесу залежить від історичного, соціально-економічного та інституційного контексту конкретної держави. Правоконсервативний поворот є комплексним політичним процесом, що супроводжується зміною партійної конкуренції, суспільних пріоритетів і підходів до взаємодії держави з європейськими інституціями. Єдиної моделі розвитку він не має, тому його дослідження потребує диференційованого порівняльного аналізу окремих держав, партій та електоральних груп.

жодним чином змінювати роботу або використовувати її в комерційних цілях.

Вступ. Стаття порушує проблему посилення правоконсервативних політичних сил у Європі та пов'язаних із цим змін у політичних орієнтирах європейських суспільств. Ідеться про зростання уваги до національного суверенітету, міграції, безпеки, традиційних цінностей і перегляду окремих аспектів європейської інтеграції.

Актуальність дослідження визначається зміною політичного балансу в європейських державах під впливом міграційної, економічної та безпекової криз. У науковій літературі ці процеси розглядають переважно крізь призму популізму, праворадикальних рухів або виборчої поведінки. Бракує натомість комплексних досліджень, які трактували б правоконсервативний поворот як ширший процес трансформації політичного простору Європи – зокрема такий, що охоплює й технологічну політику.

Дослідження спрямоване на визначення основних контурів цього явища, його передумов і впливу на європейську інтеграцію та політичний розвиток європейських держав.

Огляд літератури. Проблема правоконсервативного повороту в Європі перебуває в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних дослідників щонайменше з початку 2010-х років, коли почалося стрімке зростання популярності правопопулістських партій. У сучасній політичній науці це явище розглядають крізь призму різних теоретичних підходів – від теорій модернізації та постіндустріалізму до концепцій культурної контрреакції і економічної незахищеності.

Зарубіжні дослідження. Праці, що започаткували системний аналіз правого повороту, належать Піппі Норріс (Pippa Norris) і Рональду Інґлгарту (Ronald Inglehart). У фундаментальній роботі «Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism» (2019) вони обґрунтували тезу, що зростання підтримки правих популістів є реакцією консервативної частини суспільства на прогресивні культурні зміни останніх десятиліть. Ця концепція стала провідною в західній політичній науці й дістала емпіричне підтвердження в численних дослідженнях (Norris & Inglehart, 2019).

Кас Мудде (Cas Mudde) у праці «The Far Right Today» (2019) обстоює тезу, що сучасний правий популізм є не тимчасовим феноменом, а структурною

характеристикою європейських демократій XXI ст. (Mudde, 2019). У написаному спільно з Крістобалем Ровірою Кальтвассером (Cristóbal Rovira Kaltwasser) вступі «Populism: A Very Short Introduction» (2017) популізм визначено як «тонку» ідеологію, що протиставляє «чистий народ» «корумпованій еліті» й вимагає вираження загальної волі народу; нативізм властивий окремим праворадикальним різновидам популізму (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017).

Ян-Вернер Мюллер (Jan-Werner Müller) у книзі «What Is Populism?» (2016) запропонував моралістичне визначення популізму як політики, що претендує на монопольне представництво «справжнього народу». Його підхід дає змогу відрізнити популізм від інших форм політичної мобілізації та пояснює, чому праві популісти нерідко приходять до влади через демократичні процедури (Müller, 2016).

Економічні детермінанти правого повороту дослідив Дані Родрік (Dani Rodrik). У статті «Populism and the economics of globalization» (2018) він показав, що економічна глобалізація та автоматизація створили верству «тих, хто програв від модернізації», яка стала електоральною базою правих партій. Цей підхід доповнює культурні пояснення, демонструючи взаємодію економічних і культурних чинників (Rodrik, 2018).

Специфічно європейський контекст аналізували Ганс-Ґеорґ Бец (Hans-Georg Betz) і Штефан Іммерфалль (Stefan Immerfall). У колективній монографії «The New Politics of the Right» (1998) простежено ранній етап переходу радикально правих партій від маргінальних груп до системних політичних гравців у Німеччині, Франції, Австрії та Італії; особливу увагу приділено адаптації їхньої риторики до запитів ширшого електорату (Betz & Immerfall, 1998).

Роджер Ітвелл (Roger Eatwell) і Метью Ґудвін (Matthew Goodwin) у праці «National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy» (2018) виокремили чотири чинники успіху націонал-популізму – недовіру до інститутів представницької демократії, руйнування усталених ідентичностей унаслідок швидких демографічних змін, відносну депривацію та розмивання партійно-електоральних прив'язаностей. Їхній аналіз охоплює не лише Західну, а й Центральну та Східну Європу, що робить його особливо релевантним для порівняльних досліджень (Eatwell & Goodwin, 2018).

Українські дослідження. В українській політичній науці проблема правоконсервативного повороту в Європі розглядається переважно в контексті євроінтеграції України та впливу європейських правих партій на українську зовнішню і внутрішню політику.

І. Б. Кіянка у статті «Популізм як виклик публічному управлінню: історичний аспект» (2018) проаналізувала історичну еволюцію популізму та його вплив на системи публічного управління. Дослідниця показала, як популістські рухи від кінця XIX ст. трансформувалися в сучасні політичні сили, що створюють виклики для демократичного врядування через антиелітизм і спроби політизації державної служби (Кіянка, 2018).

П. Байковський у монографії «Партійна система Європейського Союзу: функціонування та трансформація» (2013) дослідив вплив правих партій на

формування політики ЄС, зокрема у сферах міграції, безпеки та зовнішніх відносин. Автор дійшов висновку, що праві сили, навіть не перебуваючи при владі, успішно задають тон політичній дискусії, змушуючи мейнстримні партії переймати їхні тези (Байковський, 2013).

І. Гомза (2026) у монографії «Праворадикальні тенденції в сусідніх державах і їх вплив на підтримку України» зосередився на країнах Вишеградської четвірки, показавши, як праві уряди в Угорщині, Польщі та Словаччині формують альтернативну модель «нелібералної демократії» і аналізуючи вплив правопопулістських сил на політичні режими, відносини з ЄС та Україною. Це дослідження важливе для розуміння того, як праві уряди впливають на інституційну архітектуру ЄС (Гомза, 2026).

Д. Ткач у монографії «Наступ правоконсервативної ідеології в Європі: криза ліберальної парадигми чи новий політичний порядок?» (2025) дослідив причини успіху та електоральні результати праворадикальних партій у країнах Європейського Союзу. У праці проаналізовано ідеологічні маркери – етнокультурний націоналізм, антиімміграційні установки, антиглобалізм, євроскептицизм, – а також критику глобалізації з акцентом на розмиванні національної і культурної ідентичності, стимулюванні міграційних потоків і руйнуванні традиційних цінностей (Ткач, 2025).

Мета та завдання. Метою статті є визначення основних контурів правоконсервативного повороту в Європі, його передумов, характерних ознак та впливу на трансформацію сучасного політичного простору європейських держав.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання:

1) визначити зміст поняття «правоконсервативний поворот» та його основні характеристики;

2) проаналізувати політичні, соціальні та економічні передумови посилення правоконсервативних тенденцій у Європі;

3) з'ясувати особливості розвитку правоконсервативних сил в окремих європейських державах;

4) дослідити вплив цих тенденцій на європейську інтеграцію та політичні процеси в Європейському Союзі, зокрема на технологічну політику ЄС;

5) окреслити можливі напрями подальшої трансформації політичного балансу в Європі.

Методи та дані. Застосовано системний метод для розгляду правоконсервативного повороту як сукупності взаємопов'язаних політичних, соціальних та інституційних процесів; порівняльний метод для зіставлення проявів правоконсервативних тенденцій у різних європейських державах; аналіз програмних документів для виявлення основних політичних позицій правоконсервативних партій; аналіз і синтез для узагальнення наукових підходів і формулювання висновків.

Джерельну базу становлять наукові публікації з проблематики консерватизму, популізму та європейської політики, програмні документи політичних

партій, результати парламентських і європейських виборів 2022–2025 рр., акти та документи інституцій Європейського Союзу, а також аналітичні й статистичні матеріали.

Результати значною мірою залежать від вибору країн, партій і часових меж аналізу. Обмеженням є також динамічність політичних процесів, що може впливати на актуальність окремих висновків. Дослідження не передбачає роботи з персональними даними чи проведення експериментів, тому спеціальних етичних ризиків не містить.

Результати та обговорення. Під правоконсервативним поворотом у цій статті розуміємо не електоральний успіх окремих партій, а зміщення центру ваги політичного порядку денного – коли теми суверенітету, кордону, ідентичності та безпеки з периферійних стають визначальними для конкуренції між усіма основними партіями, включно з тими, що самі до правого табору не належать. Саме тому поворот фіксується навіть там, де праві не мають урядової більшості: він вимірюється не мандатами, а зміною порядку денного (Ткач, 2025).

Від класичного консерватизму цей поворот відрізняє ставлення до держави. Якщо неоконсервативна хвиля 1980-х наполягала на скороченні державного втручання, то нинішня – на його розширенні у стратегічних секторах: енергетиці, оборонній промисловості, міграційному контролі, а від початку 2020-х і в цифровій інфраструктурі. Це радше суверенітетський, ніж ринковий консерватизм.

Три кризи послідовно наповнювали правоконсервативний порядок денний змістом. Наслідки фінансової кризи 2008 р. підживили економічну складову – тезу про «тих, хто програв від глобалізації». Міграційна криза 2015–2016 рр. дала правим партіям тему, на якій вони вперше вийшли за межі свого ядра електорату. Енергетичне та інфляційне потрясіння 2022 р. поєднало обидві лінії: питання цін, кордону і безпеки вперше склалися в єдиний порядок денний.

Технології додалися до цього переліку останніми. Геополітичне суперництво США і КНР, залежність європейської економіки від імпортних напівпровідників і хмарних сервісів, розвиток генеративного штучного інтелекту та зростання кількості кібератак змістили пріоритети державної політики. Якщо на початковому етапі цифровізації основна увага належала розвитку відкритого цифрового ринку, то нині на перший план вийшли технологічна безпека, захист стратегічних даних, локалізація критичної інфраструктури та європейський цифровий суверенітет. Правоконсервативний дискурс поєднав традиційне питання державного суверенітету з викликами цифрової епохи.

Повномасштабна війна Росії проти України прискорила цю трансформацію. Вона продемонструвала взаємозалежність безпекових, енергетичних і технологічних процесів та актуалізувала роль держави у забезпеченні обороноздатності й захисті критичної інфраструктури. Кіберзахист та інформаційна стійкість стали складниками сучасних концепцій національної безпеки, які підтримує більшість правоконсервативних політичних сил.

Три підходи в межах правоконсервативного спектра. Правоконсервативний спектр у Європі не однорідний. Усередині нього наявні істотні відмінності щодо європейської інтеграції, санкційної політики, підтримки України та регулювання цифрових технологій. Тому доцільніше говорити не про єдину модель, а про кілька підходів зі спільними ціннісними орієнтирами, але різними механізмами реалізації державної політики.

Перший – консервативна внутрішня політика в поєднанні з підтримкою європейської інтеграції та України. Його репрезентують уряд Італії на чолі з Джорджею Мелоні (партія «Брати Італії», при владі з жовтня 2022 р.), уряди Фінляндії та Швеції, а також частина правоцентристських партій Центральної Європи. Характерне поєднання консервативних позицій у питаннях сім'ї, міграції та культурної ідентичності з підтримкою санкцій проти Росії й зміцненням трансатлантичних відносин.

Другий – суверенітетський: посилення ролі національних урядів і критичне оцінювання розширення повноважень інституцій ЄС. Сюди належать угорський «Фідес», польська «Право і справедливість», а в опозиційному статусі – «Альтернатива для Німеччини» та «Національне об'єднання» у Франції. Позиції цих сил щодо підтримки України та санкцій відрізняються, що ускладнює вироблення єдиної політики ЄС.

Третій – підхід, за якого євроскептична риторика поєднується з критичним ставленням до санкційної політики та закликами переглянути окремі аспекти взаємодії з Росією. Такі риси простежуються, зокрема, у зовнішньополітичному курсі уряду Словаччини; це не означає однозначної класифікації всіх урядових партій як правоконсервативних. Цей підхід посилює конкуренцію навколо питань безпеки, енергетики та цифрового розвитку.

Національні моделі. Угорщина. Будапешт залишається учасником ЄС і НАТО, бере участь у європейських цифрових програмах, але послідовно наголошує на праві держав-членів самостійно визначати внутрішню політику у сферах міграції, культурної ідентичності, енергетики та окремих напрямів зовнішньої політики. Ця позиція регулярно стає предметом суперечок із інституціями ЄС, зокрема в межах процедури за статтею 7 ДЄС і механізму обумовленості видатків (Горєвой, 2023).

Італія. Італійський підхід поєднує акцент на традиційних суспільних цінностях із чіткою підтримкою європейської та євроатлантичної інтеграції. На відміну від угорського досвіду, Рим послідовно підтримує Україну, санкційну політику проти Російської Федерації та розвиток спільної європейської безпекової політики. У цифровій сфері Італія підтримує загальноєвропейські механізми регулювання штучного інтелекту, водночас розвиваючи власний технологічний потенціал.

Польща. Протягом 2015–2023 рр. Польща сформувала модель консервативного розвитку, що поєднувала активну підтримку України, масштабну модернізацію оборонного сектору, поглиблення співпраці зі США та розвиток цифрової держави. Після зміни урядової конфігурації наприкінці 2023 р. окремі елементи цього порядку денного – насамперед оборонний і безпековий –

зберегли вплив на державну політику незалежно від партійної належності уряду. Для польського підходу характерне сприйняття цифрових технологій як інструменту державної безпеки.

Фінляндія і Швеція. Правоцентристські уряди обох країн поєднують високий рівень цифровізації державного управління з традиційними принципами соціально орієнтованої моделі розвитку. Після вступу до НАТО (2023 і 2024 рр. відповідно) особлива увага належить кібербезпеці, захисту критичної інфраструктури та розвитку оборонних технологій.

Нідерланди. Посилення позицій правоконсервативних сил стало особливо помітним після перемоги Партії свободи (PVV) на парламентських виборах у листопаді 2023 р., однак подальша політична динаміка продемонструвала нестійкість цього результату. На дострокових виборах 29 жовтня 2025 р. D66 та PVV отримали по 26 місць у Палаті представників, проте D66 набрала більше голосів і стала найбільшою партією за результатами виборів. PVV скоротила своє представництво з 37 до 26 мандатів.

У лютому 2026 р. було сформовано уряд Роба Єттена у складі D66, VVD та CDA, без участі PVV. Таким чином, станом на 2026 р. правоконсервативний поворот у Нідерландах не означає безпосереднього домінування правоконсервативних сил у виконавчій владі, хоча PVV залишається однією з найбільших політичних сил країни.

Словаччина. Зміна урядового курсу після виборів 2023 р. спричинила перегляд підходів до підтримки України. Словацький приклад засвідчує, що окремі елементи суверенітетської та соціально-консервативної риторики можуть поєднуватися з різними зовнішньополітичними позиціями, не визначаючи однозначно ідеологічного профілю урядових партій. Це підтверджує, що аналіз сучасного консервативного повороту не може обмежуватися ідеологічною класифікацією партій (Rydgren, 2018).

Технологічний вимір: цифровий суверенітет і регулювання ШІ. Попри національні відмінності, у програмах і політиці частини правоконсервативних сил Європи простежуються подібні акценти. Передусім посилення ролі держави у стратегічних секторах: енергетиці, оборонній промисловості, цифровій інфраструктурі та кібербезпеці. Модель максимальної ринкової лібералізації поступилася інструментам промислової політики, стратегічного планування та державного інвестування (Floridi, 2026).

У цьому контексті особливого значення набуває концепція технологічного суверенітету – здатності держави самостійно визначати правила функціонування цифрового простору, контролювати критичну інформаційну інфраструктуру, захищати дані громадян і зменшувати залежність від зовнішніх постачальників. На практиці це означає підтримку національних центрів обробки даних, захищених телекомунікаційних мереж і систем кіберзахисту.

У політичних дискусіях різні сили по-різному розставляють акценти: ліберальні частіше наголошують на правах людини й відкритості цифрових ринків, тоді як частина правоконсервативних сил – на національному контролі над критичною інфраструктурою та підтримці власних технологічних компаній.

Цей поділ не є жорстким: підтримка інновацій, захист даних і вимоги безпеки трапляються в позиціях обох таборів. У сфері штучного інтелекту окремі правоконсервативні сили пов'язують регулювання з питаннями національної безпеки, проте конкретні підходи залежать від країни й сфери застосування.

Ухвалення Регламенту (ЄС) 2024/1689 про штучний інтелект (AI Act) стало спробою створити спільні правила для держав-членів (Regulation (EU) 2024/1689, 2024). Позиції правоконсервативних урядів щодо нього неоднорідні. Частина розглядає єдину систему регулювання як інструмент підвищення довіри до цифрових технологій і забезпечення рівних умов на внутрішньому ринку. Інші застерігають, що надмірне адміністративне навантаження обмежить інноваційну активність і збільшить витрати бізнесу – саме на цій позиції ґрунтуються пропозиції щодо перегляду строків застосування окремих положень Регламенту. Для систем, на які поширюється Регламент, передбачено спеціальні вимоги до визначених високоризикових застосувань, зокрема у сфері охорони здоров'я, окремих публічних послуг і виборчих процесів. Водночас за статтею 2(3) AI Act його положення не застосовуються до систем ШІ в тій мірі, у якій їх вводять в обіг, експлуатацію або використовують виключно для військових, оборонних цілей чи національної безпеки.

Окремий напрям – регулювання глобальних цифрових корпорацій. Домінування кількох міжнародних компаній у сферах пошуку, соціальних мереж, хмарних обчислень і генеративного ШІ дедалі частіше трактується як чинник технологічної залежності держав від приватних платформ. Окремі правоконсервативні сили підтримують посилення антимонопольного контролю, розвиток національних цифрових екосистем і захист стратегічних інформаційних ресурсів (Inekia, 2026).

Війна змінила зміст цих дискусій. Якщо раніше цифровий суверенітет розглядали переважно в економічному вимірі, то після 2022 р. він набув безпосереднього оборонного значення: масовані кібератаки, інформаційні операції та спроби втручання у функціонування державних інформаційних систем показали, що цифрова політика є складником національної безпеки, а не суміжною до неї сферою.

Цифровий суверенітет не є виключно правоконсервативною концепцією. Потребу зменшувати технологічну залежність і захищати критичну цифрову інфраструктуру визнають також ліберальні, соціал-демократичні та правоцентристські сили. Відмінності між ними стосуються співвідношення національного та європейського рівнів регулювання, ролі держави й відкритості цифрових ринків. У правоконсервативному дискурсі частіше наголошують на національному контролі над стратегічними даними та інфраструктурою, проте конкретні позиції партій і урядів потребують окремого аналізу.

Значення для України. Безперервне функціонування електронного урядування, державних реєстрів і цифрових документів в умовах повномасштабної війни засвідчило, що цифрова інфраструктура належить до базових елементів сучасної державності поряд із транспортною, енергетичною та оборонною.

Україна фактично стала майданчиком апробації рішень у сферах кібербезпеки, електронної ідентифікації та забезпечення безперервності роботи державних інформаційних систем – і цей досвід становить інтерес для європейських партнерів незалежно від їхньої політичної орієнтації.

Водночас позиції правоконсервативних сил щодо підтримки України неоднорідні. Одні розглядають Україну як складник європейської системи безпеки та виступають за розширення військового, економічного й технологічного співробітництва. Інші наголошують на першочерговому врахуванні національних інтересів власних держав, що призводить до стриманішого підходу щодо масштабів підтримки (Ткач, 2025).

Для української дипломатії це означає потребу диференційованого підходу до взаємодії з окремими урядами, парламентами та політичними партіями. Якщо раніше основна увага належала інституціям ЄС, то нині зростає значення двосторонньої дипломатії з національними центрами ухвалення рішень: саме вони визначають темпи європейської інтеграції України, обсяги міжнародної підтримки та перспективи спільних технологічних проєктів.

Таблиця 1

Національні моделі правоконсервативного державного управління в країнах Європи

№	Держава	Характерні риси моделі	Позиція щодо ЄС	Позиція щодо України
1	Угорщина	Концепція суверенної держави; цифрова трансформація як інструмент зміцнення державного контролю; акцент на управлінні стратегічними даними	Членство в ЄС із пріоритетом національного суверенітету	Стримана позиція; прагматичний підхід
2	Італія	Поєднання консервативних цінностей із підтримкою євроатлантичної інтеграції; розвиток власного технологічного потенціалу	Активна підтримка членства в ЄС та зміцнення європейської безпеки	Підтримка України; реалізація санкційної політики
3	Польща	Поєднання підтримки України з масштабною модернізацією оборонного сектору; цифрові технології як інструмент безпеки	Активна участь у ЄС; зміцнення східного флангу НАТО	Послідовна підтримка України
4	Фінляндія, Швеція	Високий рівень цифровізації; соціальна модель розвитку; посилення кібербезпеки після 2022 р.	Активна участь; розвиток оборонної співпраці	Підтримка України; обмін досвідом у сфері кібербезпеки
5	Нідерланди	Розвинена цифрова економіка; підтримка штучного інтелекту та кібербезпеки; трансформація політичного середовища	Активна участь у європейських цифрових програмах	Підтримка України
6	Словаччина	Поєднання внутрішніх соціально-політичних реформ із дискусійною зовнішньополітичною орієнтацією	Членство в ЄС із критикою окремих політик	Неоднозначна позиція щодо масштабів допомоги

Джерело: складено авторами за результатами порівняльного аналізу, наведеного в статті; характеристики є авторським узагальненням.

Висновки. Дослідження засвідчує, що правоконсервативний поворот у Європі є комплексним політичним процесом, зумовленим поєднанням соціальних, економічних, міграційних і безпекових чинників. Його проявами є посилення позицій правоконсервативних партій, актуалізація питань національного суверенітету, традиційних цінностей, міграційного контролю та критичне ставлення до окремих аспектів європейської інтеграції.

Поставленої мети досягнуто: визначено основні контури явища, його передумови, характерні прояви та вплив на політичні процеси в Європі. Установлено, що правоконсервативні тенденції не мають однакової форми в різних державах, а їхній розвиток залежить від національного політичного та соціально-економічного контексту.

Окремим результатом є висновок про розширення предметного поля правоконсервативного дискурсу: він виходить за межі традиційних питань міграції та культурної політики й дедалі активніше охоплює цифровий суверенітет, кібербезпеку та регулювання штучного інтелекту. Поворот при цьому не означає відмови від технологічної модернізації. Одна з відмінностей між окремими правоконсервативними й ліберальними підходами може полягати у визначенні ролі держави в регулюванні цифрової сфери та захисті стратегічних ресурсів.

Внесок дослідження полягає в систематизації основних проявів правоконсервативного повороту та визначенні його значення для трансформації європейського політичного простору. Подальші дослідження доцільно спрямувати на порівняльний аналіз окремих країн, електоральної динаміки правоконсервативних партій і їхнього впливу на технологічну політику Європейського Союзу.

Внесок автора

CRediT: **Дмитро Іванович Ткач**: концепція та дизайн дослідження, формулювання мети та завдань, методологія, аналіз та інтерпретація результатів, написання основного тексту, редагування тексту, остаточне затвердження рукопису.

CRediT: **Дмитро Костянтинович Ткач**: огляд літератури та нормативно-правових джерел, збір і систематизація даних, аналіз та інтерпретація даних, участь у формулюванні висновків, написання окремих частин статті, редагування тексту, остаточне затвердження рукопису.

Фінансування

Дослідження не отримувало цільового фінансування.

Заява про конфлікт інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Доступність даних

Окремий набір первинних даних у межах дослідження не формувався.

Етика дослідження

Дослідження проведено з дотриманням принципів академічної доброчесності та етичних стандартів наукових досліджень.

Декларація щодо використання ШІ

Інструменти штучного інтелекту використано як асистента-редактора для термінологічної уніфікації та лінгвістичної адаптації міждисциплінарних понять (цифрові двійники, DAPP, CLA).

Декларація про оригінальність і одночасне подання рукопису

Автори підтверджують, що рукопис є оригінальним, раніше не публікувався в цій або суттєво подібній формі та не перебуває на розгляді в іншому виданні. Усі автори ознайомилися з остаточною версією рукопису та схвалили її до подання.

Література

Betz, H.-G., & Immerfall, S. (Eds.). (1998). *The new politics of the right: Neo-populist parties and movements in established democracies*. St. Martin's Press.

Bickerton, C. J., & Invernizzi Accetti, C. (2021). *Technopopulism: The new logic of democratic politics*. Oxford University Press. https://academic.oup.com/book/39915

De Vries, C. E., & Hobolt, S. B. (2020). *Political entrepreneurs: The rise of challenger parties in Europe*. Princeton University Press. https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691194752/political-entrepreneurs

Diamond, L., & Plattner, M. F. (Eds.). (2016). *Democracy in decline?* Johns Hopkins University Press. https://press.jhu.edu/books/title/11504/democracy-decline

Eatwell, R., & Goodwin, M. (2018). *National populism: The revolt against liberal democracy*. Penguin Books.

Floridi, L. (2026). *Rules without models: Why Europe must build the AI it regulates*. European Purpose / Politecnico di Milano – CDRS. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=7248919

Inekia. (2026). *European tech sovereignty: Where does the EU actually stand in 2025?* https://www.inekia.io/en/insights/european-tech-sovereignty-current-state-2025-1785053165864

Krastev, I., & Holmes, S. (2019). *The light that failed: A reckoning*. Allen Lane.

Mounk, Y. (2022). *The great experiment: Why diverse democracies fall apart and how they can endure*. Penguin Press.

Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.

Mudde, C. (2019). *The far right today*. Polity Press.

Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.

Müller, J.-W. (2016). *What is populism?* University of Pennsylvania Press.

Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). (2024, July 12). *Official Journal of the European Union*, L series. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

Rodrik, D. (2018). Populism and the economics of globalization. *Journal of International Business Policy, 1*(1–2), 12–33. https://doi.org/10.1057/s42214-018-0001-4

Rydgren, J. (Ed.). (2018). *The Oxford handbook of the radical right*. Oxford University Press.

Zürn, M. (2018). *A theory of global governance: Authority, legitimacy, and contestation*. Oxford University Press.

Байковський, П. (2013). *Партійна система Європейського Союзу*. Львівський національний університет імені Івана Франка.

Гомза, І. (2026). *Праворадикальні тенденції в сусідніх державах і їх вплив на підтримку України*. Аналітичний портал. https://www.kas.de/uk/web/ukraine/blickpunkt-ukraine/detail/-/content/right-wing-radical-tendencies-in-neighboring-states-and-their-impact-on-support-for-ukraine

Кіянка, І. Б. (2018). Популізм як виклик публічному управлінню: Історичний аспект. *Демократичне врядування, 21*. http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2018_21_8

Ткач, Д. (2025). *Наступ правоконсервативної ідеології в Європі: Криза ліберальної парадигми чи новий політичний порядок?* Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ.

References

Baikovskyi, P. (2013). *Partiina systema Yevropeiskoho Soiuzu* [Party system of the European Union]. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Betz, H.-G., & Immerfall, S. (Eds.). (1998). *The new politics of the right: Neo-populist parties and movements in established democracies*. St. Martin's Press.

Bickerton, C. J., & Invernizzi Accetti, C. (2021). *Technopopulism: The new logic of democratic politics*. Oxford University Press. https://academic.oup.com/book/39915

De Vries, C. E., & Hobolt, S. B. (2020). *Political entrepreneurs: The rise of challenger parties in Europe*. Princeton University Press. https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691194752/political-entrepreneurs

Diamond, L., & Plattner, M. F. (Eds.). (2016). *Democracy in decline?* Johns Hopkins University Press. https://press.jhu.edu/books/title/11504/democracy-decline

Eatwell, R., & Goodwin, M. (2018). *National populism: The revolt against liberal democracy*. Penguin Books.

Floridi, L. (2026). *Rules without models: Why Europe must build the AI it regulates*. European Purpose / Politecnico di Milano – CDRS. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=7248919

Homza, I. (2026). *Pravoradykalni tendentsii v susidnikh derzhavakh i yikh vplyv na pidtrymku Ukrainy* [Right-wing radical tendencies in neighboring states and their impact on support for Ukraine]. Analitychnyi portal. https://www.kas.de/uk/web/ukraine/blickpunkt-ukraine/detail/-/content/right-wing-radical-tendencies-in-neighboring-states-and-their-impact-on-support-for-ukraine [in Ukrainian].

Inekia. (2026). *European tech sovereignty: Where does the EU actually stand in 2025?* https://www.inekia.io/en/insights/european-tech-sovereignty-current-state-2025-1785053165864

Kiianka, I. B. (2018). Populizm yak vyklyk publichnomu upravlinniu: Istorychnyi aspekt [Populism as a challenge to public administration: Historical aspect]. *Demokratychne vriaduvannia, 21*. http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2018_21_8 [in Ukrainian].

Krastev, I., & Holmes, S. (2019). *The light that failed: A reckoning*. Allen Lane.

Mounk, Y. (2022). *The great experiment: Why diverse democracies fall apart and how they can endure*. Penguin Press.

Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.

Mudde, C. (2019). *The far right today*. Polity Press.

Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.

Müller, J.-W. (2016). *What is populism?* University of Pennsylvania Press.

Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). (2024, July 12). *Official Journal of the European Union*, L series. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

Rodrik, D. (2018). Populism and the economics of globalization. *Journal of International Business Policy, 1*(1–2), 12–33. https://doi.org/10.1057/s42214-018-0001-4

Rydgren, J. (Ed.). (2018). *The Oxford handbook of the radical right*. Oxford University Press.

Tkach, D. (2025). *Nastup pravokonservatyvnoi ideolohii v Yevropi: Kryza liberalnoi paradyhmy chy novyi politychnyi poriadok?* [The rise of right-conservative ideology in Europe: Crisis of the liberal paradigm or a new political order?]. Zakarpatskyi uhorskyi instytut imeni Ferentsa Rakotsi II. [in Ukrainian].

Zürn, M. (2018). *A theory of global governance: Authority, legitimacy, and contestation*. Oxford University Press.

THE RIGHT-WING CONSERVATIVE TURN IN EUROPE: CONTOURS OF THE PHENOMENON

Dmytro Tkach [a,*], Dmytro Tkach [b]

[a] *Doctor of Political Sciences, Professor, Department of Journalism, KROK University of Economics and Law, Kyiv, Ukraine*

[b] *Researcher, Center for Innovation and Technological Development, G. M. Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

ABSTRACT

Party systems across Europe are undergoing a visible realignment: conservative and right-wing forces are gaining electoral support, and their agenda – national sovereignty, migration, security, cultural identity – has moved from the periphery of European politics to its centre. Since 2022 a technological dimension has been added to that agenda: digital sovereignty, cyber resilience, and the regulation of artificial intelligence. The manifestations and consequences of this process differ across states to a degree that calls for comparative analysis. The aim of the study is to identify the

ARTICLE INFO

Keywords:
right-wing conservative turn, European politics, conservatism, right-wing parties, digital sovereignty.

**Corresponding author:*
ditkach2017@gmail.com

prerequisites, features and manifestations of the right-wing conservative turn in Europe and to assess its impact on the transformation of political systems, party competition, and state policy in the technological domain. The study draws on comparative, systemic and historical-political methods. The comparative method is used to juxtapose political processes across European states; the systemic method, to analyse the relationship between parties, the electorate and the institutional environment; the historical-political method, to establish the prerequisites of contemporary right-wing conservative trends. Party programme documents and EU legal acts are also analysed. The study finds that the right-wing conservative turn cannot be reduced to the growing popularity of radical right parties. It encompasses a broader range of changes in political discourse and in the activity of conservative and centre-right forces. Its principal manifestations include heightened attention to national sovereignty, migration policy, national identity and security; a critical stance toward certain aspects of European integration; and the extension of sovereignty claims into the digital and technological sphere. The character of the process nevertheless depends on the historical, socio-economic and institutional context of each state. The right-wing conservative turn is a complex political process accompanied by shifts in party competition, societal priorities, and modes of interaction between national governments and European institutions. It follows no single model of development, and its study therefore requires a differentiated comparative analysis of individual states, parties and electoral groups.

**ORCID [a]:* https://orcid.org/0000-0002-0824-8559
ORCID [b]: https://orcid.org/0009-0009-1401-3324

Article history:
Received 25.08.2026
Peer-reviewed 11.09.2026
Accepted 23.09.2026
Published 28.09.2026

The content of this work may be used under the terms of the *Creative Commons Attribution NonCommercial NoDerivs* (CC BY-NC-ND 4.0) international license, which allows others to download and distribute the work, provided that they attribute it to the work, but without the possibility to modify it in any way or use it for commercial purposes.

Agora
Social Sciences Journal

Панасюк М. Фантазм суверенності без ноші влади: неолібералізм, карнавалізація і новий прекаріат у дзеркалі психоаналітичної критики. *Агора. Журнал соціальних наук.* 2026. Вип. 4, № 1. С. 69–91. https://doi.org/10.25264/2786-9202/4.1-69-91.

УДК 316.75:159.964.2

ФАНТАЗМ СУВЕРЕННОСТІ БЕЗ НОШІ ВЛАДИ: НЕОЛІБЕРАЛІЗМ, КАРНАВАЛІЗАЦІЯ І НОВИЙ ПРЕКАРІАТ У ДЗЕРКАЛІ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ КРИТИКИ

Марія Панасюк [a,*]

[a] *Магістр з культурології, докторант, незалежна дослідниця, Україна*

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено трансформацію ідеологічного фантазму панування в умовах пізнього неолібералізму крізь призму психоаналітичної теорії Ж. Лакана та С. Жижека, карнавальної концепції М. Бахтіна і соціології символічного капіталу П. Бурдьє. Розглянуто зміщення об'єкта-причини бажання від класичних символів споживання доби пізнього СРСР (джинси, жувальна гумка, кока-кола) до сучасних маркерів соціального статусу: купленого диплома, дорогої техніки, пристроїв, придбаних у кредит. Показано, що новий представник робітничого класу та прекаріату (аналітичні категорії, а не опис однорідних соціальних груп) успадковує структуру фантазму «гомо совєтикус», перенесену на матрицю меритократичного міфу про природне право на панування, без готовності нести ношу відповідальності правителя. Ця конфігурація спирається на надегоцентричний імператив насолоди (superego injunction to enjoy), який перетворює невдачу суб'єкта на особисту моральну провину, а не структурний наслідок неолібералізованого капіталізму. Проаналізовано механізми карнавалізації культури, за яких бажання зміни ролей (потокове мовлення, аватари, віртуальні ідентичності) підміняє реальну трансформацію соціальних позицій. На матеріалі трьох епізодів мультиплікаційного серіалу «Південний Парк» («Cartmanland», 2001; «Margaritaville», 2009; «A Nightmare on FaceTime», 2012) як симптоматичного культурного тексту показано функціонування цинічної дистанції за формулою П. Слотердайка і С. Жижека («вони чудово знають, що роблять, але все одно це роблять»; Sloterdijk, 1987, p. 5; Žižek, 1989, p. 33), а також ефекту «рівноможливісної ненависті» (equal opportunity hatred; Samuels, 2008), що виробляє позицію цинічної метадистанції глядача. Запропоновано теоретичну модель аналізу «нового гомо совєтикус» як фігури, що поєднує

Ключові слова:
неолібералізм, психоаналіз, прекаріат, карнавалізація, ідеологічний фантазм.

[*]Адреса для кореспонденції:
panasiuk.mariia.o@gmail.com

**ORCID:* https://orcid.org/0000-0002-5353-3922

Історія статті:
Надійшла 11.07.2026
Прорецензована 04.09.2026
Прийнята до друку 23.09.2026
Опублікована 28.09.2026

Зміст цієї роботи може бути використаний на умовах міжнародної ліцензії Creative *Commons Attribution NonCommercial NoDerivs* (CC BY-NC-ND 4.0), яка дозволяє іншим завантажувати та поширювати роботу за умови зазначення авторства, але без можливості жодним чином змінювати роботу або використовувати її в комерційних цілях.

ностальгію за уявним суверенітетом із реальною боргової залежністю прекарного суб'єкта. Практичні імплікації моделі для медіаспоживання, освітньої політики та регулювання споживчого кредитування в українському контексті трудової міграції та повномасштабної війни сформульовано як дослідницькі гіпотези, що потребують подальшої емпіричної перевірки, а не як встановлені результати. Дослідження має теоретико-аналітичний характер і спирається на метод критичного текстуального аналізу (McKee, 2003; Fürsich, 2009) культурних артефактів у поєднанні із синтезом психоаналітичної та соціокритичної літератури.

Вступ. Постсоціалістичний та пізньокапіталістичний простір продовжує відтворювати химерну фігуру, яку частина дослідників умовно називає «гомо совєтикус» (Zinoviev, 1985): суб'єкта, чия ідентичність структурована навколо дефіциту та фантазму про справедливий розподіл благ, що «десь є», але «в нього вкрадено». Варто одразу застерегти, що в цій статті «гомо совєтикус», так само як «робітничий клас» і «прекаріат», використано як аналітичні, ідеально-типові конструкти, а не як опис психологічно однорідної соціальної групи; сучасна критична література прямо застерігає проти есенціалізації цього поняття й пропонує відмовитися від його буквального, трансісторичного вжитку (Sharafutdinova, 2023). Класична радянська версія цього фантазму трималася на трьох китах товарного дефіциту доби пізнього застою: джинсах, жувальній гумці та пляшці кока-коли, предметах, які функціонували не просто як споживчі товари, а як означники доступу до символічного порядку «великого Іншого», Заходу, свободи, повноти буття (Lacan, 2006). Сьогодні, через десятиліття ринкових трансформацій, структура бажання не зникла: вона змістилася на нові об'єкти, як-от куплений диплом, актуальний смартфон, автомобіль у кредит. Проте змінилася не лише номенклатура об'єктів, а й сама логіка суб'єктивації: новий представник робітничого класу та прекаріату (Standing, 2011) мислить себе не жертвою дефіциту, а недооціненим сувереном, «маленькою людиною», яка «народжена керувати світом», але змушена щодня ходити на роботу.

Ця суперечлива конструкція, поєднання нарцисичного фантазму всемогутності з реальним досвідом боргової залежності (Lazzarato, 2012), нестабільної зайнятості (Standing, 2011) та символічної девальвації дипломів, які самі перетворилися на товар для купівлі, а не гарантію статусу (Sandel, 2020), набуває особливої гостроти в українському суспільстві. Тридцять років незалежності України супроводжувалися накладеними одна на одну травматичними трансформаціями: розпадом планової економіки, форсованою ринковою лібералізацією 1990-х, кількома хвилями економічних криз, масштабною трудовою еміграцією (Libanova et al., 2022; Fedyuk, 2023) та повномасштабною війною, яка додатково прекаризувала й без того нестабільні позиції значної частини робітничого класу (Żuk, 2023). Наголосимо, що в цьому вступному

абзаці йдеться про загальний історичний контекст, а не про емпірично перевірені твердження про психічну структуру українських громадян; конкретні джерела для кожного з цих тверджень наведено нижче, у розділі «Результати», де українські імплікації моделі прямо позначено як дослідницькі гіпотези. У цьому контексті об'єкти статусного споживання, від закордонної електроніки до дипломів престижних університетів, функціонують не просто як маркери індивідуального успіху, а як компенсаторні означники в ситуації хронічної структурної невизначеності.

Об'єкти статусного споживання при цьому ніколи не є нейтральними економічними благами: услід за П. Бурдьє можна стверджувати, що вони функціонують як форма символічного капіталу, здатність конвертувати який у визнання й соціальну позицію завжди розподілена нерівномірно і приховує саму цю нерівність під виглядом «природного смаку» чи «особистих заслуг» (Bourdieu, 1984). Актуальність дослідження визначається потребою пояснити цей парадокс: чому суб'єкт, позбавлений реальних важелів влади, продовжує відтворювати фантазм панування, і чому культура масової розваги, зокрема мультиплікаційна сатира на кшталт «Південного Парку» (Parker & Stone, 1997–present; Weinstock, 2008), стає привілейованим простором для карнавалізованого програвання цього фантазму без взяття на себе його ноші.

Наукова проблема, порушена у статті, полягає в тому, що наявні дослідження неолібералізму, прекаріату та постсоціалістичної суб'єктивності здебільшого описують ці феномени паралельно, у межах окремих дисциплінарних оптик (соціологічної, психоаналітичної, культурологічної), але рідко пропонують інтегровану модель, яка пояснювала б, чому саме психічна структура фантазму, сформована в дефіцитарній радянській економіці, виявляється настільки пластичною і легко переноситься на цілком іншу, боргову економічну формацію. Попередній перегляд наукометричних баз (Scopus, Web of Science) та профільних журналів за ключовими словами на кшталт «homo sovieticus AND debt», «post-socialist precarity AND psychoanalysis», «carnivalization AND neoliberalism» не виявив досліджень, які б поєднували ці лінії аналізу в одній інтегративній моделі; це спостереження обмежене використаними базами даних і мовами пошуку й не є твердженням про повну відсутність такої літератури, а радше показником її недостатньої розробленості. Стаття прагне заповнити саме цю прогалину, пропонуючи синтетичну психоаналітично-соціокритичну модель «нового гомо совєтикус» і перевіряючи її евристичний потенціал на матеріалі конкретного культурного тексту.

Дослідницьке питання можна сформулювати так: як саме психічна структура фантазматичного дефіциту, успадкована від пізньорадянської доби, трансформується в структуру боргового фантазму суверенності без відповідальності в умовах неолібералізму, і як ця трансформація символічно програється в карнавалізованій масовій культурі? Уточнимо логічний місток між американським мультиплікаційним серіалом і висновками про постсоціалістичну, зокрема українську, суб'єктивність: він не є емпіричним

твердженням про вплив цього серіалу на українську аудиторію. «Південний Парк» використано як евристичний кейс, що унаочнює механізм (цинічну дистанцію, карнавалізовану гру ролей, фантазм суверенності без ноші влади) на рівні загальної теоретичної моделі; застосовність цієї моделі до українського контексту сформульовано як окрему гіпотезу, що потребує самостійної емпіричної перевірки на місцевому матеріалі.

Огляд літератури. Теоретичним підґрунтям дослідження ідеологічного фантазму є психоаналітична традиція Ж. Лакана, зокрема концепція об'єкта a (object petit a) як структурної причини бажання, що ніколи не тотожна жодному емпіричному предмету (Lacan, 2006). С. Жижек розвинув цю оптику стосовно ідеології, показавши, що ідеологічний фантазм організовує не те, у що суб'єкт вірить, а те, як структуроване саме його бажання та насолода (jouissance) (Žižek, 1989, 1997). Важливою для дослідження є також запропонована П. Слотердайком і розвинена Жижеком формула цинічного розуму: сучасний суб'єкт «чудово знає», що робить, продовжуючи діяти так, ніби не знає (Sloterdijk, 1987, p. 5; Žižek, 1989, p. 33). Це знання-невідання є ключем до розуміння того, як прекарний суб'єкт може одночасно усвідомлювати ілюзорність меритократичного міфу й продовжувати діяти всередині нього. Показово, що пізніша робота Жижека, присвячена аналізу насильства, додає до цієї оптики важливий нюанс: символічне насильство системи здебільшого невидиме саме тому, що воно вбудоване в нейтральний, «нормальний» перебіг повсякденного економічного життя, а не постає як ексцес чи відхилення (Žižek, 2008).

Критика неолібералізму як специфічного типу раціональності, що поширює логіку підприємництва на всі сфери життя, включно з самим суб'єктом як «людським капіталом», розроблена в роботах Д. Гарві (Harvey, 2005), М. Фуко (Foucault, 2008), В. Браун (Brown, 2015) та П. Дардо і К. Лаваля (Dardot & Laval, 2013). Ці автори загалом сходяться в тому, що неолібералізм – не лише економічна політика, а спосіб виробництва суб'єктивності, за якого кожен індивід постає підприємцем самого себе, відповідальним за власні успіхи й невдачі; водночас між ними є суттєва відмінність акцентів: якщо Фуко й Дардо та Лаваль зосереджені передусім на епістемологічній та управлінській логіці неолібералізму як «мистецтва врядування», то Гарві й Браун наголошують на його класовому, перерозподільчому вимірі, цілеспрямованому демонтажі соціальної держави на користь капіталу. Л. Болтанскі та Е. К'япелло (Boltanski & Chiapello, 2005) додають до цієї картини важливий історичний механізм: капіталізм асимілює навіть критику самого себе, перетворюючи вимоги автентичності та свободи, висунуті контркультурою 1960-х, на новий «дух капіталізму», орієнтований на гнучкість, проєктність і мережевість. М. Лаццарато (Lazzarato, 2012) та Д. Гребер (Graeber, 2011) аналізують боргову залежність як інструмент виробництва покірного, проте морально відповідального суб'єкта, «людини заборгованої», яка постійно відпрацьовує символічний борг, ніколи

не в змозі його погасити; при цьому Гребер підходить до боргу радше з антропологічної та історичної перспективи, тоді як Лаццарато зосереджується специфічно на неоліберальній фінансіалізованій сучасності. Г. Стендінг (Standing, 2011) запроваджує поняття прекаріату як нового класу, позбавленого не лише економічної, а й наративної безпеки, стабільної біографії та статусу, що методологічно доповнює психоаналітичну оптику соціологічним інструментарієм класового аналізу.

Проблематика споживчого суспільства та симулякрів розкрита в роботах Ж. Бодрійяра (Baudrillard, 1998) та Г. Дебора (Debord, 1994), які показують, що об'єкт споживання функціонує насамперед як знак соціального відношення, а не як задоволення потреби. П. Бурдьє (Bourdieu, 1984) конкретизує цю тезу соціологічно, вводячи поняття символічного капіталу та габітусу: смак, стиль споживання й освітні дипломи є не нейтральними індивідуальними виборами, а інструментами відтворення класової позиції, які водночас маскують саму логіку цього відтворення під видом «природної» естетичної переваги чи особистих заслуг. Е. Ґофман (Goffman, 1959), своєю чергою, пропонує мікросоціологічну модель «управління враженням», яка виявляється продуктивною для аналізу того, як цифрові платформи перетворюють презентацію ідентичності на постійну сценічну роботу. З. Бауман (Bauman, 2000, 2007) додає до цього оптику «плинної сучасності», у якій ідентичність стає проєктом постійного споживчого перевизначення. Е. Іллуз (Illouz, 2007) аналізує, як капіталізм колонізує саму емоційну сферу, перетворюючи інтимність на об'єкт раціонального розрахунку. М. Фішер (Fisher, 2009) у концепції «капіталістичного реалізму» описує неможливість уявити альтернативу наявному порядку, а Б.-Ч. Хан (Han, 2017) – як неолібералізм замінює зовнішній примус на самоексплуатацію, замасковану під свободу. Показово, що ці автори, попри відмінності словника, описують структурно подібний механізм: інтеріоризацію зовнішнього примусу як внутрішньої свободи чи покликання, який Хан називає «психополітикою», а Фішер – «капіталістичним реалізмом».

Постсоціалістична специфіка фігури «гомо совєтикус» розроблена в класичній праці О. Зінов'єва (Zinoviev, 1985), а її пізніша, антропологічна деконструкція здійснена А. Юрчаком (Yurchak, 2006), який показав перформативний, а не суто ідеологічний характер радянської публічної мови: пересічний радянський громадянин не так «вірив» у офіційну ідеологію, як відтворював її ритуальні форми, залишаючи простір для приватних, неофіційних значень. Останніми роками саме поняття «гомо совєтикус» стало предметом гострої критичної рефлексії: Г. Шарафутдінова показує, що цей термін виник у межах холодновоєнної тоталітарної парадигми й політичного антикомунізму, і застерігає проти його буквального, дегуманізувального застосування до реальних людей і суспільств (Sharafutdinova, 2023). Подібним чином Т. Федірко, аналізуючи український контекст, показує, що ярлик «лінивого гомо совєтикус» часто функціонує як спосіб делегітимізувати критику несправедливого розподілу ресурсів, а не як нейтральний аналітичний опис (Fedirko, 2021). Ці

застереження методологічно важливі для цієї статті: нижче термін «гомо совєтикус» вжито виключно як евристична, ідеально-типова конструкція для опису структури фантазму, а не як діагноз реальних соціальних груп. З огляду на це спостереження А. Юрчака є методологічно продуктивним для розуміння постсоціалістичного цинізму: якщо радянський суб'єкт уже володів навичкою відтворювати офіційний дискурс, не поділяючи його буквально, то перехід до неоліберального меритократичного дискурсу, ймовірно, використовує ту саму перформативну компетенцію. М. Сандел (Sandel, 2020) критикує сучасний меритократичний міф, що перетворює диплом та освітній капітал на квазісакральний маркер морального права на успіх, приховуючи структурну нерівність доступу.

Нарешті, теоретичну рамку карнавалізації культури як інверсії соціальної ієрархії без реального перерозподілу влади започатковано М. Бахтіним (Bakhtin, 1984), для якого карнавал є тимчасовим, санкціонованим офіційним порядком простором «навиворіт». Т. Адорно і М. Горкгаймер (Adorno & Horkheimer, 2002) та Ф. Джеймісон (Jameson, 1991) показують, як індустрія культури й постмодерна логіка пізнього капіталізму нейтралізують потенціал карнавального перевертання, перетворюючи його на товар. Дослідження мультиплікаційного серіалу «Південний Парк» як симптоматичного культурного тексту, що поєднує карнавальну естетику з постідеологічним цинізмом, здійснено колективом авторів за редакцією Дж. Е. Вайнстока (Weinstock, 2008): зокрема А. Голсол аналізує серіал крізь оптику карнавалескного (Halsall, 2008), С. Ґронінг досліджує механізми «постідеологічних напівзаходів» цинізму в серіалі (Groening, 2008), а Р. Самюелс уводить і аналізує поняття «рівноможливісної ненависті» (equal opportunity hatred), яке в цій статті використано для опису ефекту цинічної метадистанції глядача (Samuels, 2008). Т. Мак-Ґоуен (McGowan, 2016) пропонує психоаналітичну модель бажання за капіталізму, яка синтезує лаканівську теорію з політекономічною критикою і слугує методологічним містком між цими традиціями.

Попри значний масив досліджень з окремих напрямів (психоаналітичної критики ідеології, соціології прекаріату та боргу, культурології карнавалу і соціології символічного капіталу), недостатньо розробленим залишається синтетичний аналіз того, як саме постсоціалістична фігура «гомо совєтикус» трансформується в сучасного прекарного суб'єкта неолібералізму через призму карнавалізованої масової культури (див. також опис стратегії пошуку літератури в розділі «Вступ»). Функція масової сатиричної анімації здебільшого аналізується або суто культурологічно (Weinstock, 2008), або суто психоаналітично (McGowan, 2016), рідше в поєднанні з постсоціалістичною специфікою. Саме ця подвійна прогалина, теоретична (брак інтегративної моделі) і емпірико-матеріальна (недостатність аналізу конкретних культурних текстів у постсоціалістичному ключі), визначає новизну цього дослідження.

Мета та завдання. Метою статті є розкриття механізму формування та відтворення ідеологічного фантазму панування в суб'єктивності нового прекарного класу в умовах неолібералізму, а також аналіз функції карнавалізованих культурних текстів (на прикладі мультиплікаційного серіалу «Південний Парк») як простору символічного, але не реального програвання цього фантазму.

Завдання дослідження: 1) простежити зміщення об'єкта-причини бажання від дефіцитарних товарів пізньорадянської доби до сучасних маркерів статусу та проаналізувати роль символічного капіталу в цьому зміщенні; 2) розкрити психоаналітичну структуру фантазму «природного права на панування» без готовності нести відповідальність; 3) проаналізувати функцію карнавалізації в культурі неолібералізму як механізму символічної компенсації реальної безвладності на матеріалі трьох епізодів мультиплікаційного серіалу «Південний Парк»; 4) сформулювати гіпотези щодо практичних імплікацій запропонованої моделі для аналізу медіаспоживання, освітньої політики та регулювання споживчого кредитування, зокрема в українському контексті, які потребують подальшої емпіричної перевірки.

Методи та дані. Дослідження має теоретико-аналітичний характер і виконане в межах якісної методології культурної критики. Основним методом є критичний текстуальний аналіз (critical textual analysis) у розумінні Мак-Кі та Фюрзіх: спосіб отримання даних про те, як культурні тексти конструюють можливі позиції глядача, а не спосіб встановлення єдино правильної інтерпретації (McKee, 2003; Fürsich, 2009). Метод застосовано до мультиплікаційного серіалу «Південний Парк» як кейсового культурного тексту.

Джерельна база: серіал «Південний Парк» (творці – Т. Паркер і М. Стоун, з 1997 року й дотепер) налічує понад 300 епізодів. З цього корпусу для деталізованого аналізу відібрано три епізоди за такими критеріями: (1) прямий тематичний зв'язок з боргом, статусним споживанням або фантазмом влади без відповідальності; (2) достатня академічна й публіцистична задокументованість епізоду, що дає змогу перевірити авторську інтерпретацію; (3) хронологічний розкид, що дає змогу простежити діахронну стійкість механізму. Відібрано: «Cartmanland» (сезон 5, епізод 6, реж. і сцен. Т. Паркер, прем'єра 25 липня 2001 р.); «Margaritaville» (сезон 13, епізод 3, реж. і сцен. Т. Паркер, прем'єра 25 березня 2009 р.); «A Nightmare on FaceTime» (сезон 16, епізод 12, реж. і сцен. Т. Паркер, прем'єра 24 жовтня 2012 р.). Кожен епізод оформлено окремим бібліографічним записом за APA 7 (див. розділ «Література»). Вибір серіалу як кейсу загалом обґрунтований трьома критеріями: тривалість і культурна тривкість тексту (серіал виходить з 1997 року й залишається помітним елементом англомовного медійного простору), що дає змогу простежити діахронну стійкість аналізованих механізмів; експліцитна орієнтація серіалу на політичну й економічну сатиру; наявність усталеної дослідницької традиції аналізу серіалу в академічній літературі (Weinstock, 2008), що дає змогу

співвіднести авторську інтерпретацію з наявними прочитаннями (Halsall, 2008; Groening, 2008; Samuels, 2008).

Аналітична матриця: кожен епізод прочитано крізь шість аналітичних категорій, операціоналізованих так: (а) влада – позиція, з якої персонаж ухвалює рішення, що стосуються інших; (б) статус – символічне визнання позиції персонажа іншими персонажами; (в) борг – формальне чи неформальне зобов'язання, що обмежує майбутні дії персонажа; (г) споживання – придбання товару чи послуги як засобу демонстрації статусу; (д) карнавальна інверсія – тимчасова зміна місцями «низу» і «верху» соціальної ієрархії; (е) цинічна дистанція – експліцитне мовлення персонажа чи наративу про власну ілюзорність за одночасного продовження дії за її логікою. Аналіз здійснювався у два кроки: спочатку виокремлювалися наративні одиниці (сцени, репліки персонажів), що експліцитно тематизують одну чи декілька з цих категорій; далі ці одиниці інтерпретувалися крізь психоаналітичну оптику об'єкта-причини бажання, фантазму та цинічного розуму, а також крізь соціокритичну оптику неолібералізму й символічного капіталу. Цей двокроковий підхід не усуває інтерпретаційної суб'єктивності дослідниці: щоб обмежити довільність проєктування теорії на матеріал, застосовано дослідницьку рефлексивність (експліцитне фіксування власних теоретичних очікувань до перегляду епізодів) і для кожного епізоду розглянуто принаймні одне альтернативне прочитання (наведене в розділі «Результати»), що не підтверджує психоаналітичну модель або обмежує сферу її застосування.

Другим методом є теоретичний синтез і компаративний аналіз джерел психоаналітичної традиції (Ж. Лакан, С. Жижек, П. Слотердайк), соціологічної критики неолібералізму та прекаріату (Д. Гарві, М. Фуко, В. Браун, Г. Стендінг, М. Лаццарато, П. Бурдьє) та культурологічної теорії карнавалу (М. Бахтін, Т. Адорно, М. Горкгаймер, Ф. Джеймісон), що дало змогу побудувати авторську теоретичну модель «нового гомо совєтикус».

Джерельною базою слугують вторинні джерела (наукові монографії та статті), а також три названі вище епізоди серіалу як об'єкт аналізу; збір первинних емпіричних даних (опитування, інтерв'ю, контент-аналіз великих масивів медіатекстів, рецептивне дослідження аудиторії) не проводився. Основні обмеження дослідження такі: (1) теоретичний характер дослідження унеможливлює емпіричну верифікацію моделі в сенсі перевірки причиново-наслідкових зв'язків; (2) зосередженість на трьох епізодах одного англомовного серіалу не дає підстав для узагальнень щодо серіалу в цілому, інших культурних текстів чи будь-якої глядацької аудиторії, зокрема української; (3) відсутність систематичного рецептивного дослідження реакцій глядачів означає, що всі твердження про «ефект» на глядача (наприклад, про цинічну метадистанцію) є теоретичними гіпотезами про можливий механізм, а не описом задокументованої реакції реальної аудиторії; (4) відповідно, усі положення статті, що стосуються українського контексту (розділ «Теоретичні гіпотези для дослідження українського прекаріату»), сформульовано як гіпотези, які

потребують подальшої емпіричної перевірки на локально релевантному матеріалі, а не як встановлені результати.

Результати.

Від дефіциту до боргу: зміщення об'єкта-причини бажання

У пізньорадянській системі об'єкт-причина бажання набував форми дефіцитарного імпортного товару (джинсів, жувальної гумки, пляшки кока-коли), який ніколи не був цінним сам по собі, а функціонував як метонімія недосяжного «повного» життя по той бік залізної завіси (Lacan, 2006; Zinoviev, 1985). Логіка бажання за Лаканом якраз і полягає в тому, що об'єкт а не володіє власною цінністю: він лише матеріалізує розрив, структурну нестачу в суб'єкті (Lacan, 2006). Символічний обмін «джинси в обмін на лояльність системі» був, за визначенням А. Юрчака, не так актом опору, як перформативним співіснуванням із офіційним дискурсом, що дозволяло приватну автономію без публічного заперечення системи (Yurchak, 2006).

Сучасний неоліберальний суб'єкт успадковує ту саму структуру нестачі, проте об'єкти, що її матеріалізують, змінилися: замість джинсів – куплений (а не здобутий) диплом, замість жувальної гумки – актуальна модель смартфона, замість кока-коли – підписка на сервіси потокового відео й обладнання в кредит. Тут варто одразу уточнити, що вислів «куплений диплом» у цій статті вжито не в значенні корупційного здобуття документа про освіту, а в ширшому соціологічному значенні: масової формальної кваліфікації, набутої без гарантії відповідної якості чи затребуваності на ринку праці, і водночас товаризованого статусного знака (пор. Bourdieu, 1984; Sandel, 2020). Ці три явища (корупційне придбання, масова формальна кваліфікація, товаризований статусний знак) розведено докладніше нижче, у розділі «Теоретичні гіпотези для дослідження українського прекаріату». Принципова відмінність нових об'єктів бажання від старих полягає в тому, що вони вже не є символами заборонного, недосяжного Заходу: вони формально доступні, продаються в кредит і в розстрочку, а отже, їхня недосяжність переноситься не в просторовий (по той бік кордону) вимір, а в темпоральний і борговий (Graeber, 2011; Lazzarato, 2012). М. Лаццарато показує, що боргова форма перетворює саме очікування, саму темпоральність суб'єкта на інструмент управління: людина, що виплачує кредит за техніку чи навчання, наперед проєктує себе як морально зобов'язану, дисциплінована фігуру, чиє майбутнє вже обтяжене борговими зобов'язаннями (Lazzarato, 2012).

У цій перспективі корисно застосувати поняття символічного капіталу П. Бурдьє (Bourdieu, 1984): якщо в пізньорадянській системі дефіцитарний товар засвідчував доступ до неформальних мереж розподілу, то сьогодні куплений диплом чи технічний пристрій засвідчує здатність суб'єкта конвертувати фінансовий капітал у символічний, продемонструвати смак, поінформованість, «сучасність». Проте, на відміну від класичного бурдьєвського габітусу, який формується тривалим процесом соціалізації і тому важко імітується, сучасні маркери статусу є набагато доступнішими для набуття: смартфон купується

за один візит до магазину чи один клік у застосунку розстрочки, що створює ілюзію швидкої конвертованості символічного капіталу, тоді як реальна структурна позиція суб'єкта в соціальній ієрархії залишається незмінною.

Диплом у цій системі особливо показовий: там, де раніше освіта символізувала статус, здобутий через працю та визнання системою, сьогодні М. Сандел фіксує перетворення диплома на товар, купівля якого нібито підтверджує «природне» моральне право на успіх, приховуючи структурні, а не особисті причини нерівності (Sandel, 2020). Виникає парадоксальна ситуація: суб'єкт злиться не через відсутність джинсів, а через відсутність куплено-підтвердженого статусу, який мав би автоматично конвертуватися у визнання, владу й дозвілля без праці. Гіпотетично ця конфігурація може бути особливо загострена в суспільствах на кшталт українського, де масова девальвація вищої освіти (Kupets, 2016) накладається на високий рівень трудової міграції (Libanova et al., 2022), що потенційно додатково підриває звичну кореляцію між дипломом і соціальним статусом; докладніше цю гіпотезу розглянуто нижче, у розділі «Теоретичні гіпотези для дослідження українського прекаріату».

Фантазм суверена без ноші влади

Ключовою рисою нового «гомо совєтикус» є не просто заздрість до чужого достатку, а специфічний фантазм природженого права на панування: переконання, що суб'єкт «народжений керувати світом», навіть якщо повсякденно виконує найманотрудову, підпорядковану роботу. С. Жижек описує подібну структуру через поняття надегоцентричного імперативу насолоди (superego injunction to enjoy): пізній капіталізм наказує суб'єкту не просто споживати, а насолоджуватися, реалізовувати себе, «бути переможцем», перетворюючи будь-яку невдачу на особисту моральну провину, а не структурний наслідок (Žižek, 1989, 1997). Меритократичний міф, детально розібраний М. Санделом, підсилює цей імператив: якщо система стверджує, що успіх – виключно результат особистих заслуг, то суб'єкт, який відчуває власну виключність, водночас відчуває несправедливість того, що ця виключність не конвертована в реальну владу чи статус (Sandel, 2020).

Психоаналітично цей фантазм зручно описати як ідентифікацію з ідеалом-Я без готовності пройти шлях символічної кастрації, тобто без визнання обмежень, компромісів і відповідальності, які супроводжують реальну владу. Суб'єкт хоче позиції суверена (можливості вирішувати, розпоряджатися, бути в центрі уваги), але відкидає ношу суверена (відповідальність за наслідки рішень, турботу про інших, обмеження власної сваволі заради спільного блага). Т. Мак-Ґоуен формулює це як структурну особливість капіталістичного бажання загалом: система організована так, що постійно обіцяє повну насолоду об'єктом-причиною бажання «за наступною покупкою», але ніколи не дозволяє суб'єктові досягти позиції, з якої ця насолода була б остаточною, бо саме ця нескінченна відстрочка й підтримує бажання, а отже, і саму систему споживання (McGowan, 2016). У цьому сенсі фантазм «маленької людини – правителя світу» не є збоєм системи, а її продуктивним механізмом: чим сильніша уявна

ідентифікація з позицією влади, тим менше в суб'єкта залишається символічного ресурсу для реальної колективної дії, спрямованої на зміну структурних умов його підпорядкованості (Brown, 2015; Harvey, 2005).

Важливо додати соціальний вимір цього фантазму: якщо в психоаналітичній оптиці йдеться про індивідуальну структуру бажання, то соціокритична оптика Фуко й Дардо – Лаваля дозволяє побачити, як саме ця індивідуальна структура систематично культивується інституційно, через дискурс «особистого бренду», «підприємницького мислення», «лідерських якостей», який пронизує сучасну корпоративну культуру, освітні програми та медіа саморозвитку (Dardot & Laval, 2013; Foucault, 2008). Суб'єкт не просто спонтанно фантазує про панування – він систематично навчається цієї фантазії як нормативної моделі успішної особистості, що робить фантазм не приватною психічною девіацією, а структурним ефектом неоліберального дискурсивного режиму.

Карнавалізація без перевертання: гра ролей замість зміни позицій

М. Бахтін описує карнавал як тимчасове, санкціоноване офіційною культурою призупинення ієрархії, під час якого «низ» і «верх» символічно міняються місцями, а сміхова культура дозволяє колективно пережити амбівалентність влади (Bakhtin, 1984). Проте цей карнавал завжди був часово обмеженим і завершувався поверненням до вихідного порядку: саме ця тимчасовість і робила його безпечним клапаном соціального напруження. Сучасна цифрова культура – платформи потокового мовлення, відеоігрові аватари, соціальні мережі, де кожен користувач може «бути ким завгодно» – успадковує естетику карнавалу, проте втрачає його колективний, ритуальний характер, перетворюючи публічну інверсію ролей на індивідуалізовану, постійно доступну послугу (Bauman, 2000, 2007).

У цьому контексті продуктивним є звернення до мікросоціології Е. Ґофмана (Goffman, 1959), який описував соціальну взаємодію як театралізовану презентацію «фасаду» перед аудиторією. Якщо для Ґофмана управління враженням було ситуативною, обмеженою конкретною взаємодією практикою, то цифрові платформи перетворюють цю практику на безперервну, публічно архівовану й піддану кількісній оцінці (лайки, перегляди, підписники) роботу з іміджем, яка ніколи не «закінчується» поверненням за куліси. Це принципово посилює психічне навантаження карнавалізованої гри ролей: якщо класичний карнавал і навіть ґофманівська повсякденна презентація себе передбачали чітку межу між сценою та закулиссям, то безперервно активна мережева ідентичність стирає цю межу, перетворюючи саме життя суб'єкта на нескінченний перформанс без антракту.

Т. Адорно і М. Горкгаймер ще в середині XX століття попереджали, що індустрія культури стандартизує саму можливість трансгресії, перетворюючи бунт на товар (Adorno & Horkheimer, 2002); Ф. Джеймісон розвиває цю тезу стосовно постмодерного пізнього капіталізму, показуючи, що іронічна дистанція та пастиш самі стали панівним культурним кодом, який унеможливлює серйозну

політичну альтернативу (Jameson, 1991). У цьому контексті бажання «зміни ролей» – стати автором популярних трансляцій, лідером думок, «королем чату», лідером ігрової гільдії – репрезентує саме карнавалізовану, символічну версію влади: суб'єкт отримує видимість аудиторії, підпорядкування, статусу, проте без жодної реальної відповідальності за долю інших людей, без потреби приймати рішення, наслідки яких він не може контролювати чи скасувати одним кліком. Це і є принципова відмінність від класичного бахтінського карнавалу: там інверсія була колективним ритуалом примирення з ієрархією, тут вона – індивідуалізована компенсаторна практика, що консервує саму ієрархію, відволікаючи енергію невдоволення в символічний, а не структурний вимір (Adorno & Horkheimer, 2002; Jameson, 1991).

«Південний Парк» як симптоматичний текст цинічного розуму: аналіз трьох епізодів

Мультиплікаційний серіал «Південний Парк» Т. Паркера і М. Стоуна є показовим культурним текстом для аналізу описаного фантазму саме тому, що він поєднує естетику карнавалу (тілесний низ, скатологічний гумор, інверсію дитячої й дорослої позицій) із наскрізним постідеологічним цинізмом (Parker & Stone, 1997–present). А. Голсол прямо аналізує серіал крізь оптику карнавалескного, показуючи, як дитячі персонажі систематично займають позиції дорослої влади, миттєво їх дискредитуючи (Halsall, 2008). Нижче цю теоретичну рамку застосовано послідовно до трьох епізодів, відібраних за критеріями, описаними в розділі «Методи та дані»: для кожного епізоду наведено сюжет, аналітичну категорію з матриці, інтерпретацію та альтернативне прочитання.

«Cartmanland» (сезон 5, епізод 6; Parker, 2001): фантазм суверенності без ноші влади. Ерік Картман успадковує від померлої бабусі 1 мільйон доларів і купує на ці гроші занепадний атракціон North Park Funland, перейменовуючи його на «Cartmanland»; ключова мотивація персонажа за сюжетом серії – не інвестиція чи заробіток, а можливість заборонити вхід іншим дітям, насамперед Стену і Кайлу, і насолоджуватися атракціонами наодинці. Аналітична категорія: влада і статус без відповідальності. Коли з'ясовується, що утримання парку потребує оплати охорони, комунальних послуг і ремонту, Картман послідовно відмовляється визнавати ці зобов'язання частиною володіння: він хоче позиції власника (право вирішувати, хто заходить), але не приймає ноші власника (обов'язок фінансувати інфраструктуру), і врешті змушений сам пускати відвідувачів за гроші, щоб покрити витрати, після чого в люті вимагає повернути гроші й позбувається парку. Інтерпретація: цей сюжет буквально інсценує психоаналітичну структуру, описану вище, – ідентифікацію з ідеалом-Я без готовності пройти шлях символічної кастрації: Картман прагне суверенної позиції (виключне право розпоряджатися простором), але відкидає символічний борг, який ця позиція накладає. Альтернативне прочитання: сюжет можна прочитати не психоаналітично, а суто сатирично, як пародію на лібертаріанську риторику приватної власності («мій парк, мої правила»), без апеляції до дитячого фантазму всемогутності; обидва прочитання не є

взаємовиключними, оскільки сатира на лібертаріанство і психоаналітичний фантазм можуть діяти в тексті одночасно.

«Margaritaville» (сезон 13, епізод 3; Parker, 2009): цинічна дистанція і фінансова криза. Епізод є прямою сатирою на глобальну фінансову кризу 2008–2009 років. Стен намагається повернути в магазин куплений батьком, Ренді Маршем, дорогий і непотрібний блендер для маргарити «Margaritaville», і в пошуках компенсації проходить ланцюжок фінансових посередників аж до Волл-стрит, де з'ясовує, що банківський менеджер свідомо переводить і «губить» заощадження клієнтів («і гроші зникли») у фіктивних портфельних інвестиціях. Паралельно Ренді очолює релігійно забарвлений рух економічного аскетизму, закликаючи місто відмовитися від «зайвих витрат», одночасно виправдовуючи власну покупку блендера як «предмет першої необхідності». Аналітична категорія: борг, споживання, цинічна дистанція. Інтерпретація: епізод прочитується як алегорія фінансіалізованого капіталізму, у якій система вимагає жертв (аскези) від пересічних споживачів, тоді як реальні причини кризи, безвідповідальні рішення фінансових посередників, залишаються поза межами покарання; водночас сам Ренді втілює цинічну дистанцію другого порядку: він знає, що спонукає інших до жертовності, і водночас не готовий відмовитися від власного статусного придбання (Fisher, 2009; Harvey, 2005). Альтернативне прочитання: сцену з банкіром, що навмисно «губить» гроші клієнтів, можна прочитати не як алегорію структурної логіки капіталізму, а як спрощену сатиру на індивідуальну корупцію конкретних персонажів, що зміщує критику із системного на персональний рівень і послаблює психоаналітичне прочитання.

«A Nightmare on FaceTime» (сезон 16, епізод 12; Parker, 2012): фігура Ренді Марша і повторювані бізнес-авантюри. Ренді купує за 10 000 доларів давно закритий відеопрокат «Blockbuster», переконаний, що це «угода десятиліття», яка забезпечить сім'ю; сюжет є пастишем фільму «Сяйво»: у порожньому, ніким не відвідуваному магазині Ренді поступово марить, вважаючи привидів колишніх клієнтів реальними покупцями. Аналітична категорія: споживання, карнавальна інверсія (батько замість дорослої фінансової розсудливості поводиться як дитина, що вигадує собі уявних клієнтів-друзів). Інтерпретація: цей і низка подібних сюжетних ліній, пов'язаних із Ренді Маршем упродовж серіалу, послідовно втілюють фігуру дорослого, який так і не подолав дитячий фантазм всемогутності, компенсуючи структурну економічну незахищеність середнього класу серією ілюзорних, короткочасних «перемог» і галюцинаторним запереченням реальності ринку (тут – остаточного витіснення відеопрокатів сервісами потокового відео). Альтернативне прочитання: епізод можна прочитати як класичну сатиру на технологічну ностальгію та страх перед автоматизацією ринку без психоаналітичного підтексту фантазму суверенності; вибір саме психоаналітичної рамки в цій статті є інтерпретаційним рішенням авторки, а не єдино можливим прочитанням тексту.

На рівні серіалу загалом Р. Самюелс визначає ключовий прийом «Південного Парку» як «рівноможливісну ненависть» (equal opportunity hatred): систематичне висміювання всіх ідеологічних позицій без винятку, що виробляє в глядача позицію цинічної метадистанції (Samuels, 2008). С. Ґронінг, аналізуючи цей самий механізм під назвою «постідеологічних напівзаходів», показує, що глядач «знає», що будь-яка ідеологія смішна, і саме це знання дозволяє йому продовжувати жити всередині системи, не намагаючись її змінити (Groening, 2008). Це практично буквальна ілюстрація формули Слотердайка і Жижека: глядач «Південного Парку» чудово знає, що товарний фетишизм, меритократичний міф чи корпоративна риторика є ілюзіями, але саме це усвідомлення, здійснене в безпечному просторі сміху, знімає з нього необхідність діяти інакше (Sloterdijk, 1987, p. 5; Žižek, 1989, p. 33).

Так серіал сам відтворює діагностику, яку йому приписують дослідники: він не пропонує виходу з циклу цинічного знання-невідання, а естетизує і робить приємним саме перебування в ньому, перетворюючи критику на ще один товар індустрії культури, про який попереджали Адорно й Горкгаймер (Adorno & Horkheimer, 2002). Водночас це не означає повної відсутності критичного потенціалу серіалу: сама здатність тексту робити механізми цинічної дистанції видимими для глядача, навіть якщо він і не пропонує альтернативи, створює принаймні мінімальну рефлексивну дистанцію, на якій може ґрунтуватися подальша, вже не суто розважальна критична робота реципієнта.

Теоретичні гіпотези для дослідження українського прекаріату: символічний капітал, диплом і борг

Синтезуючи описані лінії аналізу, можна висунути гіпотезу, що новий «гомо совєтикус» робітничого класу та прекаріату відтворює не так конкретний перелік дефіцитарних товарів, як саму структуру фантазматичного дефіциту, перенесену на об'єкти боргової економіки (Graeber, 2011; Lazzarato, 2012; Standing, 2011). Диплом, дорога техніка, житло в іпотеку можуть поставати не просто товарами, а квазісакральними означниками права на визнання, які, однак, не конвертуються в реальну владу над власним життям, бо самé їх набуття прив'язує суб'єкта до довгострокового боргового зобов'язання (Graeber, 2011; Lazzarato, 2012). Наведені нижче три положення про український контекст сформульовано саме як гіпотези для подальшої емпіричної перевірки, а не як встановлені результати цього теоретичного дослідження.

Гіпотеза 1 (освіта і ринок праці). Масове поширення вищої освіти за роки незалежності могло відбуватися паралельно зі структурним звуженням ринку кваліфікованої праці, що системно знецінює диплом як конвертований символічний капітал (Bourdieu, 1984; Sandel, 2020). Це узгоджується з наявними економічними дослідженнями невідповідності освіти й ринку праці в Україні, які фіксують стійке накладання надлишку людей із вищою освітою на надлишок низькокваліфікованих вакансій (Kupets, 2016), а також із новішими даними про подальше загострення цієї невідповідності після повномасштабного вторгнення (Iurchenko & Ponomarenko, 2025). Проте ці дослідження не

перевіряють психоаналітичну гіпотезу про фантазматичний, а не суто економічний характер знецінення диплома, тому зв'язок із моделлю цієї статті залишається теоретичним припущенням, яке потребує окремої перевірки, наприклад, методами глибинного інтерв'ю з випускниками.

Гіпотеза 2 (трудова міграція). Масштабна трудова еміграція, що зросла в кілька разів після 2022 року (Libanova et al., 2022; Fedyuk, 2023), могла перетворити саме порівняння «західного» і «вітчизняного» рівня життя на новий різновид дефіцитарного бажання, структурно подібний до пізньорадянського протиставлення «тут» і «там», з тією різницею, що об'єктом бажання тепер постає вже не конкретний товар, а сама можливість легальної, стабільної зайнятості за кордоном. Ця гіпотеза є теоретичною екстраполяцією моделі й потребує перевірки методами рецептивних досліджень аудиторії трудових мігрантів, а не лише економічної статистики.

Гіпотеза 3 (війна і колективна вразливість). Повномасштабна війна могла додатково загострити суперечність між фантазмом індивідуального суверенітету і реальним досвідом колективної вразливості: медійний і рекламний дискурс, гіпотетично, продовжує апелювати до логіки особистого успіху й споживчого статусу навіть у ситуації, коли колективна, а не індивідуальна відповідальність і солідарність об'єктивно постають ключовим ресурсом виживання суспільства (Żuk, 2023). Ця гіпотеза так само сформульована на рівні теоретичного очікування, а не задокументованого результату.

Щодо самого поняття «куплений диплом»: у межах цієї статті воно вжито в значенні товаризованого статусного знака (тобто офіційно здобутої кваліфікації, цінність якої для власника полягає радше в символічному ефекті володіння дипломом, ніж у гарантованому професійному результаті), а не в значенні корупційного придбання документа про освіту без навчання; ці явища слід чітко розрізняти, оскільки вони мають різну емпіричну природу і потребують різних політик протидії.

Емоційний вимір цієї конструкції додатково підсилюється колонізацією інтимної сфери капіталістичною логікою розрахунку, описаною Е. Іллуз (Illouz, 2007), та самоексплуатацією, замаскованою під свободу і самореалізацію, яку аналізує Б.-Ч. Хан (Han, 2017). У цьому світлі карнавалізована масова культура (від соціальних мереж до сатиричної мультиплікації) гіпотетично функціонує як простір, де фантазм суверенності без ноші влади може бути символічно прожитий, відреагований і водночас нейтралізований, без жодного реального перерозподілу соціальних позицій (Adorno & Horkheimer, 2002; Jameson, 1991; Weinstock, 2008).

Дослідницькі гіпотези та можливі напрями застосування: медіаспоживання, освітня політика та регулювання споживчого кредитування

Запропонована модель окреслює кілька напрямів, які потребують подальшого емпіричного опрацювання, а не готових рецептів застосування.

У сфері аналізу медіаспоживання модель дозволяє сформулювати гіпотезу, що стійка популярність контенту, який поєднує сатиричну дистанцію

з відсутністю чіткої політичної позиції, може бути пов'язана з тим, що аудиторія, структурована фантазмом суверенності без відповідальності, схильна віддавати перевагу медіапродуктам, які пропонують позицію цинічного спостерігача, а не активного громадянина; ця гіпотеза потребує перевірки методами рецептивних досліджень і не випливає автоматично з текстуального аналізу серіалу. Якщо гіпотеза підтвердиться, це матиме значення для редакційної та освітньої медіаполітики, зокрема для програм медіаграмотності, яким, можливо, варто працювати не лише з фактологічною перевіркою інформації, а й з рефлексією над самою позицією цинічної метадистанції глядача.

У сфері освітньої політики модель актуалізує проблему, детально розроблену М. Санделом (Sandel, 2020): якщо диплом функціонує передусім як квазісакральний маркер статусу, а не як гарантія кваліфікації, освітні реформи, спрямовані виключно на кількісне розширення доступу до вищої освіти без паралельної трансформації ринку праці й системи професійної орієнтації, можуть поглиблювати, а не пом'якшувати описану суперечність між фантазмом заслуженого успіху і реальним досвідом знецінення диплома; це узгоджується з наявними даними про невідповідність освіти й ринку праці в Україні (Kupets, 2016; Iurchenko & Ponomarenko, 2025), хоча психоаналітичний, а не суто економічний механізм цього зв'язку залишається гіпотезою.

Нарешті, для регулювання споживчого кредитування модель пропонує пояснення того, чому реклама, яка апелює до негайного статусного задоволення через кредитне споживання («купи зараз, плати пізніше»), може виявлятися особливо ефективною серед прекарної аудиторії: подібні пропозиції, гіпотетично, резонують саме з описаною структурою боргового фантазму, обіцяючи миттєву конвертацію фінансового зобов'язання в символічний капітал. Важливо наголосити на етичному векторі цього висновку: мета моделі полягає не в тому, щоб підказати маркетологам, як ефективніше монетизувати вразливість прекарної аудиторії, а навпаки, у тому, щоб дати аргументи для регуляторів споживчого кредитування та розробників політик фінансової грамотності і захисту прав споживачів. Усвідомлення психічного, а не лише економічного механізму боргового рішення важливе передусім для проєктування етичних обмежень на агресивний маркетинг кредитних продуктів, орієнтований на прекарні групи населення, оскільки суто раціонально-інформаційні інтервенції навряд чи будуть ефективними, якщо не враховують описану психічну логіку.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дає підстави припускати, що постсоціалістична фігура «гомо совєтикус» (як аналітичний конструкт, а не емпіричний діагноз) не зникла в умовах неолібералізму, а трансформувалася, зберігши структуру фантазматичного дефіциту при повній заміні його предметного наповнення: замість джинсів, жувальної гумки та кока-коли новими об'єктами-причинами бажання постають куплений диплом, дорога техніка та боргові зобов'язання, що супроводжують доступ до цих об'єктів. Запропо-

новано розглядати як ключову психічну конфігурацію нового представника робітничого класу та прекаріату фантазм природженого права на панування, структурований меритократичним міфом та надегоцентричним імперативом насолоди: фантазм, який вимагає позиції суверена, але систематично відмовляється від ноші відповідальності, притаманної реальній владі.

Показано на теоретичному рівні, що карнавалізація сучасної масової культури, зокрема цифрових платформ і сатиричної анімації на кшталт «Південного Парку», відтворює не бахтінську модель тимчасового, колективного й ритуального перевертання ієрархії, а індивідуалізовану, товаризовану практику символічної зміни ролей, яка компенсує, проте не скасовує реальну структурну безвладність суб'єкта. Продемонстровано, що поняття символічного капіталу П. Бурдьє та мікросоціологія презентації себе Е. Ґофмана продуктивно доповнюють психоаналітичну оптику Лакана і Жижека, дозволяючи побачити соціальний, а не лише індивідуально-психічний вимір описаного фантазму. Аналіз трьох епізодів «Південного Парку» («Cartmanland», «Margaritaville», «A Nightmare on FaceTime») проілюстрував евристичний потенціал запропонованої моделі на матеріалі, що виходить за межі одного персонажа чи одного епізоду, хоча, як зазначено в розділі «Методи та дані», цей аналіз не є емпіричною верифікацією моделі в строгому сенсі й потребує подальшої перевірки на ширшому і рецептивно дослідженому матеріалі.

Щодо поставлених завдань дослідження: завдання 1–3 виконано на теоретико-аналітичному рівні – простежено зміщення об'єкта-причини бажання, розкрито психоаналітичну структуру фантазму суверенності без відповідальності та проаналізовано функцію карнавалізації як механізму символічної компенсації на матеріалі трьох епізодів «Південного Парку». Завдання 4 виконано частково: практичні імплікації моделі для медіаспоживання, освітньої політики й регулювання споживчого кредитування сформульовано як дослідницькі гіпотези, а українські імплікації моделі щодо трудової міграції, масової вищої освіти та повномасштабної війни прямо позначено як теоретичні припущення, що залишаються неперевіреними до проведення окремого емпіричного дослідження. Теоретичний внесок дослідження полягає в побудові інтегративної моделі «нового гомо совєтикус», яка поєднує психоаналітичну, соціокритичну та культурологічну оптики там, де наявна література здебільшого пропонує окремі, паралельні прочитання.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання запропонованої моделі як основи для подальших емпіричних досліджень медіаспоживання, освітньої політики та регулювання споживчого кредитування, орієнтованих на прекарну аудиторію. Перспективи подальших досліджень пов'язані передусім з емпіричною перевіркою окреслених теоретичних гіпотез на матеріалі рецептивних досліджень аудиторії українського сегмента соціальних мереж і платформ потокового мовлення, порівняльним аналізом фігури «нового гомо совєтикус» у різних постсоціалістичних контекстах Центральної та Східної Європи, а також розширенням аналізу за межі трьох розглянутих епізодів.

Внесок автора

CRediT: **Марія Панасюк**: концепція та дизайн дослідження, аналіз даних, методологія, написання, редагування тексту.

Фінансування

Дослідження не отримувало цільового фінансування.

Заява про конфлікт інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Доступність даних

Окремий набір первинних даних у межах дослідження не формувався.

Етика дослідження

Дослідження проведено з дотриманням принципів академічної доброчесності та етичних стандартів наукових досліджень.

Декларація щодо використання ШІ

За допомогою ШІ здійснено пошук і перевірку точних вихідних даних цитованих джерел (сторінки, роки видання, видавництва, форматування APA7).

Декларація про оригінальність і одночасне подання рукопису

Авторка підтверджує, що поданий рукопис є оригінальним, раніше не публікувався в цій або суттєво подібній формі та не перебуває на розгляді в іншому журналі чи видавництві.

Література

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2002). *Dialectic of enlightenment*. Stanford University Press.

Bakhtin, M. M. (1984). *Rabelais and his world*. Indiana University Press.

Baudrillard, J. (1998). *The consumer society: Myths and structures*. Sage.

Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.

Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Polity Press.

Boltanski, L., & Chiapello, E. (2005). *The new spirit of capitalism*. Verso.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (R. Nice, Trans.). Harvard University Press.

Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Zone Books.

Dardot, P., & Laval, C. (2013). *The new way of the world: On neoliberal society*. Verso.

Debord, G. (1994). *The society of the spectacle*. Zone Books.

Fedirko, T. (2021). Liberalism in fragments: Oligarchy and the liberal subject in Ukrainian news journalism. *Social Anthropology, 29*(2), 471–489. https://doi.org/10.1111/1469-8676.13063

Fedyuk, O. (2023). *Temporary labour migration in the wake of the Ukraine war: Building long-term resilience through inclusive labour and social policies* (CELSI Policy Brief). Central European Labour Studies Institute.

Fisher, M. (2009). *Capitalist realism: Is there no alternative?* Zero Books.

Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Palgrave Macmillan.

Fürsich, E. (2009). In defense of textual analysis: Restoring a challenged method for journalism and media studies. *Journalism Studies, 10*(2), 238–252. https://doi.org/10.1080/14616700802374050

Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books.

Graeber, D. (2011). *Debt: The first 5,000 years*. Melville House.

Groening, S. (2008). Cynicism and other postideological half measures in South Park. In J. A. Weinstock (Ed.), *Taking South Park seriously* (pp. 113–129). State University of New York Press.

Halsall, A. (2008). "Bigger longer & uncut": South Park and the carnivalesque. In J. A. Weinstock (Ed.), *Taking South Park seriously* (pp. 23–38). State University of New York Press.

Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*. Verso.

Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.

Illouz, E. (2007). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Polity Press.

Iurchenko, M., & Ponomarenko, M. (2025). Ukrainian educational and scientific potential after the full-scale invasion: Socioeconomic challenges and prospects. *SocioEconomic Challenges, 9*(1), 21–38.

Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Duke University Press.

Kupets, O. (2016). Education-job mismatch in Ukraine: Too many people with tertiary education or too many jobs for low-skilled? *Journal of Comparative Economics, 44*(1), 125–147. https://doi.org/10.1016/j.jce.2015.10.005

Lacan, J. (2006). *Écrits: The first complete edition in English* (B. Fink, Trans.). W. W. Norton.

Lazzarato, M. (2012). *The making of the indebted man: An essay on the neoliberal condition*. Semiotext(e).

Libanova, E., Pozniak, O., & Tsymbal, O. (2022). Scale and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of armed aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy, 48*(2), 37–57. https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037

McGowan, T. (2016). *Capitalism and desire: The psychic cost of free markets*. Columbia University Press.

McKee, A. (2003). *Textual analysis: A beginner's guide*. Sage. https://doi.org/10.4135/9780857020017

Parker, T. (Writer & Director). (2001, July 25). Cartmanland (Season 5, Episode 6) [TV series episode]. In T. Parker & M. Stone (Executive Producers), *South Park*. Comedy Central.

Parker, T. (Writer & Director). (2009, March 25). Margaritaville (Season 13, Episode 3) [TV series episode]. In T. Parker & M. Stone (Executive Producers), *South Park*. Comedy Central.

Parker, T. (Writer & Director). (2012, October 24). A Nightmare on FaceTime (Season 16, Episode 12) [TV series episode]. In T. Parker & M. Stone (Executive Producers), *South Park*. Comedy Central.

Parker, T., & Stone, M. (Creators). (1997–present). *South Park* [TV series]. Comedy Central.

Samuels, R. (2008). Freud goes to South Park: Teaching against postmodern prejudices and equal opportunity hatred. In J. A. Weinstock (Ed.), *Taking South Park seriously* (pp. 99–111). State University of New York Press.

Sandel, M. J. (2020). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* Farrar, Straus and Giroux.

Sharafutdinova, G. (2023). *The afterlife of the 'Soviet man': Rethinking Homo Sovieticus*. Bloomsbury Academic.

Sloterdijk, P. (1987). *Critique of cynical reason*. University of Minnesota Press.

Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.

Weinstock, J. A. (Ed.). (2008). *Taking South Park seriously*. State University of New York Press.

Yurchak, A. (2006). *Everything was forever, until it was no more: The last Soviet generation*. Princeton University Press.

Zinoviev, A. (1985). *Homo Sovieticus*. Atlantic Monthly Press.

Žižek, S. (1989). *The sublime object of ideology*. Verso.

Žižek, S. (1997). *The plague of fantasies*. Verso.

Žižek, S. (2008). *Violence: Six sideways reflections*. Picador.

Żuk, P. (2023). The war in Ukraine: Consequences for the economy, labour class and equitable development in Europe and beyond. *The Economic and Labour Relations Review, 34*(2), 343–356. https://doi.org/10.1017/elr.2023.18

References

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2002). *Dialectic of enlightenment*. Stanford University Press.

Bakhtin, M. M. (1984). *Rabelais and his world*. Indiana University Press.

Baudrillard, J. (1998). *The consumer society: Myths and structures*. Sage.

Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.

Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Polity Press.

Boltanski, L., & Chiapello, E. (2005). *The new spirit of capitalism*. Verso.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (R. Nice, Trans.). Harvard University Press.

Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Zone Books.

Dardot, P., & Laval, C. (2013). *The new way of the world: On neoliberal society*. Verso.

Debord, G. (1994). *The society of the spectacle*. Zone Books.

Fedirko, T. (2021). Liberalism in fragments: Oligarchy and the liberal subject in Ukrainian news journalism. *Social Anthropology, 29*(2), 471–489. https://doi.org/10.1111/1469-8676.13063

Fedyuk, O. (2023). *Temporary labour migration in the wake of the Ukraine war: Building long-term resilience through inclusive labour and social policies* (CELSI Policy Brief). Central European Labour Studies Institute.

Fisher, M. (2009). *Capitalist realism: Is there no alternative?* Zero Books.

Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Palgrave Macmillan.

Fürsich, E. (2009). In defense of textual analysis: Restoring a challenged method for journalism and media studies. *Journalism Studies, 10*(2), 238–252. https://doi.org/10.1080/14616700802374050

Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books.

Graeber, D. (2011). *Debt: The first 5,000 years*. Melville House.

Groening, S. (2008). Cynicism and other postideological half measures in South Park. In J. A. Weinstock (Ed.), *Taking South Park seriously* (pp. 113–129). State University of New York Press.

Halsall, A. (2008). "Bigger longer & uncut": South Park and the carnivalesque. In J. A. Weinstock (Ed.), *Taking South Park seriously* (pp. 23–38). State University of New York Press.

Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*. Verso.

Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.

Illouz, E. (2007). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Polity Press.

Iurchenko, M., & Ponomarenko, M. (2025). Ukrainian educational and scientific potential after the full-scale invasion: Socioeconomic challenges and prospects. *SocioEconomic Challenges, 9*(1), 21–38.

Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Duke University Press.

Kupets, O. (2016). Education-job mismatch in Ukraine: Too many people with tertiary education or too many jobs for low-skilled? *Journal of Comparative Economics, 44*(1), 125–147. https://doi.org/10.1016/j.jce.2015.10.005

Lacan, J. (2006). *Écrits: The first complete edition in English* (B. Fink, Trans.). W. W. Norton.

Lazzarato, M. (2012). *The making of the indebted man: An essay on the neoliberal condition*. Semiotext(e).

Libanova, E., Pozniak, O., & Tsymbal, O. (2022). Scale and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of armed aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy, 48*(2), 37–57. https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037

McGowan, T. (2016). *Capitalism and desire: The psychic cost of free markets*. Columbia University Press.

McKee, A. (2003). *Textual analysis: A beginner's guide*. Sage. https://doi.org/10.4135/9780857020017

Parker, T. (Writer & Director). (2001, July 25). Cartmanland (Season 5, Episode 6) [TV series episode]. In T. Parker & M. Stone (Executive Producers), *South Park*. Comedy Central.

Parker, T. (Writer & Director). (2009, March 25). Margaritaville (Season 13, Episode 3) [TV series episode]. In T. Parker & M. Stone (Executive Producers), *South Park*. Comedy Central.

Parker, T. (Writer & Director). (2012, October 24). A Nightmare on FaceTime (Season 16, Episode 12) [TV series episode]. In T. Parker & M. Stone (Executive Producers), *South Park*. Comedy Central.

Parker, T., & Stone, M. (Creators). (1997–present). *South Park* [TV series]. Comedy Central.

Samuels, R. (2008). Freud goes to South Park: Teaching against postmodern prejudices and equal opportunity hatred. In J. A. Weinstock (Ed.), *Taking South Park seriously* (pp. 99–111). State University of New York Press.

Sandel, M. J. (2020). *The tyranny of merit: What's become of the common good?* Farrar, Straus and Giroux.

Sharafutdinova, G. (2023). *The afterlife of the 'Soviet man': Rethinking Homo Sovieticus*. Bloomsbury Academic.

Sloterdijk, P. (1987). *Critique of cynical reason*. University of Minnesota Press.

Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.

Weinstock, J. A. (Ed.). (2008). *Taking South Park seriously*. State University of New York Press.

Yurchak, A. (2006). *Everything was forever, until it was no more: The last Soviet generation*. Princeton University Press.

Zinoviev, A. (1985). *Homo Sovieticus*. Atlantic Monthly Press.

Žižek, S. (1989). *The sublime object of ideology*. Verso.

Žižek, S. (1997). *The plague of fantasies*. Verso.

Žižek, S. (2008). *Violence: Six sideways reflections*. Picador.

Żuk, P. (2023). The war in Ukraine: Consequences for the economy, labour class and equitable development in Europe and beyond. *The Economic and Labour Relations Review, 34*(2), 343–356. https://doi.org/10.1017/elr.2023.18

THE FANTASY OF SOVEREIGNTY WITHOUT THE BURDEN OF POWER: NEOLIBERALISM, CARNIVALIZATION, AND THE NEW PRECARIAT THROUGH THE LENS OF PSYCHOANALYTIC CRITIQUE

Mariia Panasiuk [a,*]

[a] *MA in Cultural Studies, PhD Candidate, Independent Researcher, Ukraine*

ABSTRACT

The article examines the transformation of the ideological fantasy of mastery under late neoliberalism through the psychoanalytic theory of J. Lacan and S. Žižek, M. Bakhtin's concept of carnival, and P. Bourdieu's sociology of symbolic capital. It considers the displacement of the object-cause of desire from the classic consumption markers of the late-Soviet era (jeans, chewing gum, Coca-Cola) toward contemporary status symbols such as a purchased diploma, expensive devices, and consumer electronics bought on credit. It is argued that the new representative of the working class and precariat (used here as analytical rather than empirically homogeneous categories) inherits the fantasmatic structure of the "homo sovieticus," yet grafts it onto the meritocratic myth of a natural right to rule, without being ready to bear the burden of the ruler's responsibility. It is shown that this configuration rests on the superego injunction to enjoy, which converts personal failure into a matter of individual moral fault rather than a structural consequence of neoliberal capitalism. The article analyzes mechanisms of cultural carnivalization whereby the desire to switch roles (streaming, avatars, virtual identities) substitutes for an actual transformation of social positions. Using three episodes of the animated series South Park ("Cartmanland," 2001; "Margaritaville," 2009; "A Nightmare on FaceTime," 2012) as a symptomatic cultural text, the study demonstrates the operation of cynical distance according to the Sloterdijk–Žižek formula ("they know very well what they are doing, but still they are doing it"; Sloterdijk,

ARTICLE INFO

Keywords:
neoliberalism, psychoanalysis, precariat, carnivalization, ideological fantasy.

**Corresponding author:*
panasiuk.mariia.o@gmail.com

**ORCID:* https://orcid.org/0000-0002-5353-3922

Article history:
Received 11.07.2026
Peer-reviewed 04.09.2026
Accepted 23.09.2026
Published 28.09.2026

The content of this work may be used under the terms of the *Creative Commons Attribution NonCommercial NoDerivs* (CC BY-NC-ND 4.0) international license, which allows others to download and distribute the work, provided that they attribute it to the work, but without the possibility to modify it in any way or use it for commercial purposes.

1987, p. 5; Žižek, 1989, p. 33), as well as the effect of "equal opportunity hatred" (Samuels, 2008), which produces a position of cynical meta-distance in the viewer. A theoretical model is proposed for analyzing the "new homo sovieticus" as a figure combining nostalgia for imaginary sovereignty with the real debt-dependency of the precarious subject. Practical implications of the model for media consumption, education policy, and consumer-credit regulation in the Ukrainian context of labor migration and full-scale war are formulated as research hypotheses requiring further empirical testing rather than as established findings. The study is theoretical-analytical in nature and relies on a method of critical textual analysis (McKee, 2003; Fürsich, 2009) of cultural artifacts combined with a synthesis of psychoanalytic and socio-critical literature.

Рецензії

Rewiews

Agora
Social Sciences Journal

Шевчук Д. Левіятан і доля свободи в суспільствах. *Агора. Журнал соціальних наук.* 2026. Вип. 4, № 1. С. 93–98. https://doi.org/10.25264/2786-9202/4.1-93-98.

ЛЕВІЯТАН І ДОЛЯ СВОБОДИ В СУСПІЛЬСТВАХ

Дмитро Шевчук [a,*]
[a] *Доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету "Острозька академія", Україна*

Рецензія на книгу: Дарон Аджемоґлу, Джеймс Робінсон. Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи. Київ: Наш формат, 2020. 520 с.

Основне питання, яке ставлять Дарон Аджемоґлу і Джеймс Робінсон у книзі «Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи»: як виникає свобода і чому вона є рідкістю у світі? У 2024 році вони спільно з Саймоном Джонсоном отримали Нобелівську премію за свої дослідження про те, як формуються інститути та як вони забезпечують процвітання. Концепція «вузького коридору» також у певному сенсі вписується в ці дослідження, оскільки основний фокус тут спрямований на пошук передумов балансу між державою (міцними державними інституціями) та громадянським суспільством, який має забезпечувати свободу.

Книга «Вузький коридор» може сприйматися також і як продовження відомого бестселера Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсона «Чому нації занепадають?», у якому на прикладі історичних екскурсів та аналітики сучасних кейсів розглядаються причини того, чому одні країни забезпечують своє процвітання, а іншим це не вдається і вони переживають занепад, здавалося б, без жодних явних на те причин. Одним із висновків, який зробили автори в «Чому нації занепадають?», полягає у тому, що розвиток вперед рухає активне громадянське суспільство, яке ставить на перше місце економічний і політичний добробут кожного громадянина. У «Вузькому коридорі» автори переконують, що для виникнення і утвердження свободи і держава, і суспільство мають бути міцними: «Сильна держава потрібна для того, щоб стримувати насильство, виконувати закони, надавати суспільні послуги, необхідні для життя, у якому люди при владі роблять і впроваджують свій вибір. Сильне мобілізоване суспільство потрібне для контролю і стримування цілої держави» (с. 13). Баланс між державою і суспільством не виникає внаслідок революцій, оскільки боротьба і співпраця між ними триває постійно. Водночас, твердять дослідники, окреслена взаємодія надає державі ширші можливості забезпечувати суспільство тим, чого воно потребує, а також вона сприяє кращій мобілізації для контролю за реалізацією цих можливостей. Крім того, Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсон прагнуть дати відповідь на питання, яка держава і яке суспільство потрібні нам сьогодні.

В умовах сучасності перед нами постають проблеми нерівності, безробіття, повільного економічного зростання, складних загроз у сфері безпеки, військових викликів і агресій. Відтак, автори стверджують, що нам потрібна держава, яка розвине додаткові можливості й візьме на себе нові зобов'язання, а ми маємо знайти нові способи її контролювати, мобілізуючи громадянське суспільство і захищаючи наші свободи.

Для позначення політичного простору між деспотичною державою і бездержавністю автори використовують метафору «коридор». У межах своєрідного коридору свободи власне й вибудовується співпраця між державою і суспільством: у цьому коридорі держава й суспільство не тільки борються, а й співпрацюють. У книзі зазначається, що спеціально вибрано метафору «коридору», а не «дверей»: щоб досягти свободи, треба не просто увійти в якісь «двері», а пройти чималий шлях коридором, аби насильство було взяте під контроль, були написані відповідні закони, які захищатимуть права і свободи, а держава має служити громадянам. Іншими словами, лише в коридорі виникає й еволюціонує істинна свобода, яка не обмежується політичним, економічним і соціальним домінуванням. За межами коридору свобода не може проявитися, оскільки її стримує або відсутність держави, або її перетворення на деспотію.

При цьому важливо зауважити, що потрапляння в коридор не конче створює свободу. Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсон зазначають, що насильство, вбивства та свавілля тривали, іноді набували шалених масштабів ще понад тисячу років. Водночас входження у вузький коридор стає початком процесу, що обмежує деспотизм.

У самому ж коридорі спрацьовує «ефект Червоної Королеви». Автори книги відсилаються до «Аліси в Задзеркаллі» Льюїса Керола, де стверджується, що «тут доводиться бігти з усіх сил, аби залишатися на тому ж місці». Термін «ефект Червоної Королеви» вперше використав еволюційний біолог Лі Ван Вален для пояснення палеонтологічних даних: ймовірність вимирання певного виду не залежить від того, як довго він існував, оскільки навколишнє середовище (хижаки, паразити, клімат, інші види) постійно еволюціонує разом із ним; відтак біологічному виду потрібно постійно змінюватися й адаптуватися, щоб зберегти свою позицію або вижити. Цей принцип згодом почали застосовувати для пояснення еволюції соціальних систем, бізнесу, технологій тощо. У випадку концепції Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсона ефект Червоної Королеви стосується перегонів між суспільством і державою, коли обидві сторони змушені бігти щодуху, аби лише втримати своє положення. Якщо суспільство слабне і не може бігти так швидко, аби наздогнати державу, то остання перетворюється на деспотію. Також держава повинна постійно розвивати свої можливості перед лицем нових завдань і викликів, аби підтримувати свою автономію, забезпечувати виконання законів і залагоджувати конфлікти. Ефект Червоної Королеви, переконані автори, робить обидві сторони сильнішими. Крім того, Червона Королева робить державу відповідальнішою перед суспільством і чутливішою до його запитів. Однак слід пам'ятати і про ризики,

які можуть бути спричинені цим ефектом. Звертаючись до кейсу Веймарської республіки, автори показують, як Червона Королева може вирватися з-під контролю. Проблема з Червоною Королевою, пишуть вони, у тому, що енергія, яка живить здатність і держави, і суспільства до розбудови, може дестабілізувати життя в коридорі. Веймарська республіка, яка врівноважувала державу і суспільство, у певний момент зазнала краху, що було зумовлено трьома факторами: поляризацією між державою і суспільством, яка унеможливила компроміс; нездатністю інститутів стримувати й розв'язувати конфлікти; соціальними, політичними, економічними зрушеннями, які дестабілізували інститути і посилили невдоволення. Результатом цього стало те, що німецька Червона Королева вийшла з-під контролю і передала стерно влади групі, що народилася внаслідок мобілізації народних мас.

Свобода, стверджують Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсон, залежить від різних типів Левіятанів та їхньої еволюції. У такий спосіб автори книги прагнуть помислити ідеями Томаса Гоббса проти самого Гоббса. Зокрема, пишуть таке: «На відміну від уявлення Гоббса про те, що суспільство підпорядковує свою волю Левіятану (що в багатьох соціальних науках і сучасному світовому порядку вважають самозрозумілим), для нашої теорії фундаментальним є уявлення про те, що Левіятанів не завжди чекають із розкритими обіймами, а їхній шлях буває щонайменше кам'янистим. У багатьох випадках суспільство опиратиметься їхньому сходженню […]» (с. 73). Крім того, хиба Гоббса, на думку авторів, полягає у тому, що Левіятан не одноликий, а щонайменше – дволикий: «Насправді він [Левіятан – *Д. Ш.*] дволикий, наче римський бог Янус. Одне з цих облич схоже на те, що уявляв Гоббс: воно попереджає Війну, захищає своїх підданих, справедливо залагоджує суперечки, створює громадські служби та можливості господарювання, закладає підґрунтя для економічного добробуту. Інший лик – деспотичний та страшний: він затикає громадянам роти і глухий до їхніх бажань. Він домінує над своїми підданими, ув'язнює їх, калічить і вбиває. Він краде плоди їхньої праці або допомагає в цьому іншим» (с. 30).

Еволюцію держав (Левіятанів) та постання різних їхніх типів автори розглядають через призму двох критеріїв. Першим є потужність суспільства з погляду його норм, практик та інститутів. Тут також йдеться про колективну дію, координацію дій та стримування політичної ієрархії. Другий показник – сила держави. Зокрема, він включає впливовість політичних та економічних еліт, а також міць і владність державних інститутів. Виходячи з цього, у книзі представлено три основні типи Левіятанів (держав) – Відсутній Левіятан, Деспотичний Левіятан та Закутий Левіятан.

Відсутній Левіятан – це бездержавні суспільства, які через певні обставини опираються виникненню в них політичної ієрархії. Це проявляється, зокрема, тим, що деякі держави демонструють фасад, але вони не мають навіть базових інституцій і діють так, як це було б за відсутності держави. За Відсутнього Левіятана маємо розділене суспільство, яке спрямоване проти себе самого, нездатне діяти колективно та підозрює будь-яку особу чи групу в бажанні

впливати на політику. Як приклад, автори книги називають сучасний Ліван: «Ліванська держава слабка не тому, що її народ не зміг ухвалити правильне рішення щодо її розбудови. Насправді населення цієї країни має найліпшу на всьому Близькому Сході освіту, а її університетська система цілком сучасна […] Ліван – це бездержавне суспільство. Це сучасна держава з шістьма мільйонами населення, яка є членом ООН і має дипломатичні місії в усіх куточках світу. Але […] вона не має справжньої влади. Ліван – це країна з Відсутнім Левіятаном» (с. 73). Одним із проявів і причин Відсутнього Левіятана є те, що суспільство воліє залишатися для держави «непрозорим», оскільки існує страх, що владу захопить одна із груп, які існують в суспільстві. Тому суспільство схильне «присипляти» Левіятана.

Деспотичний Левіятан має здатність усувати суспільство від участі в ухваленні політичних рішень. Найменші елементи народної участі в урядуванні придушуються. Так було, зокрема, у Китаї, починаючи з династії Цін. У книзі багато уваги присвячено Китаю як прикладу Деспотичного Левіятана. Автори зазначають: «Поки Європа шкутильгала в коридорі, переживаючи постійну боротьбу між суспільством і державою, Китай крокував уперед завдяки здатності деспотичної держави домагатися всього наказами, чого новонароджений закутий Левіятан робити не міг» (с. 220). Це свідчить про те, що Деспотичний Левіятан здатний запускати «деспотичне зростання»: він може створювати добрі економічні можливості та стимули, організовувати суспільство, структурувати закони, здійснювати інвестиції. Проте забезпечити це в довготривалій перспективі досить складно, а відтак страшне обличчя деспотії проявить себе рано чи пізно. Забезпечити інновації під пильним оком Деспотичного Левіятана складно, оскільки потрібно проявляти креативність, яка тісно пов'язана зі свободою: індивіди повинні мати змогу діяти безстрашно, експериментувати, реалізовувати власні ідеї. В умовах деспотії це важко забезпечити. З цього Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсон роблять висновок, що деспотичне зростання обмежене і має мало шансів стати основою тривалого і стабільного процвітання.

Окреслення Китаю як Деспотичного Левіятана в праці Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсона відрізняється від бачення розвитку цієї країни у відомій праці Френсіса Фукуями «Походження політичного порядку». Ф. Фукуяма переконує, що Китай на тисячу років раніше за європейську цивілізацію створив прецедент становлення політичного порядку (наприклад, саме китайським винаходом є бюрократія модерного типу, що ґрунтується на компетенції, а не на родинних зв'язках). Разом з тим, приклад китайського шляху ідеально відповідає загальній концепції Ф. Фукуями, зосередженої на пошуках рівноваги політичного світу й запереченні однозначного оцінювання успіхів інституціоналізації та модернізації. Історія становлення політичного порядку в Китаї з погляду Ф. Фукуями – це постійне коливання від централізованої держави до патримоніалізму і навпаки. Відтак, Китай постає альтернативою неоліберальному шляхові соціокультурного розвитку, що його пропонує

світові західна цивілізація. Натомість Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсон пишуть (піддаючи сумніву також одну із аксіом теорії модернізації) таке: «Один широковідомий аргумент, який наводять соціологи, часом називають „теорією модернізації". Згідно з нею, коли нації багатшають, то стають вільнішими й демократичнішими. То чи варто нам чекати таких перетворень від Китаю? Заледве. Майже два з половиною тисячоліття руху деспотичною стежкою поза коридором свідчать про те, що будь-які зміни напрямку навряд чи відбудуться без жодних проблем і надія на швидкий „кінець історії" в Китаї, наймовірніше залишиться фантазією» (с. 230).

Закутий Левіятан народжується тоді, коли є сильне громадянське суспільство, активне і мобілізоване, здатне протистояти владі держави і заковувати її політичні еліти. Цей Левіятан здатен справедливо залагоджувати конфлікти, надавати громадянські послуги й створювати економічні можливості. Найголовніше, що така держава здатна закладати підвалини свободи. Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсон пишуть: «Це той Левіятан, якому люди, що вірять у свою здатність його контролювати, довіряють і з яким співпрацюють, дозволяючи йому зростати. […] Його прикметна риса – кайдани – він не спроможний домінувати над суспільством, як Гоббсів морський монстр, і не має змоги ігнорувати і пригнічувати народ, коли той намагається впливати на ухвалення важливих політичних рішень. Він стоїть не над суспільством, а поруч з ним» (с. 74).

Крім цих трьох основних типів Левіятанів, у книзі надибуємо ще Паперового Левіятана. Паперовий Левіятан – це державні утворення, які зовні схожі на держави і здатні виявляти певну владу в обмежених сферах або у великих містах. Проте ця влада порожня: вона непослідовна й неорганізована в більшості галузей і майже повністю відсутня у віддалених регіонах країни, якою вона мала б правити. Такі держави переважно лишаються деспотичними, вони мало орієнтовані на людей, нечуткі до них, проте їх ніщо не стримує від репресій і знищення народу. Водночас громадянам бракує ролі держави як сили, що розв'язує суперечки, запроваджує закони, надає громадянські послуги. Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсон зазначають, що цей тип держави притаманний багатьом країнам постколоніального світу. Автори так описують цього Левіятана: «Паперовий Левіятан поєднав найгірші риси Відсутнього і Деспотичного. Тією мірою, якою йому притаманна певна влада, він і деспотичний, і репресивний, і свавільний. Його принципово не контролює суспільство, яке він постійно прагне тримати слабким, дезорганізованим і розгубленим» (с. 354). Паперовий Левіятан не зацікавлений у добробуті своїх громадян і не прагне забезпечити їм свободу.

Загалом теорія «вузького коридору» Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсона пропонує кілька висновків:

Немає підстав вважати, що всі країни світу підуть однією стежкою у своєму політичному розвитку. Очікувати слід розмаїття, а не конвергенції.

Однакові структурні фактори по-різному впливають на політичну траєкторію державного утворення залежно від панівного балансу між державою і суспільством.

Історія не є непереборною. Діяльність лідерів, еліт і політичних підприємців може полегшити колективну дію та сформувати нові коаліції, які змінять траєкторію руху суспільства.

Свобода виникає з хаотичного процесу, який непросто створити штучно.

У коридор веде багато дверей, а всередині дуже багато різних суспільств.

Баланс між державою і суспільством у книзі не є суто європейською особливістю: він виникав за різних обставин та в різних географічних і культурних середовищах. Тому Д. Аджемоґлу і Дж. Робінсон фактично відходять від європоцентричного погляду на розвиток ліберальних демократій.

Головна ж політична аксіома, яка лежить в основі цієї теорії: у людському житті є місце для свободи, і це суттєво залежить від держави та її інститутів. Саме тому нам потрібно творити державу, яка має силу застосовувати закони, але водночас готова вдягти на себе «кайдани свободи».

LEVIATHAN AND THE FATE OF LIBERTY IN SOCIETIES

Dmytro Shevchuk [a]

[a] *Dr Sc. in Philosophy, Professor, a Vice-rector for Scientific and Pedagogical work of The National University of Ostroh Academy, Ukraine*

Book review: Adzhemoglu, D., & Robinson, Dzh. (2020). *Vuzkyi korydor. Derzhavy, suspilstva i dolia svobody* [The narrow corridor: States, societies, and the fate of liberty]. Nash format. [in Ukrainian]

Наукове видання

Агора.

Журнал соціальних наук

Випуск 4, № 1
2026

Agora.

Social Sciences Journal

Volume 4, Issue 1
2026

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-04856
(Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 09.05.2024 р. № 1560).
Науковий профіль видання: Розвиток людського капіталу,
соціальні науки та журналістика.

Підписано до друку 28.09.2026 р. Формат: 100x70/16.
Гарнітура Cambria. Ум. друк. арк. 8,12. Обл.- вид. арк. 8,14.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Наклад 50 прим. Зам. № 28-26.

Адреса редакції:
Кафедра національної безпеки та політології
Національного університету "Острозька академія"
вул. Семінарська, 2, м. Острог, 35800, Україна
Тел.: +38 097 887 04 87
e-mail: agora@oa.edu.ua

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.